metmenys

55

kūryba
ir
analizė

metmenys

Henrikas Nagys, Genezė 3; Prisikėlusioji 4; Mano Lietuva 5; Moira 6; Pavasarį pasakyta 7; . . .Et omnia vanitas 8; Ars et mors poetica 9; Dedikacija 10; Keisčiausia draugystė 11; Grįžimas 12 • *Vincas Trumpa,* Tautų pavasaris 13 • *Tomas Venclova,* Keturi eilėraščiai 37 • *Czesław Miłosz,* Filologija 44 • *Birutė Ciplijauskaitė,* Tautinis sąmoningumas ir universali estetika pirmuosiuose XX amžiaus dešimtmečiuose Lietuvoje 54 • *Vainis Aleksa,* (Eilėraštis) 77 • *Sigitas Geda,* Rytų filosofija ir lietuvių poezija 81 • Pokalbis su Sigitu Geda apie Lietuvos ir išeivijos poeziją 88 • *Antanas Gustaitis,* Historia est magistra vitae 111; Netikėtai susitikus po daugelio metų 112 • *Vytautas Kavolis,* Nuo metafizinio teatro į apšvietos baimę 113 • *Leonas Lėtas,* Nei auskarėliai 137; Žodį prie žodžio 138; Geltona mėnesiena ant mėlynų geležinkelių bėgių 139 • *Lidija Šimkutė,* Esu ir nesu 140 • *Jurgis Blekaitis,* Iš mūsų teatro praeities, II Andrius Oleka-Žilinskas 141 •

Išeivijos požiūriai į persitvarkymo sąjūdį (polilogas — Tomas Venclova, Zenonas Rekašius, Kęstutis Girnius, Rimvydas Glinskis) 163 • *Keletas pastabų dėl* Metmenų *ankетos,* Vincas Trumpa 182 • *Juozo Glinskio dramaturgija ir žiaurumo teatras,* Ilona Gražytė-Maziliauskienė 186 •

Lietuvos valst.
respublikinė
bibliotekа

Dailės darbai: Vincas Kisarauskas, ex libris B. Kviklys, 1988 m. p. 36; Vytas Sakalas p. 46-53 ir viršelyje, „Pataisant santykius su kvadratu #9," aliejus ant iškirpto aliuminijaus, 190x15. 1986.

GENEZĖ

HENRIKAS NAGYS

Sužiedėjusią duoną valgau
dar senelės džiovintą
revoliucijų badmečio žiemą.

Kalbu su mirusiais broliais
senolio žemaičio tylà
ir senelės latvės pasakom.

Tetos iš Buenos Aires
pageltusius laiškus skaitau —
trupa tropikų žiedlapiai.

Sklaidau ir sklaidau vakarais
neparašytus rinkinius
atsiminimų lentynose.

Kiekvieną žodį rašau
permatomą ir paprastą,
kad žėrėtų ryto rasa.

1988.I.26

PRISIKĖLUSIOJI

Dulkėtą svetimą vasarą
išdegintam sodžiuje
kaukėti kaukai ir raganos
palaidojo gyvą giedančią volungę:

Nebekalbėsim paukščių kalba,
nebekalbėsime medžių ir marių,
nebekalbėsim putojančių upių,
nebekalbėsime žemės kalba.

Rašysim lygtį dantiraščiu,
atsikasime runas,
kalbėsime rebusine gargà. . .

Medininkų giria ir verdenė,
velėna atsakė:
nekalbėsime ir kalbėsime:

Kalbėsime paukščių kalba,
kalbėsime medžių ir marių,
kalbėsim putojančių upių,
kalbėsime žemės kalba.

Nerašysim lygčių dantiraščiu,
užkasime runas,
nekalbėsim žargonų gargà.

Kalbėsim atgimusiais žodžiais
išgelbėtos mūsų kalbos.

MANO LIETUVA

Neparduotą ir neišduotą,
neužsigintą, neišmainytą,
nepalaidotą saugau tave.

Nešioju kaip amuletą,
kaip grumstą rugienos,
kaip plutą duonos juodos.

Neieškojau tavęs nei tarptautiniam
vardyne, nei enciklopedijose,
nei suraizgytų mitų miške.

Permatomose brastose,
dūzgančiuose gėlynuose,
gimtinės kapuos,

pūgose ir pavasario
potvyniuose ir Velykų
ryto varpų gaudime

tave radau.

MOIRA

Likimas nėra metafizika:
nuožmaus visagalio botago
kirčiai krenta ir kerta
tave, mane ir visus.

Painiom lygtim neišspręsime
žmogiškosios daliōs:
neša kaip šapą potvyniai
kiekvieną į juodas marias.

Neišgelbės mūsų nė žodžių
alchemija: visagalė
mirtis galingesnė už visą
poeziją ir poetus.

Gal tiktai mirę žvaigždynai
gilių vandenynų gelmėj
žino atsakymą tikrą
mūsų būties ir buities.

PAVASARĮ PASAKYTA

Sakalo neprijaukinau —
sklando vienišas ir laisvas šiaurėj.
Inkilus įkėliau kregždėms.

Šnekučiuodamos linksmai jos nardo
žvilgančios ir žvalios žydrame
žydinčio gegužio danguje.

Atsirėšiu rėžį tos žydrynės
ir giliai pavasariniu vėju
atsikvėpsiu — teapsvaigsta

nuo korėjančių ledynų šiaurėj
ir nuo sakalų tėvynės dvelksmo
man galva.

1987.V.25

. . . ET OMNIA VANITAS

Tėvui

Nieko amžino nėra visoj visatoje:
orbitos, planetos ir žvaigždynai
kinta, krinta, kolei juoda praraja
jų visų savy nepaskandina.

Nieko amžino nėra šioj žemėj:
žvanga dalgiai atgalandami kasdien —
tik akimirkai trumpai gyvybė gema,
auga, žydi ir sukrinta pradalgėn.

Nieko amžino nėra šitam gyvenime:
atsisveikindamas negalėsi pasiimt
nei svajonių, nei atsiminimų, net nei žemės
grumsto, smėlio saujos su savim.

1987.II.2

ARS ET MORS POETICA

Ir aš namų nepastačiau sau,
neužsakiau paminklo nė stovylos
iš bronzos, marmuro ar aukso.

Nerado mano posmuose akylo
eilių skrodėjo žvilgsnis anei aukšto
niveau, nei metafiziškojo gylio.

Alàs! deja, tai aš, matyt, gimiau toks.
Kai intelektuališkieji alasaĩ nutyla,
galiu svajot: būčiau tikrai norėjęs,

kad mano miręs dėdė Konstantinas Žylė,
gimtinėje ant griovio kranto atsisėdęs,
tik vieną vakarą ir vasarą, už sodo,

armonika pritardamas, mano sudėtas
eiles, ilgai nešiotas ir godotas,
gyviems ir mirusiems žemaičiams pagiedotų.

1988.IV.17
Casalle, Que.

DEDIKACIJA

Tai tau, kuris seniai išėjo
besaulėn karalijon, tau —
jaunam, nerūpestingam draugui
saulėtų tolimų dienų,
apokaliptinio epochų vėjo
ir vėtytam, ir mėtytam, skinu
nematomoje begalinėj žodžių pievoj
po raidę, skiemenį, kuriuos sudėjęs
eilutėsna vaidinsiu mažą dievą,
sukūrusį eilėraštį iš nieko, —
ir jį po tiek ilgų naktų, dienų,
štai padedu ant tavo kapo akmenų.

1988.VI.20

KEISČIAUSIA DRAUGYSTĖ

Baltą plunksną kregždei metu,
kad išklotų suneštą lizdą
inkilėlio dugne.

Kas pavasarį ji iš pietų
nepaklysdama šiaurėn sugrįžta —
į namus, pas mane.

Niekas taip giliai neužgaus,
nepalies tavęs viso,
kaip ta milžiniško žmogaus
ir mažyčio paukščio draugystė.

1988.V.10

GRĮŽIMAS

Jau visai vakarėjant, palengvėle
pradėsiu rankiot šešėlius:
numylėtų medžių, žmonių, debesų ir paukščių
ir, atsisveikindamas, galiausiai
pakelsiu ir savąjį baukštų
nuo trupančio sauso
didmiesčių mūro,
nuo auštančio
greitkelio jūrų
pakrantėj, nuo mėlyno
ežero šiaurėj, nuo sniego
Arktikos pusnyjė, —
ir parsinešiu visus, prieš miegą,
miglota vejà
gimton Žemaitijon,
į motiną
girių girią,
namo,
pas savùs.

1987.VI.21

TAUTŲ PAVASARIS IR LIETUVA

VINCAS TRUMPA

Istoriografinės pastabos

Truputį keista, kad tokia tema mūsų istorinėje ir kitokioje rašliavoje dar tebėra visiškai neliesta. Jos nerasime jokiame mūsų istorijos vadovėlyje, nei jokioje literatūros istorijoje. Jos visiškai nemini nei daugiatomė bostoniškė, nei dvylikatomė vilniškė enciklopedija. Apie Tautų pavasario vienokius ar kitokius atšvaistus Lietuvoje, berods, visiškai neužsiminė nei Mykolas Biržiška, vienas uoliausių mūsų XIX a. kultūros ir literatūros tyrinėtojų. Tuo tarpu apie Tautų pavasarį Lenkijoje kalba kiekvienas jos istorijos vadovėlis. Net vienatomėje lenkų enciklopedijoje *Mała encyklopedia powszechna* (1959) Tautų pavasariui „Wiosna ludów" paskiriamas nemažas straipsnelis.

Lenkų istorikai ir mums šiuo atveju rodo kelią. Nedidelį skyrelį apie Tautų pavasarį ir Lietuvą randame Jurgio Ochmanskio Lietuvos istorijos vadovėlyje (*Historia Litwy,* 1967 ir 1982 m. laidos). Gana nuodugniai Tautų pavasario sąjūdį Lietuvoje ir Gudijoje išnagrinėjo Vilniuje gimęs, dabar Čikagoje gyvenantis istorikas Dovydas Fainhauzas, kalbėdamas apie konspiracinį 1846-1848 m. judėjimą (*Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi, 1846-1848,* Warszawa,

1965). Vienas to veikalo skyrius tiesiog pavadintas „Tautų pavasaris". (p. 238-332).

Galbūt bus įdomu paminėti, kad naujausioje akademinėje Lietuvos istorijoje (1985 m.) iš esmės gana teisingai pavaizduoti 1846-1848 m. įvykiai Lietuvoje, pabraukiant ne tik socialinę, bet ir nacionalinę jų reikšmę. Ten tarp kita ko skaitome: „Tačiau geriausi bajorų inteligentijos atstovai revoliucionieriai, pažinę valstiečių gyvenimą, jau ėmė suvokti socialines bei *tautines* (m. p.) Lietuvos ypatybes ir brandino mintį keisti savo programą" (p. 260). O vis dėlto dar vengiama tiesiog pasakyti, kad tos programos keitimas buvo susijęs kaip tik su visuotinu ano meto Tautų pavasario sąjūdžiu.

Atrodo, nemėgsta Tautų pavasario nei rusų istorikai, nors labai įdomių atsiminimų autoriaus, mūsiškio dvarininko Jokūbo Geištoro liudijimu, „tautų pavasario dvelkimas iš Vakarų buvo pasiekęs ir Nevos krantus", taigi anametę Rusijos sostinę Petrapilį. Tarp kita ko, uždarius visas aukštąsias mokyklas Lietuvoje, Petrapilyje mokėsi nemaža ir Lietuvos studentų. Užuot vadinęs tuos metus Tautų pavasariu, vienas rusų istorikas vadina juos „beprotiškais metais" („bezumny god").

Matant tą aiškų vengimą kalbėti apie Tautų pavasarį, nenoromis peršasi mintis, ar tik kartais neprisibijoma šaukti vilką iš miško. Visi prisimename, kad kai 1968 m. Aleksandras Dubčekas ėmė puoselėti tautinio komunizmo idėją Čekoslovakijoje, visur buvo kalbama apie „Pragos pavasarį", kuriuo galėjo užsikrėsti ir kiti komunistiniai kraštai, panašiai kaip 1846-1848 m. Tautų pavasaris persirito beveik per visą Europą. Vieno esto, kuris tuo metu lankėsi Estijoje, liudijimu, Talino ir Tartu universitetų studentai, susidaužtami alaus bokalais, vienas kitą tada sveikindavo Dubčeko vardu. Žinia, kaip tada radikaliai Chruščevas ir jo Varšuvos sąjungininkai susidorojo su Pragos pavasariu.

Visiškai panašiai kaip 1849 m. caras Nikalojus I apsidirbo su Budapešto pavasariu.

Pavasaris kai kam yra pavojingas metų laikas, nes jis, anot Donelaičio, tiesiog juokaudamas griauna ir į nieką paverčia visokius žiemos triūsus.

Nuo Strazdo ligi Maironio

Nemanyčiau, kad kun. Antanas Strazdas būtų turėjęs galvoje ką nors daugiau, kai jis savo eilėraštyje pranašavo pavasarėlį. O gal! Maždaug tuo pačiu metu Simonas Stanevičius kūrė Žemaičių himną, o mažlietuvis Liudvikas Rėza, žavėdamasis Donelaičio kūryba ir mūsų liaudies dainomis, labai optimistiškai, taigi pavasariškai, kalbėjo apie atbundantį lietuvių tautos genijų. Žinoma, tai dar tebuvo pačios pirmosios kregždės, kurios dar nebūtinai reiškė lietuvių tautos pavasarį. Netrukus po to vėl prasidės labai ilgi ir sunkūs žiemos dešimtmečiai.

Visiškai negalėjo būti jokių abejonių, kodėl Maironis savo pirmą poezijos rinkinį pavadino *Pavasario balsais.* Maždaug tuo pačiu metu parašytoje savo poemoje „Tarp skausmų į garbę" (koks skurdus pavadinimas!), gretindamas atgimimo aušrą su pavasariu, Maironis rašė:

> Gražu, kad pavasaris pina žiedais
> Atbundantį jau atgimimą.
> Gražiaus, kad aušra apsikaišius rytais
> Apreiškia tautoms atgimimą.

Tas pats posmas truputį vėliau poemoje „Jaunoji Lietuva" pavirto į kur kas skambesnį ir daug dinamiškesnį ketureilį:

> Gražu, kai pavasaris, griaudamas ledą,
> Pažadina gamtą skaisčiais spinduliais.
> Gražiau, kad didvyriai mylėdami veda
> Tėvynę naujais atgimimo keliais.

Kažin ar kaip tik ne aną Tautų pavasarį primena kitas Maironio posmas, kuris „Tarp skausmų į garbę" rankraštyje skambėjo šitaip:

Jau slaviškos šalys iš miego pakilo,
Pavasariu žydžia jauni jų darbai!
Vieniems tik lietuviams dvasia nesušilo:
Žiemos tebegaudžia ten vėjai šaltai!

Tas posmas poemoje „Jaunoji Lietuva" pavirto į:

Jau slavai sukilo. Nuo Juodmario krašto
Pavasaris eina Karpatų kalnais.
Po Lietuvą — žiema. Nei žodžio nei rašto
Neleidžia erelis, suspaudęs sparnais.

Ligi šiol, berods, nei vienas Maironio tyrinėtojas nebandė susieti to jo pavasario su anuo didžiuoju XIX a. vidurio Tautų pavasariu. Akademinė lietuvių literatūros istorija teigia, kad Maironis, apdainuodamas sukilusius slavus ir Karpatų kalnais žygiuojantį pavasarį, turėjo prieš akis „to meto", taigi XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios, visuomeninius sąjūdžius (I t., 1979, p. 165). Tiesa, tuo metu buvo daug visuomeninių (teisingiau, tautinių) sąjūdžių, bet niekas jų nevadino ir negalėjo vadinti pavasariu, nes toks tautinis pavasaris daugumoje Europos tautų, ypač slavuose, jau buvo išaušęs lygiai prieš 50 metų. Kaip metuose negali būti dviejų pavasarių, taip tautų gyvenime negali būti dviejų atgimimų. Užtat galbūt teisingai istorikas V. Merkys, pacitavęs tuos Maironio posmus, prisimena kaip tik aną pirmąjį Tautų pavasarį, susijusį su 1848-1849 m. revoliucija (*Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas,* 1987, p. 224). Gal tik galima abejoti jo aiškinimu, kad lietuvių tautos atbudimas tuomet dar nebuvo toks platus dėl kapitalizmo sistemos vėlavimosi Lietuvoje. Iš tikrųjų, kaip matysime toliau, Tautų pavasaris Lietuvoje pasireiškė gal net smarkiau negu Lenkijoje, tik, deja, jis nebuvo lietuviškas.

Maironis buvo uolus Lietuvos ir jos kaimynų istorijos tyrinėtojas. Tą liudija jo laiškas *Aušrai* ir jo ilgas, net per tris numerius nusitęsęs straipsnis *Aušroje* apie sorbų-lužicėnų patriotą Joną Smolerį (1817-1884) jo mirties proga. Maironio „Apsakymai apie Lietuvos praeigą" pasirodė pirma negu *Pavavasario balsai.* Toje Lietuvos istorijėlėje įdomu tai, kad jis jos nenutraukė nei ties Liublino unija, nei ties trečiuoju padalinimu, nes, jo nuomone, tauta gali būti gyva ir praradusi savo politinę nepriklausomybę. Laiške *Aušrai* jis be didelio skausmo atidavė lenkams A. Mickevičių („Mickų"). Tegu jie statosi jam paminklą, mes privalome pastatyti sau patvaresnį paminklą, išleisdami Simono Daukanto raštus. Savo rank-raštinėje poemoje „Lietuva" jis kritikavo tą patį A. Mickevičių, kad jis nesuvokė, jog kalba buvo vienas svarbiausių tautos gyvybės pažymių. Deja, ne ką geriau tai suprato ir dauguma Tautų pavasario apaštalų Lietuvoje.

Truputis semantikos

Ligi šiol, berods, nėra rasta jokio lietuviško teksto, iš kurio būtų matytis, kaip ano meto žmonės Lietuvoje vadino tautų pavasarį. Prancūzai jį vadino „le printemps des peuples", lenkai — „wiosna ludów". Be abejo, yra ryšio tarp lenkų „lud" ir mūsų „liaudies". Tačiau kadangi mūsų žodis „liaudis" neturi daugiskaitos, tad lenkų „wiosna ludów" galima versti tik „tautų pavasariu". Žodis „tauta" jau buvo įsipilietinęs mūsų raštuose, kaip liudija, pavyzdžiui, 1845 m. Petrapilyje išleistas S. Daukanto *Būdas.*

Visi lengvai suvokiame, ką reiškia žodis pavasaris, kuris visados susijęs su jaunyste ir laisve. Tokie buvo ir visi ano meto tautiniai sąjūdžiai, kurie kitaip buvo dar vadinami Jaunosios Italijos, Jaunosios Šveicarijos, Jaunosios Lenkijos, arba tiesiog Jaunosios Europos sąjūdžiais. Visiems jiems būdingas kartais tiesiog beprotiškas optimizmas. Poetas Alfonsas Lamartinas kalbėjo apie „girtą pavasarį". Truputį

[illegible] valstybinė [illegible] biblioteka

girtas atrodė ir A. Strazdo pavasarėlis. Jaunuosius ano meto tautininkus buvo apėmęs tiesiog žemiškojo rojaus šišas. „Rojus žemėje buvo tada arčiau negu bet kuriuo kitu naujosios istorijos metu", sako istorikas A. J. Taylor (*From Napoleon to Stalin,* 1950, p. 33). Iš trijų Didžiosios prancūzų revoliucijos paskelbtų šūkių į pirmą vietą tada atsistojo brolybės šūkis. Visi buvo broliai: ir vokiečiui lenkas, ir lenkui rusas. A. Mickevičius ne tik broliavosi su Bakuninu, bet norėjo broliautis ir su visais rusais. Toks beprotiškas buvo anas Tautų pavasaris.

Toli gražu nebuvo tokia aiški tautos arba tautybės sąvoka. Italas Giuseppe Mazzini (1805-1872), kuris galbūt daugiausia prisidėjo prie jaunosios Europos pažadinimo, skelbė, kad „Tautybės problemai bus lemta suteikti vardą visam šiam šimtmečiui". Ir čia jis nedaug teklydo. Be nacionalizmo jau daugiau nebegalės išsiversti Europos istorikas. Kas tada galėjo atspėti, kad vieno krašto nacionalizmas sunkiai galės sugyventi su kito krašto nacionalizmu, nors, pavyzdžiui, vengrų-kroatų nacionalizmai susikirto dar paties Tautų pavasario metu.

XIX amžiaus pirmoje pusėje aiškiai buvo galima kalbėti apie itališką, vengrišką, čekišką, lenkišką nacionalizmą. O kaip su lietuviškuoju nacionalizmu? Lenkų tautinė savimonė aiškiai ėmė formuotis jau į XVIII a. pabaigą. Lietuvos vadovaujantiems sluoksniams palinkus į lenkų pusę, mūsų liaudis turės nueiti labai ilgą ir sunkų kelią, kol ji pavirs tauta. Mykolas Biržiška populiariai aprašė tą lietuvių tautos kelią. Šiandien jau turime dvi monografijas, pašvęstas lietuvių tautinės savimonės raidai. Turiu galvoje Meilės Lukšienės studiją *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji — XIX a. pirmoji pusė* (Vilnius, 1985) ir Vytauto Merkio redaguotą kolektyvinį veikalą *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* (Vilnius, 1987). Turbūt reikia sutikti su šio pastarojo veikalo išvada, kad tik į XIX a. pabaigą galutinai susiformavo lietuvių tauta. Juk dar 1886 m.

Juozas Adomaitis-Šernas (1859-1922) rašė šliūpiniame *Lietuviškajame balse,* kad reikia užsitarnauti tautos vardo, kad lenkai ne be pagrindo lietuvius vadina „lud litewski", o ne „naród litewski". O ir tas pat Maironis 1887 m. rašys *Šviesoje,* kad „mes tepradedame tiktai gyventi kaip tauta" (cituota V. Zobarskaitės *„Maironis"*, p. 215 išnašoje ir p. 71).

Iš tikrųjų, kas yra tauta? Aš labai abejoju, ar pas mus prigys mums svetimas nacijos žodis, kuris galėtų reikšti tik tokį socialinį junginį, kuris apimtų daugiau negu vieną tautą. Iš visos gausybės tautos aptarimų bene geriausias bus tas, kurį pasiūlė prancūzų rašytojas ir filosofas Ernestas Renanas (1823-1892). Jis atmetė kalbą kaip svarbiausią tautos elementą, nors anuo metu tokia pažiūra („lingvistinis nacionalizmas") buvo gana populiari. Mat esą dvikalbių ir net trikalbių tautų. Jo nuomone, kiekviena tauta yra pastatyta lyg prieš nuolatinį plebiscitą, kuriuo laisvai išreiškiamas žmonių pritarimas bendriems praeities ir ateities idealams ir noras arba valia („volontė") gyventi kartu (E. Rénan, *Qu'est-ce qu'une nation,* 1882).

Jeigu kas būtų pastatęs, prieš tokį plebiscitą Lietuvos žmones XIX a. viduryje, jų atsakymas būtų maždaug toks: jos vadovaujantieji sluoksniai būtų aiškiai pasisakę už norą gyventi kartu su Lenkija. Jos liaudis gerai nežinojo, kas buvo jos didžiausias priešas: savi ponai, ar svetima valdžia. Ji tetroško dviejų dalykų: laisvės ir žemės. Kas jai tą duos, su tuo ji ir eis. Tik į XIX a. pabaigą lietuvių tauta ėmė suprasti savo praeities palikimą ir ateities idealus ir norą arba valią gyventi kartu ir būti nuo nieko nepriklausomi.

Laisvas žmogus laisvoje tautoje

Žmogaus (piliečio) ir tautos laisvės šūkius paskelbė Didžioji prancūzų revoliucija. Iš čia išsivystė dvi naujos ir pilnos revoliucinio užtaiso įdėjos: liberalizmas ir nacionalizmas. Iš antros pusės, revoliucijos ir Napoleono karų išvarginta Europa troško taikos ir ramybės. Ją ir turėjo

garantuoti vadinama Šventoji sąjunga, daugiausia caro Aleksandro I kūdikis. Netrukus jį pakeitė daug valdingesnis ir nuožmesnis jo brolis Nikalojus I, kurio politiką tiksliai aptarė jo ilgametis užsienio reikalų ministras grafas Nesselrode: „Išlaikyti valdžios autoritetą ten, kur jis yra, stiprinti jį ten, kur jis ima silpti, ir ginti jį ten, kur jis puolamas". Nikalojus I gerai susidorojo su visais tais uždaviniais.

Kaip kolektyviai buvo bandoma ginti valdžios autoritetą, taip kolektyviai jis buvo bandomas griauti. Gimė mintis, kad laisvė nedaloma, kad vienur jos prasiveržimas žadino viltis visiems pavergtiesiems, kaip ir vienur jos užslopinimas grėsė laisvei visur. A. Mickevičius kalbėjo apie laisvės vaikus, lyg apie vienos ir tos pačios šeimos narius. Laisvas žmogus laisvoje tautoje — toks buvo liberalizmo ir nacionalizmo idealas. Tik gerokai vėliau paaiškės, kad nacionalizmas beveik visiškai nesuderinamas su liberalizmu. Kol kas toje labai jau nešventos Šventosios sąjungos prislėgtoje Europoje labai nedaug tebuvo laisvų žmonių ir dar mažiau laisvų tautų. Užtat liberalizmas ir nacionalizmas galėjo žygiuoti kartu. Jie plėtėsi ne tik horizontaliai iš vieno krašto į kitą, bet ir vertikaliai iš vieno luomo į kitą. Toks demokratėjimo procesas ypač buvo reikšmingas tuose kraštuose, kur dar tebeviešpatavo luominė santvarka ir baudžiava.

Dėl specifinių istorinių aplinkybių retai kur buvo toks didelis plyšys tarp vadovaujančių sluoksnių ir liaudies kaip Lietuvoje. Juos skyrė ne tik teisinė, ekonominė ir kultūrinė praraja, bet dar ir kalba. Nebuvo vienybės ir solidarumo net tuose pačiuose vadovaujančiuose sluoksniuose. Vaizdžiai tai aprašė vienas 1831 m. sukilimo vadų, vėliau emigrantas demokratas Jonas Goštautas: „Mes, lietuviai ir žemaičiai, susiskaldę į kastas iš tikro sudarome keistą visuomenę. Magnatas niekina balsuojantįjį arba septintos klasės bajorą ir biaurisi juo, ir jeigu su juo kai kada susiduria, tai tik iš reikalo. Balsuojantysis bajoras, nors ir neapkenčia magnato, tačiau iš reikalo šliaužioja prieš jį ant kelių, o pats niekina

akalicos bajorą ir gėdinasi jo, šis atsilygina tuo pačiu. Valstietis paprastai juos visus keikia, ir jis vienintelis yra teisus. *Mūsų neriša joks tautinis, broliškas saitas, nors visi esame kilę iš vienos giminės* (m. p.). O kam gi iš viso to nauda? Ogi maskvėnui, bendram priešui. . . (J. Goštautas, *Ponas teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją.* 1967, p. 64). Kitas šviesus ano meto dvarininkas, mūsų jau minėtas Jokūbas Geištoras aiškinosi rietavišķiui Irinėjui Oginskiui: „Taip, šviesusis kunigaikšti, kalbu lenkiškai, valdinius raštus rašau rusiškai, valsčiaus aktus tvarkau lietuviškai, nes tai yra liaudies kalba, kurią visi supranta" (M. Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje.* Vilnius, 1985, p. 200).

Suprantama, vietinė rusų administracija stengėsi išnaudoti tuos luominius ir tautinius nesutarimus, ypač stiprėjantį valstiečių-dvarininkų antagonizmą. Galingasis Lenkijos valdytojas ir artimiausias Nikalojaus I patarėjas feldmaršalas I. Paskevičius (1782-1856) įspėjo Vilniaus generalgubernatorių, kad jis per daug nepataikautų valstiečiams, kad ir Lietuvoje neprasidėtų tokios pačios skerdynės, kaip Galicijoje. To, esą, reikia ypač saugotis „Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose, kur gyventojus skiria ne tik skirtinga kilmė — latviai šiaurėje, rusinai pietuose — bet ir skirtingas nuo ponų tikėjimas" (D. Fajnhauz, *Ruch konspiracyjny.* . . p. 191-2). Aišku, čia feldmaršalas bus sumaišęs žemaičius ir lietuvius su latviais, kurių tose gubernijose beveik visiškai nebuvo.

Kaip ten bebūtų, ano meto Lietuvos visuomenė dar visiškai nebuvo pasiekusi to tautinės savimonės laipsnio, kad ją būtų galima statyti prieš aną E. Renano siūlomą plebiscitą. Ji buvo daug arčiau prie socialinės, o ne prie tautinės revoliucijos. Jos šūkis galėjo būti laisvė ir žemė, o ne laisvas žmogus laisvoje tautoje.

Didžioji emigracija išsijuosusi veikia

Nežinia, kas ir kada sugalvojo tą gražų Tautų pavasario vardą. Greičiausiai jis spontaniškai gimė iš karto visur ten, kur tik nedoros Šventosios sąjungos prislėgta jaunoji Europa ėmė galvoti apie žmogaus ir tautų laisvę. Tačiau negali būti nei mažiausios abejonės, kad prie Tautų pavasario idėjos išpopuliarinimo daugiausia bus prisidėję didieji ano meto laisvės kovotojai — politiniai emigrantai arba tremtiniai, kuriems kairysis iškunigis Lammenais (1782-1854) buvo parašęs jaudinančią maldą, prašydamas, kad Dievas rodytų kelią tam, kuris šiaip jau visados ir visur jaučiasi vienas. Tarp tų didžiųjų tremtinių pirmiausia buvo du italai (Mazzini ir Garibaldi), du vokiečiai (Marksas ir Engelsas), du rusai (Bakuninas ir Hercenas) ir, žinoma, visa plejada Lenkijos ir Lietuvos tremtinių, kurie po 1831 m. sukilimo patraukė daugiausia į Prancūziją, laisvės ir revoliucijos lopšį.

Nors palyginus su masiniais XX-tojo amžiaus politiniais egzodais tų Lenkijos ir Lietuvos politinių emigrantų tebuvo nedidelė saujelė (apie 9-10 tūkstančių), ji nusipelnė Didžiosios emigracijos vardo. Tiesa, vienas iš pirmųjų jos istorikų žemaitis Liubomiras Gadonas (1831-1908), rašydamas jau po visų tos Didžiosios emigracijos didžiųjų pralaimėjimų, priėjo prie labai kritiškos ir, mano galva, visai teisingos išvados, kurią verta ir šiandien prisiminti, nes lygiai tokias pačias klaidas kartoja ir šių dienų politinės emigracijos. L. Gadonas, pats 1863 m. sukilimo Lietuvoje dalyvis, rašė: „Užuot težiūrėjusi į kraštą ir jam nuolankiai tarnavusi — tai turėjo būti jos pagrindinis uždavinys; užuot ėjusi sūnaus keliu, kurį jai rodė motina tėvynė, ji bandė primesti jai (tai tėvynei) savo egzotiškas pažiūras, savo teorija paremtas reformas, savo belaikius ir fatališkus užmojus, nesusivokdama, kad *tik betarpiškai ir kasdien dalyvaujant kokios nors visuomenės reikaluose galima pajusti joje pasireiškiančias sroves, pilnai suprasti jos kančias, troškimus ir reikalavimus* (m. p.). Tuo

atžvilgiu Emigracija prašovė pro šalį ir nuklydo nuo tikslo. Jos veikla negali būti sėkminga, kai ji eikvoja savo jėgas kovoms dėl vadovavimo". (*Wielka emigracija,* 1960, p. 511-2). Iš tikrųjų, savo vaidmens perdėjimas ir noras politiškai daryti įtaką kraštui turbūt yra kiekvienos emigracijos prakeikimas.

Tarpais labai kritiškai tos emigracijos adresu atsiliepdavo ir pats garsiausias jos atstovas poetas Adomas Mickevičius, kaltindamas ją tuščiažodžiavimu, grafomanija, rezoliucijų ir konstitucijų rašymo pomėgiu. Vieną kartą jis net visiškai iš jos veiklos pasišalino, sakydamas, kad „papuolus į girtų kompaniją geriausia politika palaukti, kol ji išsipagirios".

Tačiau vieno dalyko tai didžiajai emigracijai turbūt niekas nepaneigs, tai jos begalinės tėvynės meilės ir patriotizmo. Telšiškis Vladimiras Gadonas (1775-1842) anos istorijos autoriaus dėdė, įsirašė į testamentą, kad ta sauja žemės, kurią jis atsivežė iš Baltijos pajūrio, būtų įdėta į jo karstą, o ant jo antkapio Nancy kapinėse būtų iškalti žodžiai: „Kai Dievas prikels iš karsto tėvynę, paimk mano palaikus ir palaidok juos Žemaitijoje" (žinoma, lenkiškai). Aišku, kad visi tokie tremtiniai laukė Tautų pavasario kaip gervė giedros.

Toji emigracija užsitarnavo didžiosios emigracijos vardą ne savo skaičiumi, bet savo labai plačia veikla ir spalvingomis ir didžiomis asmenybėmis. Nors aplamai ji veikė Lenkijos ir lenkų tautos vardu, tačiau patys žymiausi jos vadai — kunigaikštis Adomas Čartoriskis ir istorikas Jokimas Lelevelis — buvo tampriai susiję su Vilniaus universitetu ir Lietuva. Du didžiausi tos emigracijos poetai Adomas Mickevičius ir Julius Slovackis savo šaknimis taip pat įaugę į istorinės Lietuvos žemę. Daug gražių šūkių toji emigracija paskelbė ne tik sau, bet ir visai Europai: „emigracija — Europos laisvės pamatinis ramstis", „mumyse viso pasaulio viltis", „kur nėra laisvės, ten nėra ir tėvynės" ir t. t.

Demokratai ir konservatoriai

Nepaisant visų gražių šūkių, toji Didžioji emigracija toli gražu nebuvo vieninga. Pirmiausia ją suskaldė klausimas, kas buvo kaltas dėl 1831 m. sukilimo pralaimėjimo. Kartais tokie ginčai taip įkaitindavo galvas, kad vienas iš buvusių to sukilimo vadų telšiškis Anupras Jacevičius savo atsiminimuose rašė: „Tarp mūsų šnekant, jeigu pradėsime kritikuoti vieni kitus ir tik save kelti, nežinau, kaip tada kitiems atrodys mūsų darbai ir žygiai sukilimo metu. Ar neatrodysime mes tada kaip ta banditų gauja, kuri išvyta iš savo krašto dar ir į svetimą žemę atsinešė pavydą ir egoizmą". Buvo nuolatinio trynimosi taip pat tarp tos emigracijos lietuviškai ukrainietiško ir lenkiško sparno.

Tačiau, aplamai paėmus, iš karto ėmė kristalizuotis dvi pagrindinės srovės. Radikalioji demokratinė srovė, kurios dvasios vadu galima laikyti buvusį Vilniaus universiteto profesorių Jokimą Lelevelį ir kuri be socialinės revoliucijos negalėjo įsivaizduoti būsimo Lenkijos išsivadavimo. Ir nuosaikesnė konservatorių srovė, kurios neabejotinas lyderis Adomas Čartoriskis, buvęs labai artimas caro Aleksandro I kolaborantas ir Vilniaus universiteto kuratorius. Jie abu aktyviai dalyvavo 1831 m. sukilime ir už tai abu buvo pasmerkti mirti nukertant jiems abiems galvas. Caro Nikalojaus I akimis Čartoriskis, kaip išdavikas, buvo didesnis nusikaltėlis negu Lelevelis, dėl to pasmerktųjų sąraše jis ėjo pirmuoju, o Lelevelis tik dešimtuoju.

Demokratų organizacinį užnugarį sudarė Lenkų demokratų draugija, kuri 1836 m. Poitiers mieste paskelbė savo manifestą, reikalaujantį Lenkijai demokratinės ir liaudžiai tarnaujančios valdžios. Komentuodami tą faktą, lenkų istorikai didžiuojasi, kad jų emigracijos demokratinis sparnas keliais dešimtmečiais anksčiau paskelbė tą patį, ką pvz. Lincolnas, būtent "government of the people, by the people, for the people". Tarp kita ko, vienas to manifesto autorių buvo ir mūsų minėtas šiauliškis Jonas Goštautas. Demokrati-

nės srovės centras iš Poitiers persikėlė į Versalį ir buvo vadinamas Versalio centralizacija, kurios vardu buvo organizuojamas pogrindis Lenkijoje ir Lietuvoje.

Adomas Čartoriskis, kuris buvo laikomas faktinuoju Lenkijos karaliumi („król de facto"), pirmiausia veikė iš Londono, o paskum (nuo 1843 m.) persikėlė į Paryžių, į Lamberto viešbutį. Čartoriskis veikė dviem frontais: pirmiausia išvystė labai plačią ir sėkmingą diplomatinę akciją. Jam pasisekė patraukti į savo pusę ne tik Vatikaną ir Prancūziją bei Angliją, tradicinius Lenkijos draugus, bet ir du buvusius jos duobkasius: Austriją ir Prūsiją. Tai jis laikė tiesiog diplomatiniu stebuklu.

Sukilimo organizavimo Lenkijoje ir Lietuvoje atžvilgiu Hotel Lambert buvo daug atsargesnis už Versalio centralizaciją. Čartoriskis manė, kad būtų beprotybė ir tiesiog nusikaltimas pradėti sukilimą jam tinkamai nepasiruošus ir nesant palankiai tarptautinei konjunktūrai. Jis buvo už partizaninę kovą, kuriai palankiausia dirva buvo Lietuva ir Pagirys (Poliesė) ir dėl savo geografinės padėties, ir dėl didelių miškų. Be to, per Baltijos jūrą čia lengviausiai galėjo pasiekti eventuali Anglijos ir Prancūzijos karinė pagalba. Ta pagalba ir emigrantai, ir kraštas šventai tikėjo, nors nei Anglijos, nei Prancūzijos vyriausybės nei nemanė kariauti dėl Lenkijos ar Lietuvos. Šiuo atžvilgiu net ir išmintingasis Čartoriskis buvo žiauriai apstatytas. Jis buvo įsakęs gen. V. Chrzanovskiui (1793-1861) paruošti smulkius Lietuvos ir Pagirio topografinius žemėlapius.

Nors aplamai konservatoriai manė, kad tokiam partizaniniam karui turėtų vadovauti dvarininkai ir šlėkta, tačiau ir jie suvokė, kad be valstiečių aktyvaus dalyvavimo laimėjimas buvo neįmanomas. Todėl ir jie buvo už baudžiavos panaikinimą. Telšiškis V. Gadonas siūlė, kad tie valstiečiai, kurie aktyviai prisidės prie sukilimo, gaus žemės. Atrodo, su tuo sutiko ir Čartoriskis.

„Ar tu, ponaiti, iš proto išsikraustei"

Labai sunku pasakyti, ką galvojo liaudis apie tuos kilnius idealus, kuriuos skelbė Versalio centralizacija (demokratai) ir Hotel Lambert (čartoriskininkai) savo manifestuose ir per savo agentus (emisarus), kurie tiesiog plūste užplūdo priešpavasarinę Lietuvą. Kol kas apie tai turime tik netiesioginius liudininkus: vietinius carinės administracijos pareigūnus, žandarus, šnipus, emigracijos agentus, atsiminimų autorius (Goštautą, Gadoną, Dobševičių, Geištorą ir kt.). Patys baudžiauninkai dar nelabai mokėjo kalbėti už save. Viena tik buvo aišku, kad jie buvo baisiai nepatenkinti savo gyvenimu, kad jie troško žemės ir laisvės. Ne abstrakčios laisvės, apie kurią kalbėjo didieji emigracijos vadai, bet konkrečios laisvės — baudžiavos panaikinimo. Jiems toli gražu nebuvo labai aišku, kas buvo labiausiai kaltas dėl tos pasibaisėtinos jų būklės. Lengviausia buvo visą bėdą suversti ant savo pono ar žemės valdytojo, kuris jį varė į baudžiavą, plakė rykštėmis, atidavinėjo į rekrutus, prievartavo jo šeimos narius ir kitaip jį skriaudė.

Užtat nelengva buvo pogrindžio vadams ir emigracijos agentams įtikinti juos, kad jų didžiausias priešas buvo caro valdžia arba „maskoliai", kaip tada dažniausiai buvo vadinami rusai. Turbūt teisingai vienas toks agentas pastebėjo, kad jeigu jis savo vežikui pasiūlytų sukilti, tas tik išsprogdintų akis ir pasakytų: „Ar tu, ponaiti, iš proto išsikraustei?" (Czys ty, panoczku, zdurnial? D. Fajnhauz, p. 153).

Negalima pamiršti, kad ir ta pati carinė administracija ne tik stengėsi aštrinti nesantaiką tarp kaimo ir dvaro (ypač Gudijoj), bet ir šį tą darė valstiečių būklei pagerinti. Gen. Kiseliovo reformomis valstybiniuose dvaruose ir ypač privalomų inventorių įstatymu (1844 m.) buvo bandoma bent šiek tiek pažaboti žemvaldžių ir dvarininkų savivaliavimą. Daug kas tada tikėjosi, kad gerasis caras iš viso panaikintų

baudžiavą, jeigu jam netrukdytų vietiniai valdininkai ir dvarininkai. Tarp kita ko privalomų inventorių įstatymas davė valstiečiams teisę skųstis. Nors į jų skundus vietinė administracija dažniausiai žiūrėjo labai nepalankiai, tačiau tokių teisybės ieškotojų atsiras vis daugiau. Vienas tokio skundo autorius iš Telšių apskrities tardomas ir grasinamas pareiškė: „Nors man ir galvą kirstų, aš vis vien jieškosiu teisybės" (*Lietuvos TSR istorijos šaltiniai,* I t., p. 480). Kas rizikuoja savo galva, paprastai ne per daug gailisi ir kitų galvų.

Galicijos skerdynės

Karštesnieji Lenkijos ir Lietuvos pogrindžio organizatoriai, ypač iš demokratinio sparno, manė, kad jau 1846 m. sukilimui dirva buvo pakankamai paruošta. Juk tais metais prasidėjo bruzdėjimai Italijoje, tais metais ir popiežiumi buvo išrinktas Pijus IX, į kurį laisvo žmogaus laisvoje tautoje apaštalai dėjo nemaža vilčių. Sukilimas turėjo prasidėti vadinamoje Krokuvos respublikoje, kuri naudojosi plačia autonomija, o iš ten persimesti į Austrijos valdomą Galiciją ir į Rusijos valdomą Lenkiją ir Lietuvą. Ko Didžioji emigracija negalėjo numatyti, tai kad šalia tautinės revoliucijos krašte brendo ir socialinė revoliucija, kuri 1846 m. prasiveržė Galicijoje ir kurią 1847 m. Julijonas Bokšanskis bandys sukelti Lietuvoje.

Atrodo, Vienos vyriausybė buvo pusėtinai gerai informuota apie emigrantų konspiracinę veiklą. Ne be jos slapto pritarimo pirma negu prasidėjo sukilimas Krokuvoje, Tarnovo ir kitų Galicijos sričių valstiečiai ėmė plėšti dvarus ir žudyti jų savininkus. Buvo apiplėšta apie 470 dvarų ir iššudyta apie 2000 dvarininkų. Lenkijos istorijoje tai žinoma Galicijos pogromų vardu („rabacja galicyjska"). Iš tikrųjų tai buvo pirmieji socialinės revoliucijos ženklai.

Daug kieno nustebimui tos Galicijos skerdynės rado didelį atgarsį net tolimojoje Lietuvoje. Tarp kita ko, tais ir

sekančiais metais Lietuvoje siautė nederlius, ištuštėjo javų magazinai ir grėsė badas. Vilniaus generalgubernatorius savo slaptu raštu Kauno gubernatoriui taip atvaizdavo padėtį gretimose su Prūsija Lietuvos apskrityse: „1846 m. Galicijos įvykiai ten žinomi kiekvienam valstiečiui ir reikia manyti, kad jie pasirengę pasekti šiuo baisiu pavyzdžiu". Jis tik stebėjosi, kodėl dvarininkai, nors ir nujausdami jiems gresiantį pavojų, nenori glaudžiau bendradarbiauti su caro valdžia. Matytis, jie tikisi, kad Lenkijos išsivadavimas jau čia pat (*LIŠ*, I t., p. 485).

Iš tikrųjų buvo kiek kitaip. Kurį laiką pati Rusijos valdžia stengėsi įvaryti pleištą tarp prolenkiškai nusiteikusių dvarininkų ir žemvaldžių ir valstiečių. Jau nuo Romos imperijos laikų "divide et impera" (suskaldyk ir valdyk) buvo gerai žinomas visų imperialistinių valstybių valdymo metodas. Tik kai ji pamatė, kad dvarų plėšimų banga persimetė net į pačią Rusiją, Nikalojus I įsakė savo vietininkui Lenkijoje feldmaršalui Paskevičiui atskaityti Lenkijos ir Lietuvos mužikams „mažą lekcijėlę" apie drausmę ir paklusnumą. Tokia lekcijėlė iš tikrųjų reiškė padidintas kariuomenės įgulas, ypač pasienio apskrityse, parengties padėties paskelbimą, tardymo komisijų sudarymą ir areštus. Ligi kokios isterijos buvo prieita, matytis iš to, kad buvo įsakyta konfiskuoti visus dalgius ir tik pjūties metu juos vėl išdalinti baudžiauninkams.

Tarp kita ko tuo metu buvo areštuotas ir dr. Anicetas Renier, kurio slapta bibliotekėlė Vilniuje aprūpindavo pogrindį emigrantine ir kitokia literatūra. Buvo rastas ir tos bibliotekos skaitytojų sąrašas. Nors tame sąraše tebuvo 43 skaitytojų pavardės, tačiau pats žandarų viršininkas Lietuvoje gen. Buxhoevdenas turėjo prisipažinti, kad tokių skaitytojų buvo daug daugiau, kad skaitė visi, visas Vilnius, visos gubernijos, visas kraštas (*Fajnhauz*, p. 173).

Ano meto Lietuvos valstiečių nuotaikas turbūt teisingai pavaizdavo vilnietis rašytojas Edvardas Želigovskis (1820-1864) savo dramoje „Zorskis", kur, tarp kita ko, skaitome:

Daug nešnekėdami ir nesitarę
Dievo vardu ėjo iš dvaro į dvarą.
Viens dalgį, kits peilį ar kirvį rankoje laikė,
Valia pjaut ponus, jų žmonas ir vaikus.

Aišku, pats Želigovskis nepritarė tokioms skerdynėms, jis tik norėjo pagąsdinti ponus ir žemvaldžius, kas galėtų su jais atsitikti, jeigu jie ir toliau taip labai skriaus ir išnaudos liaudį.

Julijonas Bokšanskis ir Smurgainių valstiečiai

Ligi tol Smurgainys garsėjo savo riestainiais, kuriais užversdavo Vilniaus Kaziuko mugę, ir meškų dresiravimo mokykla, kurią gudruoliai Šubravcai buvo net pavertę akademija, panašiai kaip ir mes šiandien visokius parapinius parengimus verčiame akademijomis. Tarp kita ko Šubravcai norėjo pasišaipyti iš anuometinio Žemaičių tautinio sąjūdžio, kuris, jų nuomone, buvo toks pat primityvus, kaip ir anoji meškų akademija. Mat Žemaitijos herbas buvo lokys.

Visiškai dėl ko kito Smurgainys pagarsėjo Tautų pavasario metu, kad juos dabar aplankė ir garsusis Vilniaus generalgubernatorius Fiodoras Mirkovičius, ir Lietuvos žandarų viršininkas gen. Buxhoevdenas. Ir ne riestainiais pasivaišinti ar meškų pasižiūrėti. Juos čia atvijo Galicijos skerdynių šmėkla. Tokias skerdynes ne juokais ėmė organizuoti jaunas bajoraitis Julijonas Bokšanskis (1826?-1863).

Nikalojui I uždarius ar iškėlus visas aukštąsias mokyklas Lietuvoje, tautinio bruzdėjimo priešakyje vietoje studentų turėjo stoti gimnazistai ir mergaičių pensionatų auklėtinės. Mat senimas svyravo tarp daugiau ar mažiau ištikimo tarnavimo carui ir liberalinių bei nacionalinių Vakarų idėjų. Tautinė revoliucija jiems buvo prie širdies, bet juos gąsdino socialinė revoliucija, ypač po Galicijos skerdynių. Daug drąsesni tada pasirodė gimnazistai ir kiti panašūs jaunuoliai. Tai tarp kita ko neblogai derinosi ir su visu Jaunosios Europos sąjūdžiu. Taip broliai Dalevskiai iš Lydos organiza-

vo Brolišką Lietuvos jaunimo sąjungą, kuriai priklausė apie 200 narių, prisiekusių kovoti už Lenkijos išsivadavimą, taigi už nacionalinę revoliuciją. Taip ir vos tris Vilniaus gimnazijos klases baigęs Julijonas Bokšanskis ragino Smurgainių valstiečius į socialinę revoliuciją. Apie Dalevskių šeimą rašė istorikas V. Merkys. Julijonas Bokšanskis dar tebelaukia savo istoriko. Jo, kaip ir Dalevskių, veikla truputį primena aną vaikų kryžiaus žygį, kai po kelių nepasisekimų 1212 m. Vokietijos ir Prancūzijos jaunimas pasišovė išvaduoti Kristaus karstą ir šv. žemę iš musulmonų nelaisvės.

Kas buvo tas Julijonas Bokšanskis? Jis buvo nedidelio Tupalščyznos dvarelio prie Smurgainių savininko sūnus. Jo tėvas dar valdė ir Smurgainių dvarą, kuris anksčiau priklausė grafams Pžezdzeckiams, o po 1831 m. sukilimo buvo rusų valdžios nusavintas. 1838 m. Julijonas patraukė į Vilniaus gimnaziją, o jau 1841 m. 15 metų jaunikaitis pakliuvo į žandarų rankas už A. Mickevičiaus ir J. Slovackio poezijos skaitymą ir buvo ištremtas į Riazanės guberniją. 1846 m. vėl grįžo į Lietuvą ir ėmė dirbti prie tada pradėtos vesti Petrapilis — Varšuva geležinkelio linijos. 1847 m. vėl suimtas už Smurgainių valstiečių kurstymą ir ištremtas į Užbaikalės kasyklas. Pasinaudojęs caro Aleksandro II amnestija 1856 m. vėl grįžo į Lietuvą, įsijungė į 1863 m. sukilimą ir žuvo. Toks buvo trumpas, bet skaudžiai audringas Julijono Bokšanskio gyvenimas.

J. Bokšanskio nelabai raštingai rankai priklauso du atsišaukimai iš 1847 metų. Jų tekstus paskelbė Dovydas Fainhauzas, kuriais mes čia ir pasinaudojame.

Savo atsišaukime į Smurgainių valstiečius, kuris gana plačiai pasklido po visą Rytų Lietuvą, jis aiškiai pasisakė už socialinę revoliuciją. Dar gerokai prieš Marksą ir Engelsą jis aiškino klasių kovą, kaip, pasinaudodami geresniu išsilavinimu ir didesnėmis proto galiomis, ponai pasigrobė valdžią į savo rankas ir kaip dabar valstiečiai, susijungę su miestiečiais ir rusų kareiviais, turi savo ginklus nukreipti prieš karininki-

ją, ponus ir žemvaldžius ir susigrąžinti valdžią į savo rankas. Gana teisingai aprašęs Galicijos skerdynes ir jų pasekmes, jis aiškiai siūlė pasekti jų pavyždžiu, nes valstiečiai yra toji klasė, kurios rankose visa tautos jėga.

Antrasis jo atsišaukimas, kurio jis nesuspėjo išplatinti ir kuris pakliuvo į žandarų rankas kratos metu, buvo adresuojamas į inteligentiją, taigi į tam tikrą tarpinį sluoksnį tarp šlėktos ir valstietijos. Lietuvos sąlygomis tai buvo visiškai nauja, bene pirmas prakalbėjimas buržuazijos vardu. Tame atsišaukime atsispindėjo visos didžiosios Tautų pavasario idėjos. Tai buvo aiškus šaukimas į nacionalinę revoliuciją. Pirmieji to atsišaukimo žodžiai: „Lenkija kenčia, o su ja kenčia ir visa žmonija". Toliau skaitome: „Tu, brolau, pamiršai jau, kokiuose laikuose mes gyvename. Mes gyvename istorinius laikus, kiekvieną dieną galime tikėtis, kad Europa sukils ir pradės karą prieš visuotiną despotizmą. Mes galime tikėtis mirties arba laisvės, ilgos ir patvarios, mums ir mūsų vaikams". Tame atsišaukime jis kreipiasi į savo aukštesniojo luomo brolius, kad jie nepamirštų tikrai demokratinės ir krikščioniškos idėjos eiti išvien su liaudimi, nes kitaip ta liaudis gali atsisukti prieš juos pačius. Apeliuodamas į jaunimą ir jo tėvynės meilę, Bokšanskis prašo nepamiršti, kad lenkas yra belaisvis.

Nelengvas pasirinkimas

Tai, ką pranašavo anas jaunikaitis nuo Smurgainių, netrukus ėmė virsti kūnu. Socialinė revoliucija susimaišė su nacionaline ir viskas ėmė verstis aukštyn kojomis. Grėsė pavojus visos Europos taikai, kurią ligi šiol taip uoliai saugojo Šventoji sąjunga. Garsusis Austrijos kancleris Klemensas Metternichas, nuo kurio tiek daug priklausė Europos taika ir ramybė ir kuris, Bismarko žodžiais, Italiją karpė kaip savo senas kelnes, dabar turėjo sprukti ne tik iš Italijos, bet ir iš Vienos, pasislėpęs skalbėjos vežime. Jis pats

turėjo prisipažinti, kad lengviau buvo valdyti senojo režimo visą Europą negu dabar naują tautinę Austriją. Italai ir vengrai kvietėsi daugiau patyrusius lenkų generolus vadovauti jų tautinėms armijoms. Prūsija, kuri dar taip neseniai teisė ir smerkė miriop lenkų sąmokslininkus, dabar ėmė šaukti valio Lenkijai ir ruošėsi karui su Rusija.

Žodžiu, kilo toks sumišimas, kurio be Aukščiausiojo valios nebuvo galima išspręsti. Bet ir Jam nebuvo lengva pasirinkti, nes abi pusės ne Jo pagalbos prašė, bet tiesiog manė veikiančios Jo vardu. 1848 m. pavasarį Adomas Mickevičius, nutraukęs santykius su šarlatanu iš Lietuvos Andriumi Tovijanskiu ir jo mistiškai pacifistinėmis idėjomis, apsilankė Romoje ir turėjo dvi audiencijas pas pop. Pijų IX, kuris neva turėjo būti palankesnis naujiems tautiniams ir liberaliniams sąjūdžiams. Antros audiencijos metu Mickevičius smarkiai įsikarščiavo, išdrožė ilgiausią pamokslą, kurio nei pats popiežius negalėjo nutraukti, ir užbaigė jį grėsmingais žodžiais: „Žinok, kad dieviškoji dvasia šiandieną yra kartu su Paryžiaus liaudies palaidinėmis!" (*Polski slownik biograficzny*, t. 19 t., p. 702). Tarp kita ko, Mickevičius prašė popiežiaus palaiminimo jo naujai sudarytam lenkų legionui, kuris turės kovoti už visų tautų laisvę. Aplamai, paties Mickevičiaus ir visų pavasarininkų religingumas ir ypač santykiai su bažnytine hierarchija buvo abejotini, juoba kad jų eilėse dalyvavo tokie kovotojai kaip Karolis Marksas, Fridrichas Engelsas ir Bakuninas. J. Bokšanskis ragino skersti ponus irgi Dievo vardu.

Truputį anksčiau pas tą patį popiežių lankėsi caras Nikalojus I. Nepaisant savo nuožmaus būdo ir žiauraus susidorojimo su rusų dekabristais ir lenkų bei lietuvių sukilėliais, Nikalojus I buvo labai religingas žmogus ir didžiai gerbė aukštąją bažnyčios hierarchiją. Tarp Šv. Sosto ir Rusijos pasirašytas konkordatas (1847.8.3 d.), kuris nors ir nebuvo viešai paskelbtas ir neturėjo įstatyminės galios, tačiau po jo pasirašymo, kaip tvirtina Lietuvos katalikų bažnyčios

istorikas kun. A. Alekna, katalikų bažnyčios „būvis tuo pagerėjo, kad buvo paskirti geri vyskupai, kurie, remdamiesi konkordatu, galėjo ginti Bažnyčios teises" (*Katalikų bažnyčia Lietuvoje,* 1936, p. 139). Vienu pirmųjų tokių gerų vyskupų buvo ir Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius.

Tautinėms ir socialinėms revoliucijoms supurčius beveik visą Europą ir grasinant pačiai Rusijai, Nikalojus I manė, kad tiesiog Dievas liepia jam ginti valdžios autoritetą visur ten, kur tik jam buvo grasoma. Kovai su ta, kaip jis pats sakė, „demokratine epidemija" jis sumobilizavo didelę kariuomenę ir iškilmingai paskelbė *urbi et orbi* 1848 m. kovo 27 d.: „Drebėkite, tautos, ir pulkite ant kelių, nes Dievas yra su mumis". Ir tuo jis šventai tikėjo, pasiųsdamas feldmaršalo Paskevičiaus vadovaujamus pulkus prieš Budapešto sukilėlius.

Taip ir pasibaigė tas tiek daug vilčių sužadinęs Tautų pavasaris. Iš tikrųjų nei vienos tautos jis neišlaisvino. Netrukus ir pati Prancūzija beveik vienbalsiai savo prezidentu išsirinko Liudviką Napoleoną Bonapartą, kuris aiškiai pasuko imperijos keliu. Bet dėl to savo pralaimėjimo tas Tautų pavasaris galbūt daugiausia ir laimėjo, nes jis žmonių sąmonėje pasiliko kaip graži svajonė. Jam laimėjus neišvengiamai būtų susikirtę įvairių kraštų nacionalizmai ir paskandinę Europą nuolatiniuose regionaliniuose konfliktuose, kaip, pavyzdžiui, atsitiko su 1918 m. Europa.

Tautų pavasaris ir lietuvių tauta

Kaip prisimename, Maironis, kontrastuodamas tai, kas dėjosi Lietuvoje, su Tautų pavasariu, kuris šėlo Vakaruose, savo pirmojoje poemoje „Tarp skausmų į garbę" teisingai rašė:

> *Vieniems tik lietuviams dvasia nesušilo.*
> Žiemos tebegaudžia ten vėjai šaltai.

O jau savo poemoje „Jaunoji Lietuva" tą kontrastą dar labiau sudramatino:

> Po Lietuvą — žiema. Nei žodžio, nei rašto
> Neleidžia erelis, suspaudęs sparnais.

Iš tikrųjų Tautų pavasario metu dar niekas nedraudė Lietuvoje nei žodžio, nei rašto. Raštų lietuvių kalba gal net padaugėjo. 1845 m. S. Daukantas Petrapilyje išleido savo *Būdą*, o dabar ruošė naują lietuvių kalbos gramatikos laidą. M. Valančius apie savo *Žemaičių vyskupystę* sakė: „Rašiau Varniuose 1847 metais". O ji dviem tomais buvo išleista Vilniuje 1848 m., taigi pačiu Tautų pavasario karštymečiu. Laurynas Ivinskis, savo *Metskaitlius* pradėjęs leisti 1846 m., tęsė juos toliau. Tačiau jis juose nekalbėjo nei apie laisvą žmogų laisvoje tautoje, nei apie tautų brolybę bei apie kitus skambiuosius Tautų pavasario idealus, o tik mokė žmones visokių ūkininkavimo ir sveikatos gudrybių. Jam labiau rūpėjo gelbėti žmones nuo bado, kuris tuomet siautė Lietuvoje, negu sielotis pavergtos Lenkijos kančiomis. Kai kuriems didiesiems Lietuvos magnatams, atrodo, taip pat nebuvo pakeliui su tuo jaunatvišku pavasario šurmuliu. Taip rietaviškis kunigaikštis Irinejus Oginskis daugiau rūpinosi žemės ūkio parodomis, ūkinėmis mokyklėlėmis ir lietuviškais raštais negu tais „istoriniais laikais", apie kuriuos kalbėjo Smurgainių bajoraitis. D. Fainhauzo nuomone, grafas Adolfas Pšeciševskis, didelių dvarų Žemaitijoje savininkas, kuriam S. Stanevičius buvo dedikavęs savo „Dainas Žemaičių", taip pat su ano meto konspiracine veikla tampresnių ryšių neturėjo (*Fajnhauz*, p. 124-5).

Sužadindamas begalinį lenkiškąjį patriotizmą, ypač Lietuvos jaunimo gretose, Tautų pavasaris buvo pastatęs pačią lietuvių tautos egzistenciją tiesiog ant bedugnės krašto. Kai jaunutė Apolonija paklausė savo vyresnio brolio Pranciškaus Dalevskio, Broliškosios Lietuvos jaunimo sąjungos organizatoriaus, kas jį paskatino prie patriotinės

veiklos, jis atsakė: „Viskas. Tėvo ir motinos prisiminimai, dėdės Narkevičiaus pasakojimai apie Napoleoną ir didžiuosius įvykius, ir skaudus juo nusivylimas; prisiminimai apie lenkų karių dalinius 1831 metais, krašto nelaisvė, kankinių mirtis, daužymas lazdomis, vežimai į Sibirą, senoji Vilniaus, jo pilies, paminklinių kalnų ir buvusio universiteto rūmų vaizdas, prisiminimai apie Mickevičių ir filaretus, žodžiu, visa Lenkija, su viskuo, ką ji išgyveno, šaukėsi laisvės ir teisingumo" (*Fajnhauz,* p. 265).

Visa tai ugdė lenkišką patriotizmą, kuris iš dvaro ėmė skverbtis į kaimą ir miestą, kur jau žiedėsi tam tikras inteligentijos sluoksnis. Dalevskių Broliškosios sąjungos sąrašuose nemaža buvo jaunikaičių iš kaimo ir miesto. Ir J. Bokšanskis savo antrąjį atsišaukimą adresavo į Lietuvos inteligentiją, kuri taip pat neturinti pamiršti, kad kartu su Lenkija kenčia ir visa žmonija.

Tačiau faktas, kad sąryšyje su socialine revoliucija Vakaruose ir Galicijos skerdynėmis ir Lietuvoje prasidėjo kova tarp panomanų ir chlopomanų, kad daug kas ėmė suvokti, kad liaudyje pagrindinė tautos jėga, buvo naudingas veiksnys Lietuvos demokratėjimo procese. O tai, kad toji liaudis, ypač Žemaitijoje, tebebuvo lietuviška, vertė ir Didžiosios emigracijos veikėjus susirūpinti lietuvių kalba. Organizuojant partizaninį karą Lietuvoje ir siekiant įtraukti į jį kiek galima platesnius gyventojų sluoksnius, nebuvo galima apseiti be lietuvių kalbos. Dėl to siunčiant savo agentus (emisarus) į Lietuvą buvo atsižvelgiama į jų lietuvių kalbos mokėjimą. Jau minėtas Jonas Goštautas vertė į lietuvių kalbą propagandinę emigrantų literatūrą. Žodžiu, Tautų pavasaris kad ir netiesiogiai prisidėjo prie lietuviškosios savimonės ugdymo ir negali būti visiškai ignoruojamas lietuviškoje istoriografijoje.

Tarp kita ko, šiuo kritišku lietuvių tautai metu pagalba atėjo iš Mažosios Lietuvos. 1846 m. ten kilo ginčas dėl lietuvių kalbos žodyno. Mat atsirado iš karto du kandidatai

tokiam žodynui rašyti: Karaliaučiaus universiteto profesorius F. Neselmanas (1811-1881) ir Ragainės pamokslininkas F. Kuršaitis (1806-1884). Tas girčas sujudino ir platesnius M. Lietuvos sluoksnius. Ir lygiai tuo pačiu metu, kai Vilniuje organizavosi Broliškoji Lietuvos jaunimo sąjunga, M. Lietuvoje kūrėsi Tikrų lietuvių tautos ir jos kalbos bičiulių draugija, kuri kvietė į talką visus tokiam žodynui parengti. Ji skelbė, kad tokiu būdu „šį nelengvą darbą būtų galima artimiausiu laiku užbaigti ir tuo lietuvių tautai *dar iki jos išmirimo, prie kurio ji greitais žingsniais artėja* (m. p.), mūsų tėvynėje būtų sukurtas puikus išliekamos vertės paminklas". Kad tokie jų rūpesčiai buvo ne be anuo metu iškilusio lingvistinio nacionalizmo įtakos, galima spėti iš Ragainės kunigo K. A. Jordano straipsnio tų pačių žodynų reikalu. Jo išvada buvo tokia: „Mūsų laikais, gausėjant ryšių formoms tarp tautų, nepaliaujamai auga poreikis mokėti daug naujų kalbų" (ž. labai įdomų D. Kauno ir I. Tumavičiūtės straipsnį „Žodynininkų kova", *Literatūra ir menas,* 1987.XII.5).

Tokia viena labai sena nauja kalba turėjo būti lietuvių kalba. Reikės dar gerokai palaukti, kol ji pasidarys visos lietuvių tautos bendrine kalba.

KETURI EILĖRAŠČIAI

TOMAS VENCLOVA

* * *

Aš išmokau matyti tamsoj, skirti laimę nuo laimės,
atspėti, ką reiškia kitos gyvybės artumas,
netikėtai pagauti, kaip keičiasi metų laikas,
kaip vidurdienio oras pasunkėja dviem trim atomais.
Atspindys vitrinoj, prieš pusę mirksnio pradingęs,
balso priemaiša lapuose, painios alsavimo pėdos
man sakydavo, jog sugrįžai į miestą, kai draugas,
geranoris, priešas, pats Dievas nebūdavo spėjęs
apie tai prasitarti. Nei Delfų bėglė, slapsteisi
vyšnių, guobų kamienuos, kitėjai, keitei kalendorių,
nusigręžus nuo spindulio, virtus beveik į netiesą
ir į nebūtį — tą, kuri nedrįsta laiduoti
jam nė lašo savęs. Čia mainai visuomet nelygūs:
Febas gyvas tik tavo dėka, tu esi savaime
(ką nuspėja mitas, ką nuslepia verbum ir logos,
tą, manau, be vargo patirsim, peržengę baigmę), —

o dabar, kai reflektoriams aidint užgriūva dvigubas
/startas,
kai betonas ir ratai išsiskiria per milimetrą,
lyg pūga sibiriokui, gerklę nudegina vardas,
pažodžiui, tiesą sakant, ir reiškiantis sniego vėtrą.
Tavo bruožus kartoja išlinkęs drėgnas žemynas.
Nesuprasi, ar sukasi žvaigždės, ar supasi sparnas,
ir tikrovės nedaug. Vandenų ir vėjo žaidimas,
debesų visata virš Ženevos, Londono, Varnos.
Jau pamirštas Verteris. Visos pasaulio vietos
atžymėtos dienorašty. Užbrauktas žodis „myliu".
Daug arčiau sudužimas, arčiau tėvynė ir Viešpats,
nei kūnas ir siela vos už penkiolikos mylių.
Už šešiolikos, šimto. Vis viena žmogus dar mato
paskutinėj tamsoj, prieš ugnies ar prieš ledo erą.
Pasakyta, kad laiko nebus. Du tūkstančiai metų,
du lašai, du lėktuvai nusirita per hemisferą.

* * *

. . .a low dishonest decade. . .

W. H. Auden

Vasara apsemia miestą.
Stiklas atspindi vien dulkes.
Į padūmavusią taurę
Laša įšilęs vynas.
Oras pagardintas saulėj
Blėstančio kupolų aukso.
Dumbliai, nelyginant rašmens,
Tamsina siaurą kanalą.

Ko tu čia ieškai, poete?
Senas balkonas, išdilęs
Tekstas ant byrančio tinko,
Dulkėmis virtęs pasaulis.
Atmegztas Gordijaus mazgas,
Kalkės, asfaltas ir malksnos,
Purvas tarpuvartėj, laiptų
Šiukšlės, neuždaros durys.

Čia, kur kadaise sutapo
Gestas, gyvybė ir garsas,
Ošiančios minios vartoja
Kiek pasikeitusią kalbą.
Plazda birželio baltumas,
Ir akmenėjančios, aklos
Smegens nebeaprėpia
Viso prarasto laiko.

Amžius nudažo akcentą,
Sintaksę, architektūrą,
Saulės lašus ant kolonų,
Bronzinę šypseną nišoj.
Gal tik neturtas ir alkis
Vis dar atsispiria amžiui,
Gal tik šešėlis ir baimė
Lieka iš mūsų jaunatvės.

Pratinkis plaukioti baimėj
Tarsi žuvis vandenyne.
Baimė čionai ilgalaikė,
Daug patvaresnė už kūnus.
Taikios apskritos aikštės
Ragauja vidurdienio dūmą.
Kalkės, asfaltas ir gipsas,
Rašmens ant byrančio tinko.

Jau ir gyvenimo liko
Kelios varinės monetos —
Laiko grąža, atskaičiuota
Čionykščio absurdiško banko.
Stingsta melodija, mostas.
Skersgatvius neigia prospektai.
Keista, kad mes pasimatėm
Kiek anksčiau, nei numanėm —

Ne Juozapato pakalnėj,
Ne giraitėj prie Letos,
Net ne beorėj visatoj,
Kur tarsi dievai viešpatauja
Kelvinas ir Becquerelis.
Laša įšildytas vynas.
Nemigo debesys plaukia
Virš balto ir karšto birželio.

Plaukia minia ir garsynas,
Bet tas pat mūsų amato svoris —
Baimę sutelkti į žodį,
Laiką paversti į prasmę.
Plazda tik dulkės, tik balsas.
Balsui neduota žinoti,
Kiek tiesos išsitenka
Jo spindesy ir vienatvėj.

* * *

Užsimerk, užuolaidą užskleidus,
Bet vis vien — už lango, už vokų
Lapkričio giria nušviečia veidus
Žlungančios gyvybės vainiku.

Atvašos. Iširęs chlorofilas.
Oras, persmelktas atmintimi.
Balsiai kaitrūs, priebalsiai nebylūs.
Užsimerk. Aš čia, su tavimi.

Argus, Briarėjas, šimtaakė
Ir tūkstančiarankė nežinia
Molio šlaituose — tik aukso žvakė,
Mirganti koridoriaus dugne.

Skliautas virpa, gyvsidabris slūgsta,
Lapo gyslą trupina šarma,
Kad nepastebėtum, kaip nutrūksta
Kuždesys, kaip auga tyluma.

* * *

Vakaras. Nord-osto drebulys užgauna drumstą
įlankos paviršių, mėlynai dažytą
skalbinį ir skvarbų vaiko verksmą.
Šitaip kadugys kabinasi į grumstą,
išplėstas vyzdys apčiuopia žvaigždę. Šitaip
upė atpažįsta savo versmę,

šitaip grįžtama. Pasąmonė beveik atprato
nuo sapnų. Mašinos šalinasi lenkto
skersgatvio, nei Gulivero nykščio.
Varnas brėžia pažemiu atsargų ratą,
nuo duslaus alsavimo sužimba lempa,
ir praeivio siluetas nyksta

akmenų ryklėj. Europos miestai žino viską
apie mirtį. Lyglaukių migla skalauja
žvarbų šriftą. Puslankis, ovalas,
skilęs kontraforsas. Platina sutvisko
jūros iždas. Vėstančioj dauboj, lyg saujoj,
blykčioja kauliukai. Ir signalas

prieblandoj atplaukia tartum iš kitos visatos.
Dešimta. Nuvargusios dėkingos akys
po blakstienomis pristabdo laiką.
Amžinas lošimas. Pokalbis su savo
atspindžiu, aidu. O paprasčiau pasakius —
tuo, ką pridera vadinti laisve.

FILOLOGIJA

CZESŁAW MIŁOSZ

Konstantino Širvydo S. J. atminimui

Bėga pakylėjęs žieminio apsiautalo skverną.
Kojinėti kulkšneliai, varnos ir sniegas.
Pagavo ir turi. Laiko lūpose. Žodį.
Išgirstą vaikystėj prie gimtosios upės,
Kur luotai nendrėse, lieptai, lazdynai
Ir dygūs medinių pirkių stogai.
Pro alumnato arkas bėga savo celėn
Žąsies plunksna įtraukti į rejestrą greta
Lotyniškų žodžių. Kosti. Malkos traška
Židiny. Ir Academia Societatis Jesu
Sklendžia virš gatvių, ir angelai
Įsikūnija į gipsą ir akmenį, modo Barocco.

Su prakaito dėmėm po pažastim, kiek marškinių,
Sijonų, slepiančių tamsius ūksmingus klubus,
Ir apatinių, kaĩtos apatinių, liemenių,
Kelnių, durtinių, sermėgų ant pliko kūno!
Dūdos ir smuikai, šoko žolynuos.
Šnabždesiai, prisilietimai, pas ką žydi žiedas.
O visi jie mokėjo tuos pačius žodžius,
Kurie tebegyvena, jiems kadai kada išmirus,
Tarsi būtų ne žemėj, ne nakty, ne kūne
Užgimę, bet iš eterio kunigaikštijų
Lankytų jį ir ją, senelį, vaiką,
Paklusę savosioms tiesoms, genetyvui, datyvui,
Prielinksnio tarnystėje per amžių amžius.
Atverčiu žodyną tarsi šaukčiau sielas,
Įkerėtas lapuose į nebylų garsą,
Ir bandau įžvelgti mylėtojo bruožus,
Kad mažiau mane slėgtų mano mirtingumas.

Vertė Tomas Venclova

VYTAS SAKALAS

gimė 1951 m. Newark, NJ. Menu domėjosi nuo pat vaikystės ir 1974 m. baigė Los Angeles City College, vėliau studijavo York College of the City University of New York gaudamas B.A. diplomą. Keliavo po Europą, lankė Indiją ir Lietuvą. Dabar gyvena Bostone. Trys solo parodos Bostone, o iš grupinių paminėtinos Los Angeles Art Association Galleries (1971); Touchstone Gallery, New York, (1974); Razor Gallery, New York, (1977); Design Studio A, Boston, (1986); „Triennial", Brockton Art Museum, Brockton, (1987); „Boston Now: Works on Paper", Institute of Contemporary Art, Boston, (1988); Lannon Gallery, Chicago, (1988).

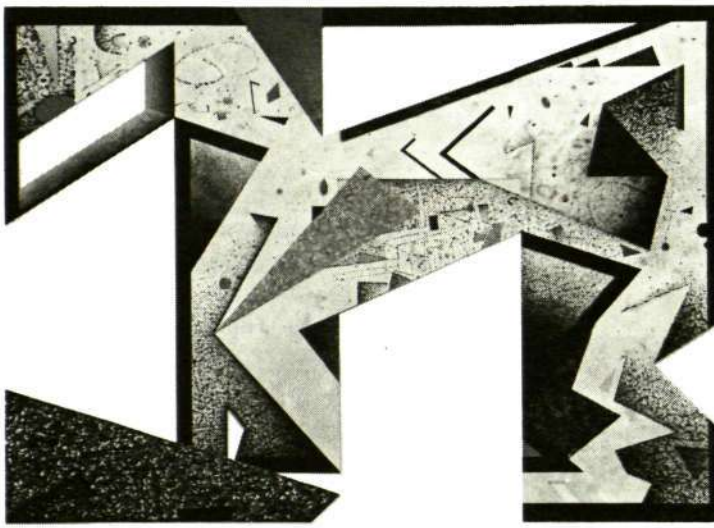

PATAISANT SANTYKIUS SU KVADRATU #30.
Aliejus ant iškirpto aliuminijaus. 152x203 cm (1987)

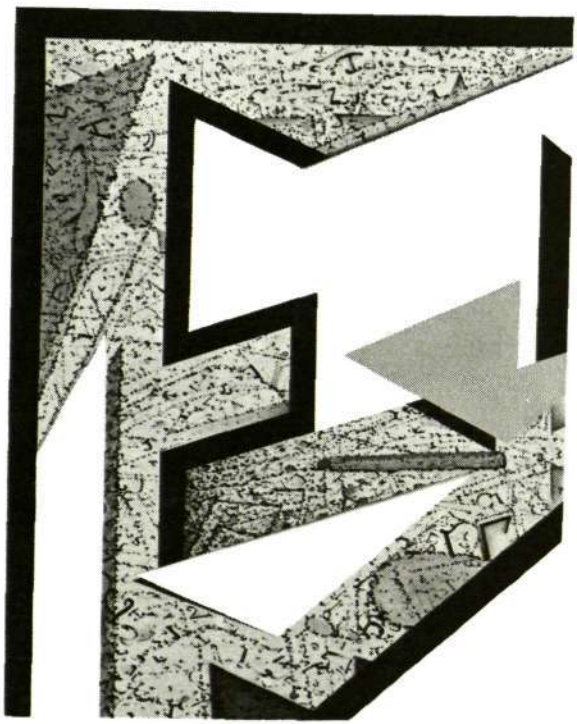

PATAISANT SANTYKIUS SU KVADRATU #24.
Aliejus ant iškirpto aliuminijaus. 97x76 cm (1987)

PROGRAM. Tušas, popieris. 76x56 cm (1988)

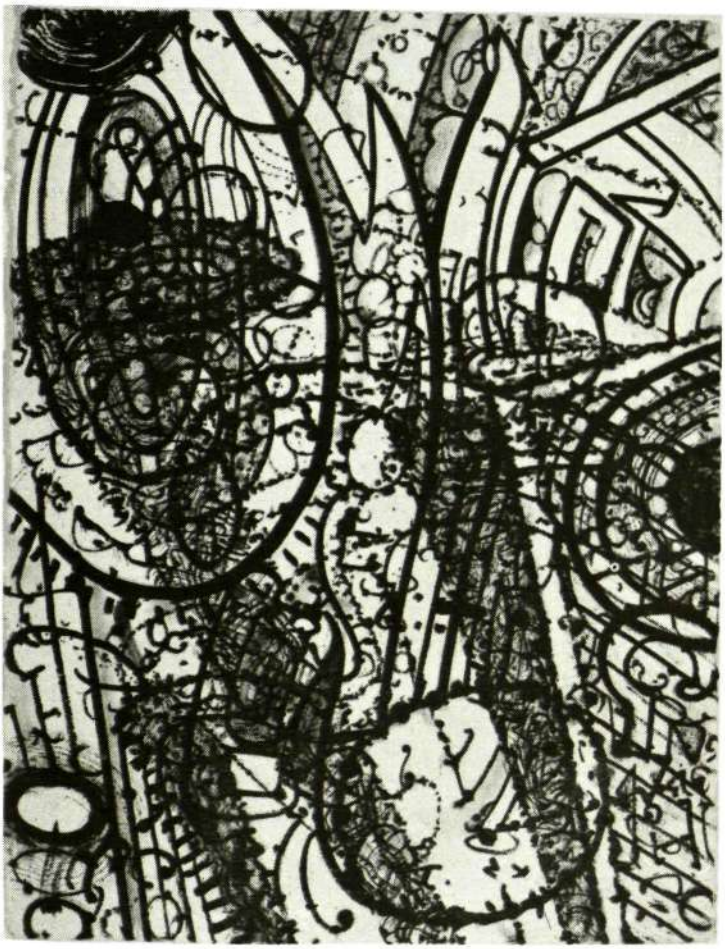

BE PAVADINIMO. Tušas, popieris. 76x56 cm (1988)

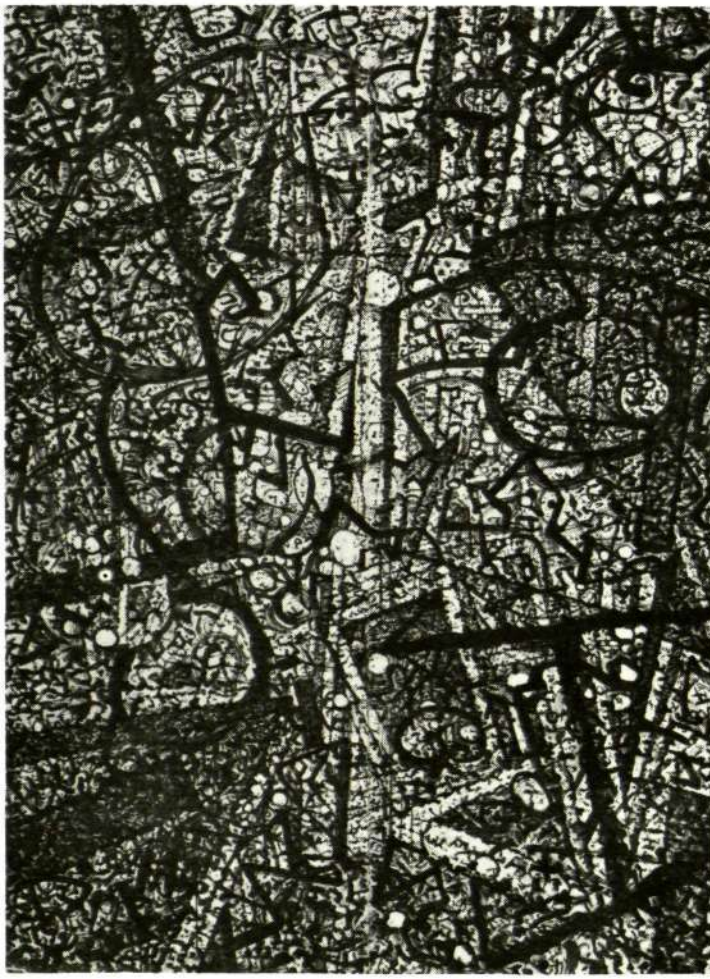

BOOT IN EYE ODYSSEY. Tušas, popieris. 153x112 cm (1987)

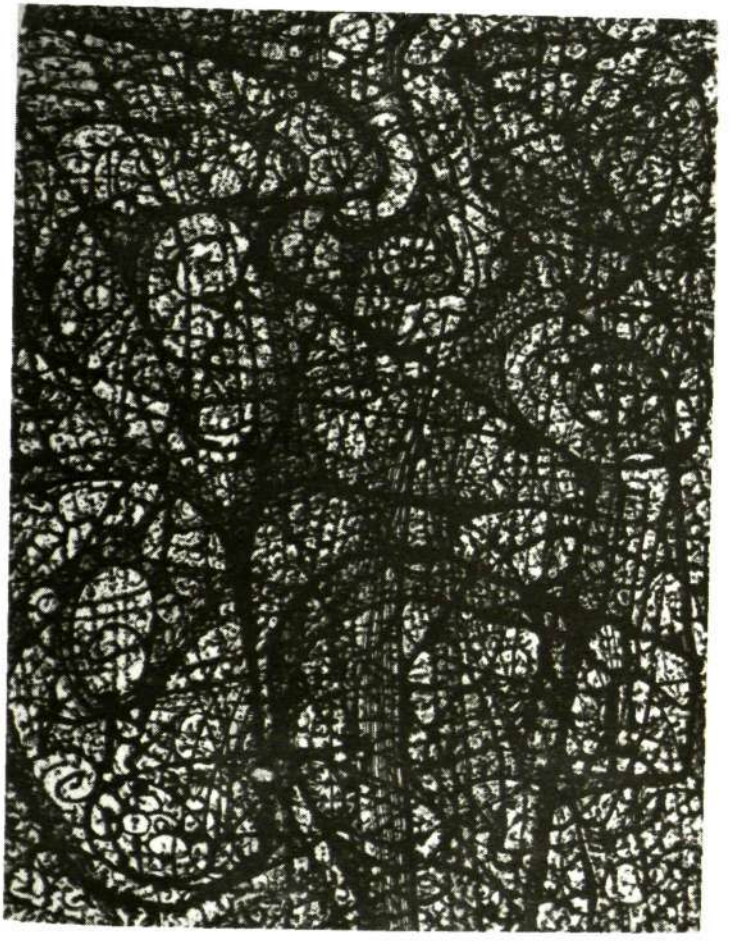

BE PAVADINIMO. Tušas, popieris. 76x56 cm (1988)

IMPRELIM. Tušas, popieris. 76x56 cm (1988)

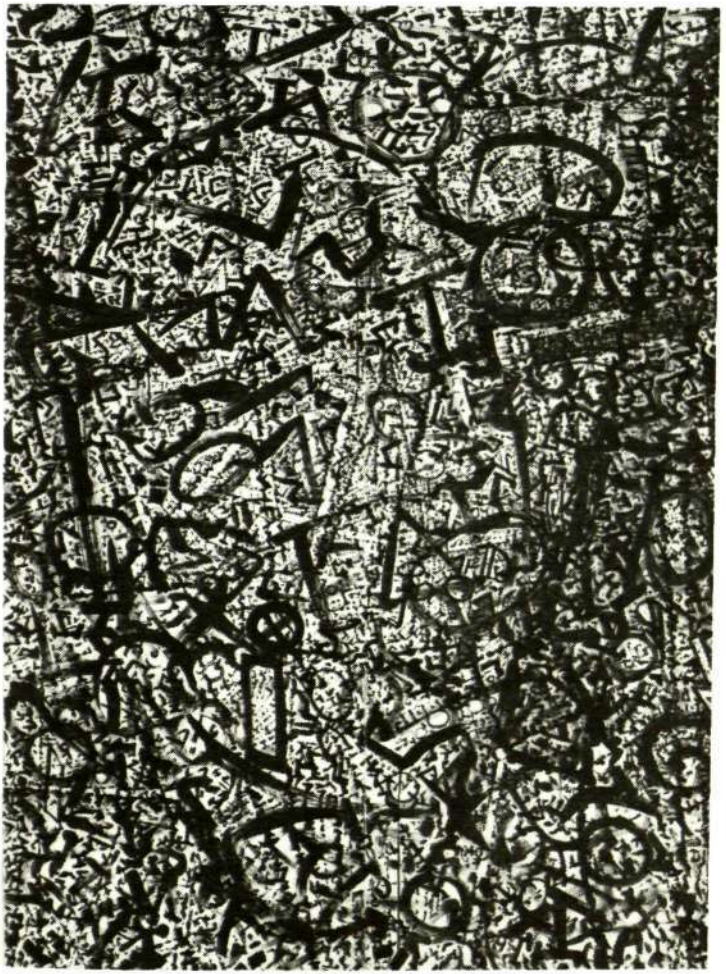

FOO GOO ZOO. Tušas, popieris. 153x112 cm (1986)

TAUTINIS SĄMONINGUMAS IR UNIVERSALI ESTETIKA PIRMUOSIUOSE XX AMŽIAUS DEŠIMTMEČIUOSE LIETUVOJE

BIRUTĖ CIPLIJAUSKAITĖ

Lietuvių literatūros raida šio amžiaus pradžioje gerokai skiriasi nuo kraštų, kuriuose kultūrinis gyvenimas vystėsi laisvai ir palaipsniui. Kalbant apie 1900-14 m. laikotarpį, reikia turėt omenyje visą eilę specifinių aplinkybių:

1. kraštas tebėra okupuotas, ir pirmaisiais metais tebegalioja spaudos draudimas (apie literatūros kaip grožinės kūrybos puoselėjimą nėra ko net galvoti);

2. dar neegzistuoja oficiali rašomoji kalba (Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatika* pasirodo 1901 m., *Rašomosios kalbos dalykai,* 1912*(1);* kiekvienas autorius laikosi savo taisyklių; tuo tarpu svarbus pats faktas, kad rašoma lietuviškai;

3. visa eilė rašytojų kilę iš luomo, kur namuose buvo vartojama lenkų kalba, skaitoma lenkų literatūra; atseit, jie rašo ne gimtąja kalba, mažiau dėmesio skirdami estetiniam aspektui (kalbant apie Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos pirmųjų rašinių stiliaus originalumą, reikėtų statyti klausimą, kiek prie jo yra prisidėjęs Višinskis); kalbos turtingumas įsigyjamas palaipsniui;

4. vietoj vientisumo įtakose ir raidoje, kuris daugiau pastebimas estų ir latvių literatūroje, kur nuo seno vyrauja vokiečių kultūros sekimas, jaučiamas lūžis: lietuviai rašytojai

geriausiai pažįsta rusų ir lenkų literatūrą, bet dabar pradeda žiūrėti į Vakarus (o gal ir tas posūkis ateina iš lenkų?); sąmoningai stengiamasi išsilaisvinti nuo ligtolinės įtakos;

5. dar neegzistuoja profesionalinis teatras;

6. sąryšyje su padėtimi Lietuvoje, verta prisiminti Doležel pastabas apie literatūros vystymąsi Čekoslovakijoje.*(2)* Ir ten visos srovės ateina pavėluotai, tad nėra potvynių-atoslūgių efekto, kuris randamas kraštuose, kur viena srovė seka kitą. Centrinės Europos literatūrose romantizmas, realizmas, impresionizmas, simbolizmas įsigali beveik tuo pačiu metu, susiliedamos į sunkiai išpainiojamus vienetus; neretai autoriai rašo eklektiškai, pajungdami formą turiniui.

Pirmųjų dešimtmečių literatūroje Lietuvoje vyrauja du motyvai: atgaivinti kalbą, priešinantis rusifikacijai ar sulenkėjimui; įdiegti tautinį susipratimą. Dauguma kritikų nurodo, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą nedaug kalbama apie estetines problemas, nors netrūksta ir pažangesnių balsų (dauguma iš jų yra pabuvoje užsienyje). Aiškiai pastebima turinio, ne formos, persvara tiek pasakojimuose, tiek poezijoje, kur geriausiu pavyzdžiu gali būti Maironis, griežtai pasisakęs prieš eksperimentavimą.*(3)* Šviesiausiom to laiko figūrom reikėtų laikyti Čiurlionienę ir Herbačiauską, pakartotinai iškeliančius reikalingumą duoti lietuvių literatūrai universalią dimensiją, tuo nepaneigiant tautinio sąmoningumo. Svarbią rolę atlieka ir 1913 m. ėjusi *Vaivorykštė.*

Bendrai imant, *belles lettres* tuo metu dažnai prisiima didaktinį vaidmenį.*(4)* Kritika linkusi tvirtinti, kad daugumas autorių yra realizmo įtakoje, bet ir čia reikėtų pabandyti pritaikyti šiandien jau su didesniu preciziškumu vartojamas definicijas, atskirti, kur yra tikras, kur romantiškas ar pesimistinis realizmas (itin taikytinas Lazdynų Pelėdai), kur natūralizmas.*(5)* Pasak Donald Fanger, romantiškajam realizme vyrauja miesto tematika, apie kurį personažai galvoja su iliuzija, bet parodoma jo mizerija ir žalinga įtaka. Tai charakteristika, kuri randama tiek pas Žemaitę, tiek pas

Lazdynų Pelėdą ar Puidą. Tos krypties romanuose persvarą turi gana tikslūs, beveik fotografinio ir magnetofoninės juostelės pobūdžio aprašymai; apsakymuose netrūksta personažų, artimesnių tipams negu asmenybėms — tebesijaučia XIX a. Prancūzijoje taip populiarių *physiologies* įtaka —, tačiau po truputį duodama reikšmės ir psichologinei tikrovei. Viskas vyksta dar gana ribotoje, visiems gerai pažįstamoje aplinkoje.

Čiurlionienė ir Herbačiauskas nenuilsdami kritikuoja per didelį užsidarymą savo kaime, tokiose sąlygose sukuriamos literatūros provincialumą, perdaug ištikimą rusiškų modelių sekimą. Jie peikia ir visišką atsidavimą realizmui, kuris, pasak jų, yra svetimas lietuvių lyriškam charakteriui, ir siūlo sugrįžti prie universalių tiesų ieškojimo, tautinės mitologijos, tautosakos, nesusietų su gyvenamu akimirksniu. Jie nemažai idėjų pasisemia iš lenkų Młoda Polska sąjūdžio, kuris remiasi kai kuriais romantizmo principais — panašiai, kaip žymiai anksčiau (1830-50) pasireiškęs Das Junge Deutschland.*(6)* Po truputį *couleur locale* nustoja svarbumo. Rašytojai pradeda kiek abstrakčiau artintis prie savo temų, kurios praplatėja. Pasijunta vokiečių filosofų įtaka. Verta prisiminti, kad 1902 m. pasirodo Benedetto Croce *Estetica come scienza dell'espressione.* Iškyla — ir gvildenama žurnaluose — net polemika klausimu, kurion kryptin turėtų sukti lietuvių literatūra: į Rytus ar į Vakarus? Tikras apsisprendimas ateina tik nepriklausomybės laikais, tačiau tokia figūra kaip Vydūnas labai aiškiai atspindi Vakarų kultūros poveikio galingumą.

Straipsniai „tautinės literatūros" klausimu itin pagyvėja tarp 1910-14 metų. Tiek juose, tiek tolimesniame literatūros vystymesi galima pastebėti ir tam tikrą paradoksą. Zalatorius nurodo, kad tais metais diskusijos apie tautinį meną niekad nesustoja.*(7)* Jis žiūri į tai, kaip į vis smarkiau iš Vakarų besiskverbiančio neoromantizmo apraišką. Prisimenami kadaise Herderio porinti pamokymai apie tai, kad reikia

ieškoti tautos charakterio, tautiško stiliaus, tautos dvasios. Žvelgiant kiek atidžiau, pasirodo, kad ta tautiškumo dvasia ateina per lenkų literatūrą. Itin įdomios šiuo atžvilgiu Vytauto Kubiliaus pastabos apie įvairių srovių susikirtimą tame laiktarpyje.*(8)* Jis įtikinančiai nurodo, kad antrojo dešimtmečio metu parašytuose lietuvių prozos veikaluose gamtos išgyvenimas nėra betarpiškas, neišplaukia iš rašytojo/s psichės, o turi savo šaknis vadinamosios „szkola Wileńska" autorių veikaluose: lenkų kilmės rašytojuose, kurie užauga Lietuvos teritorijoje ir paskui ją prisimena su nostalgiška gaida, idealizuodami jos gamtovaizdį, įpindami lietuvišką mitologiją, perimdami net lietuvių tautosakos formas. Žemaitė, kuri dažnai statoma betarpišku tikrovės perdavimo pavyzdžiu, yra pati išsitarusi, kad gamtą piešti ji mokėsi iš lenkų rašytojų: Konopnickos, Ožeškovos, Rodzevičiūtės.*(9)* Kubiliaus dėka pamatome, kad kūriniai, kurie laikomi itin lietuviškais, turi savo ištakas kitoje literatūroje. — Kur tad reikėtų statyti nepriklausomo literatūros vystymosi pradmenis? Čia ir vėl iškyla laikotarpio klausimas ir laiko reikšmė: 1910 metais nebegalima rašyti taip, kaip rašė lenkai pirmatakai prieš 50 metų: modeliai turi būti savaime transformuojami.

Čiurlionienė ir Herbačiauskas iš vienos pusės ragina atverti duris įtakoms iš Vakarų; iš kitos, jie perspėja, kad per glaudi imitacija niekur negali nuvesti. Młoda Polska idealai patrauklūs, bet jiems įkūnyti reikia ieškoti naujos formos. Sąryšyje su tuo pasidaro aktualus estetinių principų klausimas. Kai kurie autoriai grįžta prie istorinių temų, bandydami atkurti senovės Lietuvos gyvenimą, su kuriuo atgytų ir tautinė sąmonė. Kiti betgi pradeda kalbėti apie tai, kad veikalo su tautine dvasia sukūrimui neužtenka kalbėti apie tautos praeitį ir jos didybę: užuot sakius pamokslus apie tautos atgimimą, reikia skaitytojus paveikti nauja, giliau įsiskverbiančia forma.*(10)*

Vienu iš akivaizdžiausių to laikotarpio raidos pavyzdžių yra Šatrijos Ragana, kuri parašo savo pirmuosius vaizdelius 1886, o labiausiai subrendusį veikalą — *Sename dvare* — 1922 metais, grįžusi po studijų Šveicarijoje, kur susipažįsta su naujomis literatūros srovėmis, dar tebegaliojančia Schopenhauerio ir Nietzsches filosofija, pirmaisiais Freudo eksperimentais. Nors ji rašo beveik tuo pačiu laiku kaip Žemaitė ir Lazdynų Pelėda, jau iš pat pradžių rodo daugiau dėmesio estetiniam apipavidalinimui, nepasitenkindama tik tema. (Tą gal galima aiškinti tuo, kad ji, palyginus su anom dviem, yra „mokyta" ir tuo pačiu iš pat jaunystės įsigyja kitokius meniškus kriterijus). Eksperimentuoja įvairiais pasakotojo balsais, viena iš pirmųjų Lietuvoje sukurdama tikrai pasisekusį romaną pirmuoju asmeniu (žanrai dar jai nelabai rūpi: nedaro didelio skirtumo tarp apysakos ir romano).

Jos gilesnis domėjimasis kompozicija pastebimas palyginant, kaip ji vartoja gamtos aprašymus. Pas Žemaitę jie kartais lieka atskirais vienetais. Šatrijos Ragana paprastai juos įjungia funkcionaliai: aprašymai nėra objektyvios prozos gabaliukai, o personažo išgyvenimai. Tai įgalina tuoj pat pereiti į tautinį motyvą: stebima sava žemė, iškeliamas ryšys su ja, klausiama, kodėl ji nėra laisva ir ką reikia daryti, kad pažadinus žmonių sąmoningumą. Tas ryškiai matyti jos pirmajame stambesniame veikale, *Viktutė* (1901), kuris dar labai arti atgimimo sąjūdžio dvasios ir pernelyg aiškiai išsako pagrindinę mintį, motyvuojančią personažų apipavidalinimą. Noras mokyti perkeliamas apysakon kaip tema: Viktutė atsisako pianistės karjeros, kad sugrįžus tėviškėn, kur iškyla mintis mokyti kaimiečius ir tuo pačiu išryškėja reikalas visų pirmiausia pačiai išmokti lietuvių kalbą, nes tik per ją gali prieiti prie samdinių. Jos asmeniniai išgyvenimai dar smarkiai pajungiami „bendro reikalo" gynimui, nors pasitaiko jau ir ten perdėm lyriškų puslapių, kuriais pasiekiama daugiau negu tiesioginiu tautinės sąmonės atgimimo skelbimu. Reikia betgi prisiminti, kad 1901 m., kai rašoma *Viktutė*,

jos ateities Lietuva iš tiesų tebėra tolima svajonė, o pati kalba — ne taip seniai išmokta ir nenusistovėjusi — dar nedaug leidžia eksperimentuoti.

Įdomesnė eksperimentacija visuose žanruose — čia neliesiu poezijos — vyksta kiek vėliau, apie 1908-13 metus. Šis laikotarpis itin svarbus tautinio teatro kūrybos istorijoje. Iki tol Lietuvoje nebuvo pastovaus teatro. Pavienių pastatymų tikslas buvo žadinti žmones lietuvybei. Viskas buvo atliekama mėgėjų, improvizuotose scenose. Publika labai įvairi ir ne per aukšto kultūrinio lygio. Kad patraukus daugiau žmonių, buvo rašoma taip, kad įtikus visiems. Tai smarkiai kritikavo Herbačiauskas, nurodydamas, kad pataikaujant „visų skoniui" kūrinys nustoja meniškos vertės, o tuo pačiu ir savo jėgos perduoti bet kokią žinią. Anot jo, tas priveda prie paradokso: veikalai visai nepasiekia mažesnio išsilavinimo žmonių, nes šie iš viso nesidomi teatru.*(11)* Tuo metu, ir jau anksčiau, visoje Europoje daug eksperimentuojama tiek su dramų rašymu, tiek su jų pastatymu. Iškyla didieji režisoriai su nauja teatro koncepcija. Išpopuliarėja *Lesedrama,* kuri nereikalauja komplikuotos scenografijos. Linkstama į simbolinių dramų kūrimą, neapribojantį kūrėjo vaizduotės techniškų problemų neišrišimu. Naujosios kryptys pasiekia ir Lietuvą, neretai susiliedamos. Taip, pavyzdžiui, sakoma, kad Vydūnas rašo *Lesedrama,* tačiau jo veikalai itin artimi „totalinio-sintetinio spektaklio" koncepcijai.

Vydūno vieta lietuvių dramaturgijos raidoje itin svarbi: tuo laiku, kai daugelis autorių ieško naujos orientacijos įtakojami Stanislavskio ar Meyerholdo teatro sampratos, Vydūnas atrodo turįs didesnį kontaktą su iš Vokietijos atplaukiančiomis srovėmis ir Max Reinhardto teorijomis. Kritikai Lietuvoje kalba apie iš Maskvos ateinančias ten įkurto „dailės teatro" sugestijas, tačiau nereikia užmiršti, kad Paul Fort jau 1890 m. įkuria Paryžiuje savo *Théâtre d'Art* kaip pasipriešinimą natūralistiniam *Théâtre libre,* kad apie

1900 m. Prancūzijoje itin išpopuliarėja Edmond Rostand vadinamoji „poetiška drama", kad jau nuo 1889 m. vis labiau garsėja Maeterlinck, kurio *L'Intruse* (1890) turi daug simbolistinių elementų, o *Mėlynoji paukštė* (1909) užkariauja sceną beveik visuose Europos kraštuose. Šalia to, Vydūnas turėjo būti gerai susipažinęs su Nietzsches *Die Geburt der Tragödie*. Prisiminus, kad tuo laiku Lietuvoje gyvuoja tik mėgėjų teatras, kuris su dideliu pasisekimu stato Keturakio *Amerika pirtyje* ar Fromo-Gužučio pjeses, žingsnis, žengtas Vydūno, atrodo tikrai milžinišku. Tiek Čiurlionienė, tiek keletą metų vėliau Vaižgantas pasisako prieš per didelį realizmą teatre, prikiša mėgėjams stoką dėmesio meniniam apipavidalinimui. Vydūnas, apie kurio teatrą šiandien išeivijoje nedaug kas tekalba, atrodo betarpišku atsakymu į Čiurlionienės lamentacijas: rašo vieną veikalą po kito (15 tarp 1899-1909), sujungdamas norą žadinti tautinį susipratimą ir reikalą jį išreikšti meniškai.*(12)* Jo veikaluose šie elementai lygiai svarbūs, ir vienas išgaunamas per kitą.

Lankutis pabrėžia Vydūno dramų „idealistines ir mistines" nuotaikas ir Čiurlionio dailės įtaką. Tose dramose tikrai nebelieka natūralizmo bruožų. Vydūno veikalai sutelkia visus Lankučio išvardintuosius naujus posūkius dramos rašyme: nacionalinio savitumo problemą, tautos sielos išraišką, giluminius ryšius su liaudies menu, visuotinių būties apibendrinimų siekimą (p. 109). Yra juose ir Čiurlionienės pageidaujamas simbolinis krūvis. Nors tautinio susipratimo tema čia labai svarbi, Vydūnas neatsisako universalesnio, žmogiško priėjimo prie jos. Pasak Lankučio, jis „suabsoliutina dorybės idealus. . . atitolsta nuo realių gyvenimo aplinkybių, perkelia savo dramų veiksmą į moralinių abstrakcijų plotmę. . . viskas traktuojama filosofiniu etiniu požiūriu" (p. 135). Itin taiklus Lankučio apibūdinimas šių dramų kaip „savotiško apeiginio ceremonialo" (p. 150). Tai iš karto krenta į akis, vos atvertus bet kurią jo knygą, ir primena Max Reinhardt reikalavimus bei „sinteti-

nio spektaklio" sąvoką. Vydūno moderniškumas, palyginant jo dramas su kitais tuo laiku statomais veikaliukais, itin išryškėja jo techniškuose nurodymuose: jis duoda daug reikšmės sceninėms butaforijoms ir kuria savo veikalus, įsivaizduodamas juos scenoje, su detaliai išdirbtais piešiniais. Šiuo atžvilgiu jis lygintinas su pora dešimtmečių vėliau rašiusiu García Lorca, pas kurį taip pat nurodymai duodami su nepaprastu preciziškumu, autoriui perimant ir režisieriaus vaidmenį. Tas priėjimas labai skiriasi nuo kitų *Lesedrama,* kur nurodymai taip pat užima labai svarbią vietą, tačiau jų kalba nėra techniška, o poetiška: jie tampa integralia skaitomo veikalo, ne spektaklio dalimi, nes perkėlus veikalą į sceną, pasidaro nebereikalingi.

Vydūnas savo laikotarpiui tikrai labai originalus ir modernus. Reikia prisiminti, kad daugelis jo dramų pastatytos Tilžėj, kur publika turėjo progos matyti ir reguliarų vokiečių teatrą, perpildytą eksperimentavimo dvasios. Vydūnas betgi turi net pats išrasti žanrines definicijas, ir leidžiasi į šiandien gana keistokai atrodančius bandymus: *Prabočių šešėliuose* (1900) kiekvienas veiksmas pažymimas kita definicija (tragaida, drama, misterija), kiekvienam veikia kiti personažai, kurie betgi yra vedami tos pačios dvasios ir simbolikos. Tuo gal net daugiau pabrėžiamas tautinės sąmonės opumas: nėra apraiškos nei laikotarpio žmogaus gyvenime, kuriuose tas klausimas neužimtų pirmos vietos. Visus tris veiksmus užpildo šviesos-amžinos ugnies-tautinės sąmonės simbolizmas. Pirmas veiksmas vyksta kryžiuočių laikais, užakcentuojant religinę temą. Antrasis daugiau priartėja prie kasdieninės tikrovės — baudžiauninkų vargų. Tiek viename, tiek kitame rodomas vokietis-nenaudėlis, žudantis prisidengdamas kryžiaus ženklu ar išnaudojantis savo valioj turimus neturtėlius. Čia labai stipriai pasigirsta raginimas nusikratyti kitų primestos valios ir tapti „savimi" — individualia asmenybe. Veiksmo pavadinimas — „Ne-sau-žmogus" — nurodo pasiduodančiųjų nužmoginimą (atseit, čia visai nebėra natūralizmo skelbiamo

determinizmo: turintis valią ir pilną sąmonę žmogus gali išsilaisvinti iš jį supančios aplinkos).

Įdomu palyginti Vydūną su Donelaičiu: abu įkvėpiami panašių aplinkybių, abu išreiškia pagiežą vokiečiams, abu kuria dar beveik neegzistuojančią rašomąją kalbą, jai priduodami išskirtino sodrumo, nes gyvena atokiau nuo Didžiosios Lietuvos, kur raida vyksta palaipsniui. Pas abu svarbus religinis motyvas. Vydūnas betgi greit atsiskiria nuo realistinio vaizdavimo, taip svaraus pas Donelaitį. Paskutiniajam veiksme laikas nurodomas jau kaip „Praeitis, Dabartis, Ateitis"; alegoriškas personažas Daiva pasirodo ir mergelės, ir senos moters pavidale, ir gvildenamos ne konkrečios priespaudos detalės, o filosofinė išsilaisvinimo ir tautinio susipratimo tema. Tačiau pasigirsta ir perspėjimas, kad negalima persikelti į grynai idealią plotmę:

> Gîvenimo tu nesuprasi, kai sapnuose prasipuldîsi.
> Ir vėl tik su didžiais skausmais
> tu gîvâ šviesâ beišvîsi!*(13)*

Idealas/realybė išskiriami ir skirtingu retorikos priemonių vartojimu: pirmas ir paskutinis veiksmai parašyti eilėmis, antrasis — proza. Pirmieji du vyksta gamtoje (prie jos reikšmės dar teks sugrįžti), antrasis — baudžiauninkų pirkelėje (atseit, iškeliamas iš amžinybės).

Vydūnas sumaniai panaudoja motyvus ir personažus iš kitų dramų (čia galima jau būtų kalbėti apie intertekstualumą). Išeidamas iš savo pačio patirties, daro prielaidą, kad publikai geriausiai pažįstama vokiečių literatūra. Tad apibūdindamas personažus *Amžinoje ugnyje,* juos lygina su Nibelungų giesmės didvyriais. *Prabočių šešėliuose* gi svarbią rolę užima duobkasys, kurio šaknų būtų galima ieškoti *Hamlete,* nors pas Vydūną jis ir su juo susiję scenos (pvz. girtuoklis-duobkasys) beveik „išverčiami". Duobkasio balsas pasako visas tiesas tiek pirmajam, tiek paskutiniam veiksme:

Bet reik drasos, reik ir tvirtumo,
kad iš kapû sužadinus gîvumâ!
Taip Lietuvoj naujai prašvis
tėvînės meilė, tikras žmoniškumas,
žmoniû širdîj — šventa ugnis!
O kad îviktû — nesiliaudamas
aš rausinėsiu Probotsiun kape. (p. 100-101)

Jau minėjau jo ryšį su Čiurlioniu ar Šimoniu. Tas gimininguma matomas net veiksmų ar scenų pavadinimuose: „Jūrų varpai", „Likimo bangos". Tapyba betgi nėra vienintelė meno šaka, su kuria glaudžiai susiję jo dramos. Lygiai svarbi yra muzika, ir *Prabočių šešėlių* užbaiga beveik lygintina su Beethoveno devintosios simfonijos baigiamuoju himnu „An die Freude".

Nors Vydūno dramų personažai daugiausia alegoriški, jis bando jiems priduoti psichologinės tikrovės. Taip, pavyzdžiui, Lietuvos „liaupsinimui" įvedamas „Keleivis", matęs ir perėjęs daugelį kraštų, o ne iš savo parapijos kojos neiškėlęs žmogus. Jo išreiškiamas išskirtinas Lietuvos grožis ir jos vertė savo entuziastingumu primena Basanavičių:

Tai dabar Aušros gadîne! Kad Lietuvâ Aušros šviesoj matîsi.
tikrai stebėdamos išvîsi, kokia narsi, graži, gîva
ji buvo ir lig šios dienos îra.
Didvîriû jos negalima nei suskaitîti! Ir praeitî ji buvo
pirmoji šio pasaulio žemė.
O jos kalba! Ak miels žmogeli!
Labai toli ji pralenkia turtingumu ir savo gražumu
visas kalbas pasaulio, net padangiû!
Su ja nesusiligis nei viena!
O jau bereikalinga pasakot, kaip Lietuva graži ir kaip galinga!
Nenoroms jâ turi mîlêti! (p. 129)

Vydūno svariausias draminis veikalas, trilogija *Amžina ugnis*, parašytas-pastatytas dalimis tarp 1902 ir 1910, išleistas 1912-13 metais, dar vis su savita rašyba, bet joje jau nemaža pakeitimų. Išleisdamas pilną veikalą, jis duoda visą eilę

paaiškinimų: „Veikalo nusidavimai ir âsmenìs imti tai iš historios, tai iš padavimû ir iš mano intuicijos"*(14)*. Svarbus jo nurodymas, kaip tą dramą suprasti: „Rodos ne vienas į jà žiurês kaip ì alegorìà ir ì vaidinamus asmenis kaip ì symbolus. Bet nereikėtû tai darìti labai apsiaurintu žvilgiu. Mân visas pasaulis, visas gìvenimas išrodo symbolu didžiosios gìvìbės, iš kurios jis kìla" *(id)*. Ir čia užakcentuojamas apjungimas visų meno šakų: „Laukiu, kad šio veikalo giesmėms ir dainoms koks lietuvis-muzikas sumanìtų melodìû" (p. 7). Didaktinė — platesne prasme — intencija išryškėja sekančioje pastaboje: „Norėjau, kad šis veikalas bûtû ir kalba bei rašìba pavizdingas. Bet rodos, dar tai negalimas dalìkas. Perdaug dar ìra visame abejoniû" (p. 8).

Šioje dramoje itin aiškiai matyti Vydūno individualus nusistatymas ir jo modernumas: jau nesakomi vienapusiški pamokslai, o tikrosioms problemoms priduodama dviprasmiškumo, jų neišrišant. Nuolat grįžtama prie pagrindinio klausimo: kas teisingiau: sekti savo širdį ar kitų už tave padarytą pažadą? Nėra čia fanatiškumo: visame kame, kas liečia religiją, kiekvieno individo apsisprendimas yra svarbesnis. Užakcentuojama vidinė, ne išorinė religija, atseit, etinis-moralinis elementas, ne dogma. Čia įdomu pastebėti, kad dialoguose nuvertinamas religijos apeiginis aspektas, bet pačiame dramos pastatyme šis aspektas itin svarbus. Tad būtų galima kelti ir klausimą, ar Vydūnas nori parodyti, kad visa senoji religija tebuvo ritualu? Pagrindiniai, labiausiai subrendę ir teigiamiausi personažai rodomi labai tolerantiškais ir atvirais. Kiekvienas iš jų tvirtina, kad nėra svarbu, ar aukštesniajai būtybei atnašaujama prie aukuro, ar kitaip. Vytauto žodžiais:

> Supraskite! Kas amžina, nêra
> gesinama. O kas gesinama,
> nieku bûdu negâl bût amžina!
> Pavidalas šventìklu lai ir griuva!
> Mes Ugnì Amžinà per ámžius gârbìsim.
> Tokia Lietuviú pasiliks tikìba. (p. 162)*(15)*

Pasiremiant šiuo aspektu, parodomas didžiulis skirtumas tarp Jogailos ir Vytauto. Drama vyksta Lietuvos apkrikštinimo laikotarpiu ir iškelia romuvų sunaikinimą, katalikybę įvedant per prievartą. Jogaila pristatomas kaip fanatikas ir, svarbiausia, ne tikras lietuvis. Vytautas betgi dar atnašauja ir pagonių dievams.*(16)* Paties Vydūno atvirumas įvairioms religingumo apraiškoms nesiderina su jo tautiniu fanatiškumu. Bendrai paėmus, jo personažuose daugiau filosofinio negu psichologinio gilumo.

Šioje dramoje įdomiai pavartojami religinių apeigų atgarsiai: visiems pažįstamoms formulėms duodama nauja reikšmė; katalikiškas ritualas perpinamas pagoniškų dievų garbinimo apeigomis:

> Ir Žodis tapo Ugnimi-Šviesa.
> Ta liejosi î erdvê srovêmis. (p. 13)

Šviesa čia yra pagrindiniu motyvu ir primena Čiurlionį:

> Bet Žodžio siela reiškias liepsnomis.
> Gamin jos liepsneles ir kibirkštis.
> Ir stato jas dorai î skritulius. *(id.)*

Visuose trijuose veiksmuose labai svarbią rolę užima gamta, kuri prilyginama religijai, tad čia ypatingai akcentuojamas jos nuostabumas: ne gražumas, o jos mistika. Beveik sugestijuojama, kad romuvų išgriovimas nėra tragedija: kol tebėra miškų, alkų, ąžuolų, tebegalima išlaikyti mistiką ir amžinąją ugnį, nors ji būtų ir paslėpta (atseit, ugnis perkeliama iš akivaizdžios scenos į žmogaus širdį). Kaip matysime vėliau, taip pat ir tais metais rašytuose romanuose gamta turi svarbią rolę ir įgalina sujungti tautinio susipratimo — gamta kaip Lietuvos gamta, konkretus, istorinės prasmės turintis gamtovaizdis — motyvą su naujo estetinio apipavidalinimo ieškojimu. Vydūnas panaudoja šventuosius miškus — alkas — ir poetiškai vaidilučių evokacijai, kur itin daug dėmesio skiriama judesiui ir melodijai. Jo žmonių žadinimas ir lavinimas visuomet pasireiškia dvejose plotmėse:

ne tik įteigti jiems sąmoningumo, bet ir duoti pajusti meniškas vertybes — puoselėti publikos skonį. Prisiminus, kad rašo jis apie 1900 metus, galima žiūrėti į jį kaip į vieną iš pirmųjų autorių, taip sistemingai užakcentavusių estetinę išraišką.

Kita svarbi figūra teatro transformavime — Vincas Krėvė. Jo *Šarūnas* (1911) parašytas beveik tuo pačiu metu, kaip Vydūno *Amžinoji ugnis,* ir taip pat sugrįžta į istorinius laikus su tikslu pažadinti tautinę sąmonę. Veikalo kompozicija yra betgi sudėtingesnė: jin įpinama ir tautosaka, ir literatūra; pats veiksmas vystomas keliose plotmėse. Jo meninė vertė itin išryškėja, jei jis sugretinamas su Pietario *Algimantu:* pirmuoju istoriniu romanu, išleistu po autoriaus mirties 1904 metais, kurio veiksmas nukeliamas į tą patį periodą kaip *Šarūne:* XIII amžiaus Lietuvą. Pietaris pats yra pasisakęs, kad jį Algimantas domino ne kaip istorijos atkūrimas; jį rašė, norėdamas sukurti knygą su konstruktyvia tautiška dvasia. Jo personažuose nėra didelio psichologinio įžvalgumo. Taip pat ir istoriniai faktai nėra visuomet tikslūs, kaip yra pastebėjęs Brazaitis.*(17)*

Krėvė prie istorijos artinasi savitu būdu. Jis sėkmingai sujungia dviejų rūšių scenas, dramos įrėmavimui sukurdamas trumpą įvadą ir užbaigą, kurie vyksta rašomuoju laiku. Tuo pabrėžiama chronologinė distancija, bet kartu ir paties veikalo literatūriškumas. Įrėminančiuose vaizdeliuose keturi naktigoniai kalba moderniа ir labai gyva, jų socialiai padėčiai atitinkama kalba. Šiame dialoge prisimenama legenda apie Šarūną, kuris netoli palaidotas. Perėjimas į Šarūno laikus vyksta palaipsniui: berniokų iškelta legenda nėra tiksli; ji įvedama sužadinti žiūrovo dėmesiui ir iš karto suteikti tam tikrą paslaptingumo gaidą. Paskutinė scena tą dimensiją dar labiau užakcentuoja: parodoma, kad visa, kas buvo rutuliojama per keturis veiksmus, buvo tik sapnas. Atseit, ir Krėvė —

jau savo technika, ne žodžiu — pabrėžia, kad jam mažiau rūpi istorinės smulkmenos negu pati kūrinio dvasia. Per visus keturis veiksmus kaitaliojasi stiliai: kai kuriose scenose dominuoja šnekamoji kalba, įpinamos liaudies dainos, tautiniai papročiai. Kitose betgi atrandame tą pačią lyrinę prozą, kuri Krėvei užtarnavo iškiliausio Lietuvos prozininko vardą. Estetinis elementas visur suderinamas su veiksmu, kurį jis išryškina.

Šarūnas pristatomas simboliškai, kaip pirmasis Lietuvos valdovas, svajojantis apie jos visos sujungimą. Tas leitmotyvas driekiasi kaip sapnas per ištisą dramą. (Tai jau antro laipsnio sapnas: naktigoniai užmiega tikrai; Šarūno atveju reikia kalbėti apie svajonę). Tokiu būdu tautinis susipratimas tampa pagrindine tema. Šalia jos tačiau įvedamas kitas leitmotyvas, kuris gal daugiau įdomus šių dienų kritikui: žodžio ir dainos galybė. Šarūno tautinė sąmonė pabunda beklausant vaidilos Rainio dainos ir jo žodžių. Tas pats vaidila vėliau sukuria Šarūno epą, ir jį išgirdęs Šarūnas nebegali atsisakyti užsibrėžto tikslo, nuo kurio jį daug kas nori atkalbėti. Vaidilos yra susiję su senosiom pagonių tradicijom; tuo pačiu jų žodis įgauna beveik mistiškos galios. Tuo pat laiku, kai jis vysto tautinio atgimimo temą, Krėvė kuria ir metaliterarinius komentarus. Ką tai panašaus, nors gal ne taip sąmoningai, darė ir Vydūnas. Pas Krėvę betgi prisideda dar vienas stiprus elementas: gili psichologinė pagrindinio personažo studija. Kartais visa drama — Krėvė ją vadina „Senųjų laikų gyvenimo pasaka" — pasiekia epinių ir net tragiškų dimensijų. Tačiau lygiagrečiai visad įpinami vaizdeliai iš kasdieninio gyvenimo, sų gyva šnekamąja kalba, tuo pačiu pertraukiant įtampą ir išvengiant sentimentalizmo bei melodramos. Su ta intencija pridedamas ir užbaigiamasis vaizdelis, sugrąžinantis žiūrovą-skaitytoją (pas Krėvę scenografinės pastabos kartais literatūrinės, ne tik techniškos) į dabartį ir sugniuždantis bet kokį patosą, kuris būtų galėjęs kilti skaitytojo/autoriaus santykio plotmėje. Nors šios

dramos koncepcijoje galima atrasti lenkų romantizmo pėdsakų, ji vystoma labai originaliai.

Apie Krėvės eksperimentus pasakojamoje prozoje nereikia kalbėti — visi gerai pažįstam *Dainavos šalies padavimus*, sukurtus tarp 1909-12 metų, atseit, visai tuo pačiu laiku. Juose tautinės sąmonės žadinimas vykdomas jau grynai estetiniu būdu: pasiekiant skaitytojo jautrumą per žodžio ir sukurtos bendros atmosferos lyriškumą. Stilizacija veda prie iškėlimo iš chronologijos: užtvirtinamas tradicijų nepertraukiamumas. Tiek *Šarūne*, tiek *Padavimuose* užakcentuojamas žmogaus ryšys su gamta, pasakojimui priduodant mistišką gaidą.

1911, 1912, 1913 metų būvyje pasirodo trys dėmesio verti romanai, kurių kiekvienas bando išrišti tautinio atgimimo — estetinio apipavidalinimo problemą savo būdu. Romanai skirtingi, tačiau juos visus jungia ir tam tikri bendri bruožai, ne taip aiškiai užčiuopiami Vienuolio ar Biliūno apsakymuose, kurių trumpa forma stato kitus reikalavimus. Dėl to jų čia neliesime.

Kazio Puidos *Žemės giesmė* (1911) (parašyta tarp 1905-09) iškelia visais laikais gvildentą miesto/kaimo kontrastą. Čia parodomas tėviškėn grįžtantis dar jaunas intelektualas, kuris buvo ją apleidęs, beieškodamas platesnio akiračio ir įdomesnių galimybių savo intelektualiniam potencialui vystyti. Kaip įprasta tokios tematikos knygose, ir ypač tuo laiku, kai ieškoma tautinės dvasios, kuri glaudžiai susijus su gimtuoju kraštu ir jo žeme, įtaigaujama, kad protagonistas iš tikrųjų pradeda gyventi tik sugrįžęs namo. Kaip daugelyje realistinio laikotarpio romanų, jis grįžta su mintimi pagerinti viso ūkio sąrangą, ir tai jam beveik net per gerai pavyksta. Visa, kas iki šiol minėta, nėra originalu. Puidos romano įdomiausias aspektas glūdi romano kompozicijoje. Nors jis aiškiai nori perduoti žinią skaitytojui, knyga nėra polemiška nei itin „pažangi". Joje beveik nesakoma pamokslų, didaktinį

elementą įpinant veiksman. Daugiau vietos užima gamtos ir jos poveikio į Jurgį Ogintą aprašymai, negu kalba apie jo įvedamas reformas. Ir pačiuose aprašymuose keičiamas tonas, bandoma į gamtą žvelgti iš įvairių pažiūros taškų:

> Iš už tų ūkų viešpatijos, iš anapus Nemuno skrysta skardi lakštutės giesmelė. Jausmas kaskadomis liejas iš paukštytės krūtinės, virpa praamžino ilgesio tyla, skundžias pasaulio nelaimės ašaromis, guodžia savo paties suprastą vertybę. Dar viena nenutilo, dar neatsiekė savo ilgesio — jausmo aukštybių, o jau prabilo antra, trečia. Už valandėlės jau visas lakštingalų choras meta pasaulio kvietkuoton pievon mažos jėgos galingą giesmę-jausmą, giesmę-meilę, giesmę-ilgesį, giesmę-skundą. Nutyla tą valandą žemė, klausos dangus. . .*(18)*

Romantiškas-lyriškas balsas nėra vienintelis, kuris perduoda Oginto jausmus. Pasibastęs po visą pasaulį, studijose susidūręs su reikalu galvoti, ne tik jausti, jis menamąja ar kokiam gamtos elementui priskiriama kalba kartais kvestionuoja visa, ką mato:

> Ha-ha-patylomis, pašnabždomis mąsto-galvoja miškas. — Anuomet tvėrės žmonės dievus, šiandien juos kapoja. . . Praeis metų milijonai, bus kiti dievai. . . Tik ar sugrįž kuomet mums mūsų dieviškoji anų praeities metų aureolė? . . . Ir galvojo miškas, galvojo sveikomis savo smegenimis, rišo neišrištinus klausimus ir laikėsi vienos iš supelėjusios amžių gelmės išdygusios minties:
> — Kiekvienas protaująs gyvis tverias savo Dievą — bendrasai — gi Dievas — tai ne jo Dievas — tai Dievas - jungas, Dievas - našta. (p. 111)

Jurgis parodomas visai sutapęs su protėvių žeme, jam palikta beveik mistišku testamentu mažai tekalbėjusio tėvo. Sąlytyje su žeme kyla jo svajonės, kurių dėka išsilaisvinama iš linijinio pasakojimo, šokinėjama po įvairius praeities taškus, pereinama beveik į vizijas, parodant, kad tiesa yra vienintelė: moterys, draugai gali nuvilti; tik žemė lieka visuomet ištikima. Tas pajautimas nėra išsakomas — skaitytojui

leidžiama pajusti Jurgio išgyvenimus. Kaip pas Krėvę, estetinėmis priemonėmis pasiekiama daugiau negu betarpišku porinimu.

Kritikai yra prikišę Puidai vientisumo stoką. Tai tiesa, tačiau jis bando sukurti veikalą, kurį būtų galima skaityti daugelyje plotmių, jin įpindamas įvairiausius stilius: filosofines meditacijas, komiškas, beveik į farsą panašias scenas, lyriškus išsiliejimus, beveik nietzschiško pobūdžio ditirambus, haliucinacijas. Tai sukuria savotišką dinamiką: kartais galima būtų kalbėti beveik apie kinomatografines technikas. Pats autorius sąmoningai nurodo tą galimybę: „Vaidintuvė, it kinematografas, sukėlė praeities paveikslus, nupūtė laiko dulkes ir ištraukė iš užmaršos sandėlio gyvus jausmus, svajojimus ir troškimus" (p. 66). Visi elementai sujungiami kokiu nors tautiškumo temos aspektu, nors visiškos integracijos ir nepasiekiama. Gamtos išgyvenimai ne visuomet funkcionalūs. Gal per dažnos — ir taip pat ne visai funkcionalios — aliuzijos į vakarų Europos literatūrą ir filosofiją. (Literatūrinė plotmė užakcentuojama, skyriams pavadinimus duodant beveik imtinai ar lotynų, ar anglų, ar vokiečių kalba). Noras eksperimentuoti ir sukurti į universalią plotmę iškylantį veikalą akivaizdus, nors niekad neužmirštama pagrindinė tema — lietuviškumas. Panašiai kaip Vydūnas, Puida daug reikšmės skiria visiems keturiems elementams, tačiau tuo metu, kai Vydūnas kyla oru link šviesos, Puida lieka pririštas prie žemės, tuo užtvirtindamas būtinybę nepamesti su ja ryšio jau ne perkeltina, bet labai konkrečia prasme. Tai žemei išaukštinti, jos mistiškai jėgai iškelti darosi būtina tobuliau išvystyti estetinio apipavidalinimo technikas.

1912 metais išleistas pirmasis lietuviškas psichologinis romanas *Blūdas* patraukia dėmesį ne tik psichologinės studijos gilumu, bet ir stilistinėm inovacijom bei tikrai modernia pažiūra į religiją. Žinant, kad romanas rašytas

kunigo, tikrai galima stebėtis jo drąsa. Sovietų kritikai prikiša Dobilui jo priešrevoliucinį nusistatymą. Tai tiesa: jis yra, tačiau panašiai kritikuojami ir caro žandarai. Labiau stebina jo puslapiuose iškylanti stipri sulenkėjusių kunigų — o per juos ir bažnyčios — kritika, netiesioginiai sujungiama su tautinės sąmonės atgimimu. Parodydamas tiek dvasiškių, tiek caro tarnų elgesį vertu kvestionavimo, Dobilas savaime siūlo susipratusio lietuvio idealą, neišsakydamas jo aiškiais žodžiais.

Visas romanas koncentruojasi vienon sąmonėn — ir pasąmonėn. Bajoriūno lietuviškumas išplaukia ne kaip programa, o kaip nuolatinio savęs nagrinėjimo pasekmė — kaip bendra žmogiška vertybė. (Ir čia galima atrasti paralelę su Vydūnu: kad būti tikru žmogum, reikia žinoti, kur priklausai). Stilistiniu atžvilgiu *Blūdas* skiriasi nuo kitų to laiko — ir vėlyvesnių — romanų tuo, kad jis parašytas be jokio padalinimo į skyrius: plaukia nesustodamas, lyg sąmonės srautas.*(19)* Įdomiai manipuliuojama pažiūros tašku: nors viskas eina per Bajoriūno sąmonę, įterpiami ir dramatiniai vaizdeliai, įgalinantys pagauti kitų veikėjų nuotaikas ir pažiūras. Itin įdomūs puslapiai, kuriuose pasikalbėjimas vyksta trimis kalbomis iš karto: rusų, lietuvių, lenkų, parodant tuolaikinę padėtį Lietuvoje. Sprendimas, prie ko tas priveda, ar tai girtina, ar peiktina, paliekamas skaitytojui, nors lietuviškai nekalbantis klebonas ir jo sesuo nudažomi neigiamomis spalvomis. Visas pasakojimas vyksta trečiuoju asmeniu, tačiau labai daug panaudojamas vidinis monologas, kuris tekstą perkelia į kitą plotmę. Psichologinės tikrovės efektas išgaunamas, duodant kiekvienam veikėjui jam pritaikytą kalbėjimo būdą ir išsilavinimą. Taip Bajoriūnas, nors šviesus, bet kaimo žmogus, necituoja vokiečių ar lotynų autorių, o prisimena savo skaitytus ankstyvesnius lietuvius rašytojus.

Ir Dobilas patiekia metaliterarinių komentarų, parodydamas vieno pamokslo poveikį Bajoriūno pasąmonėje. Vienti-

sumo romanas įgauna pajungiant visa, kas ateina iš pašalio, nenutrūkstaman savęs nagrinėjiman. Lietuviška gaida sustiprinama įvedant vieną veikėją, kuris atstovauja senajai lietuviškai dvasiai, jį pristatant gana dviprasmiškai. Visas romanas bando būti atviru, neužmesti vienos nuomonės, tik be reikalo prikergiamas epilogas, kuris parašytas dar visai XIX amžiaus dvasioje. Panašiai kaip *Žemės giesmėje,* ir *Blūde* suaugimas su savo žeme, savom trądicijom duoda personažams stiprybės. Ir jų gamtos pajutimas ir išgyvenimas nėra konvencionalūs, bet asmeniški ir dažniausiai perduodami pakeičiant stilių. Šio romano sukurta atmosfera jau labai toli nuo Lazdynų Pelėdos ar Žemaitės. Kaip ir anksčiau minėti autoriai, Lindė-Dobilas perteikia savo „žinią" stiliaus, ne poleminio išsakymo pagelba.

Paskutinis ir turbūt moderniausias autorius, kurį reikia paminėti sąryšyje su čia gvildenama tema: Ignas Šeinius. Jo *Kuprelis,* parašytas 1910-11 ir išleistas 1913 metais, iš pat pradžių parodo autoriaus domėjimąsi metafikcija: prasideda vaizduodamas rašymo procesą. Mokėjimo klausyti, suprasti ir užrašyti motyvas sugrįžta pakartotinai per visą knygą. Malūnininkas pasakoja savo gyvenimą jį aplankiusiam būsimam rašytojui, kad šis visa tai „tinkamai" perduotų, pabrėždamas, kad tai bus jo kūryba. Atseit, jo istorija atkuriama du kartus. Paties malūnininko kaip pasakotojo rolė užakcentuojama jam prisimenant, kaip būdamas jaunu, jis sekdavo pasakas vaikams. Pasakojimo pavertimas tekstu išryškinamas, priešpastatant pasakojimą pirmuoju asmeniu ir klausytojo vidinį monologą bei įpinant metaliteratūrinius komentarus:

> Visiems tiems rašytojams indomu. Jie kiekvieno žmogaus sielon norėtų įlysti, leisk tiktai juos. . . Tur-būt begalo malonu svetimoje sieloj knisties, ieškoti joje naujų vis, neregėtų brangenybių? O dar maloniau, kad savo pasaulį

tveria, tveria naujus žmones, naują gyvybę. Valdo tą pasaulį, kaip nori, daro su juomi, kas tinkama. Maži dievukai.*(20)*

Šeinius laikomas impresionistu, kuris įveda perversmų sintaksėje, žodžių daryboje, įvaizdžių kūrime. Kalbos atžvilgiu tai matyti *Vasaros vaišėse* gal net daugiau negu *Kuprelyje*. Tiesioginiai įspūdžiai, betarpiška percepcija priduoda kalbai daug dinamizmo: ir jis veikia daugiau stilium negu turiniu: „Įsmukau stoties urvan. Laiptais žemyn, paskui aukštyn. Palikau nešėją. Atrodo, kad ne aš lekiu laiptais, o *mane laiptai neša*. Žemyn, aukštyn".*(21)* Gamtos aprašymai ir pas jį labai svarbūs, tačiau tai jau ne Puidos peizažai. Apie lietuviškumą nebeužsimenama; beveik dingsta ir emocinė dimensija: visą dėmesį sukaupia originalių įvaizdžių kūrimas:

> Kairėj pusėj bėga banguodamas rugių laukas. Matau, kaip greitos žalios bangos veja viena kitą tai vienan kraštan, tai staiga, lyg ko atsidūrusios, puola kitan, tai verpetu tarp savęs susiduria, tai atšoksta viena nuo kitos ir paklysta plačioj dirvoj. Štai jos ritas prieš kalną, šoksta viena per kitą. Griūva ir vėl kelias, skubina, kad tik greičiau užlėktų. O ten nuo kalnelio nudrožė kiek tik siekt pakalnėn. . . Dešinėj pusėj dreba, lyg ko išsigandę, krūpčioja žirniai. Virpa, tūpčioja, vienas į kitą dairos, bet niekur nebėga. (VV, p. 188)

Stilistinis reiklumas pas Šeinių toks stiprus, kad kurdamas malūnininką beveik užsimiršta ir jam duoda kalbėti ne visai jo luomui tinkančia kalba, nors paskui paaiškinama, kad jis mokęsis ir daug skaitęs — ir kaip pas Puidą, staiga beriamos viena po kitos užuominos apie vokiečių filosofus ar rašytojus. Kaip pas Puidą, žemė parodoma vienintele nekintančia vertybe. Per kontaktą su ja žmogus įgauna daugiau orumo. Tik per kontaktą su ja žmogus išlaiko tikrą ryšį su Dievu, kurį dogmatizmas griauja. Kaip Vydūnas ir Puida, Šeinius grįžta prie senosios pagonių religijos ir amžinosios ugnies kaip prie pastoviausių vertybių.

Kuprelis turi ir realizmo atspindžių: šalia amžinosios Lietuvos dvasios parodomos ir to laiko, kuriuo jis rašomas, problemos, nepritekliai, politinė situacija, tačiau daugiausia dėmesio skiriama psichologiniam savęs nagrinėjimui per ištariamą žodį.*(22)* Atpasakojami sapnai, bandoma aiškinti jų reikšmė. Šeinius mėgsta žaisti žodžiais, taip pat ir jų prasme. Dėl to jo knygos lieka atvirom. Įnešdamas lietuvių literatūron daug universalios dvasios, jis vis dėlto, ypač čia liestais metais, neužmiršta reikalo žadinti tautinę sąmonę, tik tą daro savitu, estetiniu būdu.

Susumuojant šiuose puslapiuose išreikštas mintis, galima būtų klausti, ar turi ką bendro čia išvardinti rašytojai ir jų kūriniai. Atsakymas nėra vienapusiškas, tačiau turint omenyje jų siekius, gal ir galima išvardinti eilę bruožų, atrandamų pas kiekvieną iš jų:

1. perėjimas iš tiesioginių pamokymų į sugestiją, iš koncentravimosi žmogaus buitin į gamtą, kuri tą žmogų formuoja. Jei lyginame aptartus veikalus su Žemaitės ar jos bendralaikių rašiniais, matyti, kad kinta gamtos funkcija: iš tematinės pereinama į struktūrinę;
2. akivaizdus filosofinių idėjų pagausėjimas. Nebekalbama tik apie tautinių idealų atgaivinimą ar išlaikymą: parodoma, kad lietuviu galima išlikti — ar net tapti sąmoningesniu — ir praplečiant horizontus;
3. vis labiau matyti Vakarų kultūros persvara;
4. kvestionuojamas tradicinis religijos supratimas ir jos funkcija tautinio atgimimo procese.

Didžiausio pasisekimo tuo laiku, bet taip pat ir Nepriklausomoje Lietuvoje sulaukęs kūrinys — Krėvės *Šarūnas* — aiškiai įrodo, kad estetinėmis priemonėmis pasiekiama daugiau. Kiekvienas iš šių rašytojų yra davęs svarbų įnašą tam persiorientavimui ir naujai „tautinės literatūros" sąvokai.

Išnašos

1 Ž. Petras Jonikas, *Lietuvių kalbos istorija,* Chicago: Terra, 1951, pp. 188 & 213; *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimas,* Chicago, 1972: J. Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija,* Vilnius: Mokslas, 1979.

2 Lubomir Doležel, *Narrative Modes in Czech Literature,* Toronto: Toronto University Press, 1973.

3 Tai akivaizdžiai parodė Birutė Michelini paskaitoje, skaitytoje Stokholme 1987 birželio 4: „Die erste Dichtung von Maironis (1985-1907)", Ninth Conference on Baltic Studies in Scandinavia.

4 Ž. Juozas Ambrazevičius, *Lietuvių rašytojai. Literatūriniai straipsniai,* Kaunas: šv. Kazimiero Draugija, 1938.

5 Išsamiau tą klausimą yra gvildenę Donald Fanger, *Dostoevsky and Romantic Realism. A Study of Dostoevsky in relation to Balzac, Dickens, and Gogol,* Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1965, Hans-Joachim Müller, *Der Roman des Realismus-Naturalismus in Frankreich. Eine erkenntnistheoretische Studie,* Wiesbaden: Athenaion, 1977; Marshall Brown, "The Logic of Realism: A Hegelian Approach", PMLA XCVI.2 (March 1981): 224-241.

6 Platesnis Młoda Polska idealų aptarimas randamas Manfred Kridl, *A Survey of Polish Literature and Culture,* Gravenhague: Mouton & Co., 1956.

7 Albertas Zalatorius, *Lietuvių apsakymo raida ir poetika,* Vilnius: Vaga, 1971, p. 163.

8 Vytautas Kubilius, „Lenkų romantizmo atgarsiai lietuvių literatūroje", *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas,* Vilnius: Vaga, 1983, p. 41-65.

9 Ž. *Lietuvių literatūros istorija* II, red. K. Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 415.

10 Pavyzdžiui, Šatrijos Ragana savo straipsnelyje „Mintys apie dailę" (1910), *Lietuvių literatūros kritika 1547-1917* I, Vilnius: Vaga, 1971, p. 592-95.

11 Ž. Jonas Lankutis, *Lietuvių dramaturgijos raida,* Vilnius: Vaga, 1974.

12 1987 m. vasarą vykusiame Santaros-Šviesos suvažiavime Vytautas Kubilius nurodė, kad Lietuvoje beveik galima kalbėti apie tam tikrą Vydūno dramos veikalų „atgimimą".

13 Vydūnas, *Probotsiun šešėliai. Dramatiška Aidija trijose dalise.* Tilžė, 1908, p. 22. Visos citatos imamos iš šio leidinio, puslapį pažymint skliausteliuose.

14 Vydūnas, *Amžina ugnis. Dramatiška trilogija,* Tilžė: Rūta, 1912-13, p. 6. Ši laida naudojama visoms citatoms.

15 Plg. Grožvida: „Prisiekiau ir tesesiu priesaika, (nors šitos Romuvos romibes dar nepajautiau, — ir negaliu suprasti), kad Lietuvos vien ji išganimas" (pp. 22-23); Krive: „Kiekviena laimin Amžina Dievibe, / kurs sieloj suranda Romuva" (p. 140).

16 Rasa J. Mažeika duoda įdomių ir naujų duomenų apie abiejų valdovų religinio formavimosi skirtumą savo disertacijoje "The Role of Pagan Lithuania in Roman Catholic and Greek Orthodox Religious Diplomacy in East-Central Europe (1345-1377)", Fordham University, 1987.

17 Juozas Brazaitis, „Pirmoji lietuvių istorinė apysaka", *Raštai* I, Chicago: Į Laisvę Fondas, 1980, p. 505.

18 Kazys Puida, *Žemės giesmė,* 2 t., Brooklyn: „Vienybės Lietuvninkų" spauda, 1911, p. 37.

19 J. Žėkaitė pabrėžia šio romano struktūros ir vystymo originalumą, bet laiko jį formaliai nepavykusiu ir sugestijuoja, kad jis „dar buvo per ankstyvas lietuvių literatūrai" *(Lietuvių romanas,* Vilnius: Vaga, 1970, p. 75-84).

20 Ignas Šeinius, *Kuprelis,* Brooklyn: „Vienybės Lietuvninkų" spauda, 1913, p. 177. Plg.: „Sarmatijuos kišti žmonėms į akis savo gyvenimą. Jiems reikia, kad būtų labai baisu, biauru, šlykštu, arba neišpasakytai gražu. Reikia, vadinas, arba išbaisinti, arba išgražinti, kitaip nieko nesupras ir nenorės suprasti. Aš taip nemokėsiu. O tu, kaip nori, gali padaryti" (p. 24).

21 Ignas Šeinius, *Vyskupas ir velnias.* Los Angeles: Lietuvių Dienos, 1959, p. 184.

22 Šiandien Lacano garbintojai galėtų gražiai *Kuprelį* išanalizuoti, išeidami iš to taško.

VAINIS ALEKSA

gyslų
grotai nepaleis manęs laisvos,
bijo mano vienišumo juodos šakos,
bijo meilės apspygliuotos tvoros žvaigždės,
gyliais BITCH pati aš dantimis įkandus
pučiu vis tą patį ir tą patį šaltą garą.
viešpats mano dievas, ko gi man bijotis,
jis padaro tvarką, jis paduoda poilsį,
ne dabar ir ne dabar ir visados ne man.
kurgi žmonės, kurie širdį glostė,
kur žmogus, kurs būrė veidą
miego pirštais? stoviu, saugodama guolio
susivėlusias paklodes, glamžydama rankas.
leidžiu pykčio nuodus žemei motinai sugerti.
kurgi kūdikis?
dieve! leisk gyventi jam,
aš kartojau ir net nežinojau, kad jau gyvą
jį paguldė ant krūtinės.

nesu viena,
nujaučiu tave. tamsumos
neskustas veidas: ištekėjimo
palaima, jai atsidaviau,
ir liko siela atvira ir paprasta,
kaip gyvulio, juoduma tarp lūpų:
istorijos palaima, patarimai
perduoti per kartas
nuo bedugnės į bedugnę. iškasenos:
sakramentas,
rankutėmis jis laiko mano pirštą,
prašosi maitintis kokioj pasakoj seniai seniai.
o ko gi jum bijotis?
galite paliesti, galit su manim
prie arbatėlės ir pyrago pasišnekučiuoti.
su nagais, antro karšto prašymo niekas
neišklauso, niekas neprieina per arti,
niekas manęs nepaleidžia,
išskyrus viešpats mano dievas,
jam aš stirna naujasielė, jis manęs nebijo,
jam aš stoviu išdidi, kol siaučia jo akis
būtum tu ištvėręs, pats stalinas ištvėrė,
mirė tiktai savo eros pabaigoj, ir tu mane
ištversi, ir aš tave, ir dingsim susiradę kampą
jei nedingom jau, peržiūrėsim dienas, tartum
nuotraukas, nes kiekviena diena vos ne vos
auksinė, su lašu mažiausiu atgaivinama, ištaisoma.

atsimenu, kaip tėvas aikštėj elgdavosi lyg namie —
tai su tais neva žiauriais pasikalbės, tai su tuo
slapiu iškraus vežimą, tai su bernu pasitars, nes ir
bernas kokioj naujoj santvarkoj įsakinės.
viršininkams nepatiko tėvas. mes visi
manydavom, kad jau jam galas. bet tėvas,
kaip koks zuikis savo liežuvėliu, švelniu juoku arba
atitinkamomis logikomis išsisukdavo. jis užaugo
geros šeimos aplinkoje, jis paveldėjo iš protėvių
šitiems laikams naudingus bruožus, jis buvo maldingas,
bet jis taip pat turėjo TACT. dieve, duok
ir man, pasižadu nepiktnaudžiauti, tik lašiuką
dienoms, rankoms be spalvos nuo muilų.
mes nesusivaldėm, mes neviršijom,
aš ne, tikrai aš ne.
aš gimdžiau, aš maitinau, aš nuotraukas
dailiai sudėjau, mano raukšlės tinka,
duok man TACT, dievuli, sakoma, kad nuodėmingi
vyrai, karžygiai didžiuliai, krisdami nuo balno
randa laiko atgailavimui,
ir aš krentu
tarp 3 milijonų ir didžiulio nulio
iš jaukios tautos
per dangų virš namelių ir laukų
girdisi trompetės
o aš laukiau mamų balsus
kurgi dirbančiųjų sutartinė
nugarą sulenkus įsigilinau į darbą
per baisiausį laiką užsimerkiau
o aplink mergaitės barsto žiedus
ir vieną jų nuo tako pakylėdama aš
atsistoju priešais save
savo dienų visumoj

su nudėvėta ranka
ir burna pilna
TACT
dulksna supilkina temimą, drėkina
žieminį švarką, nudėvėtą, atsegtą.
švelnios velykos, švelnus lietus. paseku kalnų kontūrą
pro miglas, ir taką tamsų, pro medžius namo.
buvau arti, beveik tau vairą perdaviau.
susilaikiau ir tavo artimumas vieną vieną kartą
man prabilo: sudieu. štai šventa žiemos
mirtis, štai ir aš iš jos iššengiu normali,
nors, žinai, tuščia, buvo metų
kambariuose su patogiom sofom, meno ant
sienų, stumk! girdėjau, stumk iš savo
SEX gelmių mum gražų auksaplaukį
taip kaip mes norėjom, vidury žiemos.
šiaurys langus pakratė, pūkinės kaldros
įvyniojo šilumą, mano meilė
išsilaikė, nors jos nebenoriu.
miegas gydo,
tamsuma, tyla, nors visados koks
paukštis ar lašėjimas nuo lapų
sukrečia mane ir glostau
tave vėl be meilės,
paryčiais pažadindama, į darbą
išlydėdama iš tikrųjų tau sakau:
sekdama įstatymus
ištekėjau tavo meilės kūnui, apeigų
įkvėpta veršį paaukojau.
nenorėjai tu manos aukos.

RYTŲ FILOSOFIJA IR LIETUVIŲ POEZIJA

Paskaitos apmatai

SIGITAS GEDA

Gimtajame krašte perskaitęs, kad teks kalbėti tokia tema, gerokai sutrikau.(*) Mat pavasarį taip nebuvo derėta. Baisoka dėl pačios formuluotės. Pirmiausia, kurie Rytai turima galvoje? Aš pats prieš porą metų sudarinėjau Rytų poezijos dvitomį Vilniuje einančiai pasaulinės bibliotekos serijai ir čia įtraukiau: hetitų poeziją, senovės Egipto poeziją, Šumero, Babilono, senovės žydų, iraniečių (persų), senovės kinų ir japonų poeziją. . . Ar dar ko nors nepraleidau? Tiesa, buvau užsimojęs šį tą parodyti ir iš „provincinių" mokyklų, pavyzdžiui, senovės Vietnamo ir Korėjos. . . Šiai knygai esu vertęs senovės hetitų tekstų, senovės Egipto (iš užrašų ant sarkofagų), Šumero „Giesmes Enliliui", babiloniečių „Gilgamešą", žydų „Giesmių giesmę", iš XI a. sanskrito lyrikos — Bilhanos „50 strofų apie slaptąjį meilės džiaugsmą", japonų haiku.

Paskutinysis, gal didžiausias ir rimčiausias mano darbas šitam bare — „Sielvartingų giedojimų knygos" (X a. armėnų poeto, vienuolio Grigoro Narekiečio [Narekaci]) ir jo brolio Joano triūsas, armėnų šventoji knyga iš 95 skyrių, regis, arti 12 000 eilučių. Kelis skyrius spėjau paskelbti *Literatūroje ir*

*1988 m. Santaros-Šviesos suvažiavime skaityta paskaita.

mene, šių metų *Poezijos pavasario* almanache, dar paprašė pradedąs eiti almanachas *Orientas.*

Štai kokie mano Rytai. Kaip matote, nėra čia jokios filosofijos.

Tai, ką aš verčiau, vienaip ar kitaip veikė mano kūrybą Bet būta ir kitokių sąsajų, kitokių premisų.

Regis, Vyt. Kubilius, recenzuodamas mano knygą *Žydinti alyva Snaigyno ežere* (1981 m.) pastebėjo, kad toksai posūkis į orientalizmą buvo pats netikėčiausias lietuvių poezijoje. Kritikai gal ir taip, man pačiam — ne. Rytais aš domėjausi nuo jaunumės, bėda ta, kad ką nors „rytietiška" sukurti man labai sunkiai sekėsi. Pirmykštis indų budizmas, kinų daosizmas, pietų ir šiaurės budistinės mokyklos, japonų dzen budizmas gerą 10-15 metų buvo ne mano vieno akiraty. Būta Lietuvoje ir didesnių ar mažesnių budizmo išpažinėjų, ne vieną pažinojau, draugavau su jais, tačiau praktikuojančiu budistu netapau. Dėl daugelio priežasčių.

Nūnai mąstydamas apie pirmąsias sąsajas su Rytais, pabrėžčiau, kad esu kilęs iš pietų Lietuvos, didžiausi kūrybos autoritetai men tebelieka iš ten išėję M. K. Čiurlionis ir V. Krėvė-Mickevičius. Apie jų sąsajas su Rytais nėra daug ko aiškinti. Tai būtent man artimo mentaliteto žmonės. Čiurlionis ir Krėvė intuityviai suvokė didelę bet kokių pasaulėvaizdžių sąsajos paslaptį — jinai įmanoma tik p r a d m e n y s e, per pradmenis.

Ką tai reiškia? Ogi tai, kad reikia pradėti nuo Adomo ir Ievos, nuo pasaulio sutvėrimo, nuo „ledynmečių". Reikia nublokšti daugelio amžių sąšlavas, pirmiausia perdaužti racionalų — kietą bet kurio ryšio su kita kultūra kiautą. Tada įmanoma natūrali jungtis. Tiesa, tą dar suprato grafikas V. Petravičius. Prisiminkime jo įspūdžius iš Luvro — kai pamatęs senovės Egipto skulptūras ir piešinius, pasijuto nelyg į savo namus pakliuvęs: „Vaikštau (. . .) žiūriu. Staiga pamatau — ir netikiu savo akimis; egiptiečio padarytas darbas, bet toks pat kaip mano. Išsigandau:

nejaugi ir aš būsiu įkritęs į kitus? Galvoju: pirmą kartą matau egiptiečius, tai kaip galėjo atsitikti, kad mes kažkur susitikom. Vienas kitą pamatėm. Pasidarė baisu. Aš bėgau iš Luvro neatsigręždamas. Ir daugiau pas egiptiečius niekad nėjau. . ." (T. Sakalausko str. „Turiu savo paveikslus", *Švyturys,* 1988, liepa, 13 nr.).

Šitoks „įkritimas" į kitų tautų meno pasaulį, dvasinę, net psichologinę jauseną vienu laikotarpiu man buvo itin artimas. Skelbiau mintį, esą gerai įsijautus galima „nuskristi" į Donelaitį, senovės Egiptą ar Dantę. . . Petravičiaus pasaulėjauta, meninis mąstymas labai prie širdies — pirmą sykį jo „Marčią iš jaujos" ir „Gulbę karaliaus pačią" apie 1965 metus man parodė Petras Repšys.

Antra — folkloras. Ir ne tiek lietuvių, kiek latvių dainos. Latvių dainomis susižavėjau antrame kurse, latvių kalbą universitete tada dėstė dabar jau miręs šviesios atminties kalbininkas, Endzelyno mokinys J. Kabelka. Latvių dainose aš radau pirmapradiškesnį baltiškos dainos modelį. Ir ne tik baltiškos. Senos, proeuropietiškos dainos, savo šaknimis siekiančios Rigvedos himnus.

> Dievo sūnūs klėtį kirto,
> Aukso gegnes genėdami,
> Saulės dukra pro juos ėjo,
> Kaip lapelis drebėdama.

(Prieš išvažiuodamas perskaičiau mano verstų latvių dainų rinktinę — išeis kitąmet).

Įdomiausia, kad latvių dainos tekstas gyvuoja autonomiškai nuo melodijos. Nėra skirtumo tarp pirmosios, 1632 metais užrašytos latvių dainos ir, tarkim, 1982 metais.

Jų dainos — ketureiliai, kurių milijonai, sudaro idealų geometrinį kvadratą. Ritmas — chorėjas, — seniausias Europos metras ir — primityviųjų vaikų dainelių metras. „Kaip vaikai iš naujo atkuria senas, išnykusias gramatines formas, taip tikriausiai jie pakartoja ir genetiškai užprogra-

muotą ritmikos modelį" — Knuto Skujenieko mintis įžanginiame šios knygos straipsnyje.

Šiame straipsnyje yra ir dar viena man reikalinga mintis: „Smalsaujantys kitataučiai, pirmąsyk susidūrę su latvių liaudies daina, dažniausiai ją lygina su klasikinėmis japonų miniatiūromis: haiku ir tanka. Nors ši analogija neturi šaknų, viršūnės tarpais susiliečia".

Pėdų laikotarpiu (1962-1963) latvių dainos, Strazdas, K. Binkis ir M. K. Čiurlionis man buvo šventi dalykai. Sąmoningai ar nesąmoningai ta programa šiek tiek sutapo su futuristų, ekspresionistų ir. . . K. Bradūno *Morenų ugnių* (jas perskaičiau tik 1967 ar 1968 m.) programa.

Intuityviai tada labai norėjau pasipriešinti mumyse klestėjusiam verlibro neapibrėžtumui arba iš prieškarinės Kauno mokyklos atėjusiam logizuotam eilėraščio piešiniui, priedo gerokai sugadintam, sekant madingus rusų poetus (Pasternaką, Achmatovą).

Kai apie tuos dalykus galvoju šiandien, gal, sakau, mano programa šiek tiek sutapo kad ir su vokiečių „žaliųjų" programa, su jų „laukiniais"? Antra vertus, čia būta ir šiek tiek modifikuoto Petravičiaus, ankstyvųjų arsininkų.

Tokioje „pradžios mokyklos" aikštelėje aš parašiau poemą „Strazdas". Paskui žavėjausi M. Gimbutienės lietuvių mitologijos tyrinėjimais, M. Heidegeriu, O. V. Milašium, S. Dali, J. Boschu, meisteriu Eckhartu, šv. Jonu nuo Kryžiaus, Pranciškum Asyžiečiu, Dionizu Aeropagiečiu, Plotinu. . . Nežinau, kur čia įkišti snapą Rytams. . .

Dvi ar trys pavardės iš šitų man padėjo suformuluoti keletą tiesų, kurių ir šiandien neatsisakysiu. Visų pirma Eckharto mokymo apie Nieką (didžioji Gedos Nieko metafora, kurią mini O. Balakauskas, rašydamas apie B. Kutavičiaus muziką). Eckharto Niekas mane suartino su budistiniu Nieku — su pilnatim, o ne su tuštuma.

Dėl šito Nieko Tarybų Lietuvoje buvau gerą dešimtmetį smarkiai niekinamas. . .

Tiesa, prie senosios Nieko sampratos šiek tiek bus dar prisidėjęs rusų filosofas N. Berdiajevas ir senieji kinų daosai. Iš pirmojo man labai prigijo mintis, kad Dievui kuriant pasaulį lieka gerokas gabalas „laisvos", nepaklusnios jam zonos; daosų mokymu apsikrėtęs parašiau „Baltą Nieką rugiagėlių pėdą", kur sudievinamas demiurgiškas vaikystės — mažo ir silpno vaidmuo šitam pasaulyje (kas kieta, stipru visad arčiau mirties, stipriausia pasaulyje yra karklo vytelė).

Čia vėlgi galėčiau sugrįžti prie mano bičiulio K. Skujenieko minėtame straipsnyje teigiančio, kad „Liaudies dainos etika drąsiai gali būti lyginama su ilgą laiką tobulinta krikščionybės etika, o savo gelme ją kartais ir pranoksta".

Duodamas pavyzdys apie žmogaus pažiūrą į pasaulį ir gamtą:

Eidama pro beržynėlį,
Nė šakelės nenulaužiau,
Jei šakelę būčiau laužus,
Tai vaikščiočiau sidabruota.

Aš pats pridurčiau čia dar porą miniatiūrų, liudijančių žmogiškos baltų laikysenos pasaulyje subtilumą:

Švelniai švelniai Dievas leidos
Nuo kalnelio klonelin;
Neužkliudė ievos žiedo
Nei artojo žirgelio.

* * *

Vandens keliu išeidamas,
Atidaviau Dievui dvasią;
Nei šakelės nenulaužiau,
Nei šaukiausi motinėlės.

Šitas baltiškos ir proeuropietiškos etikos modelis atvedė mane į visas kitas išvadas. Pavyzdžiui, prie tokių minčių, kad kiekviena uždara kultūra (kaip kad japonų, graikų ar lietuvių) tobulėdama savaip atsimuša į Kristų, į auką ir

atpirkimą. . . Kristus tiesiog nunoksta pasaulyje. Senovės Graikijoje jis išsprūsta iš Logoso glėbio, Lietuvoje — nukrenta nuo Pasaulio medžio šakos.

Taigi asmeniškas mano santykis su Rytais nuolatos pynėsi su mėginimais giliau perprasti save patį, savo tautinę religiją ir mitologiją, tuo pačiu — Europą. Senutė Europa yra arčiau Rytų negu mes manome. Tiesa, esama laikų ir figūrų, kur Europa ir Azija nutolsta viena nuo kitos, bet esama ir betarpiško, tiesiog neįtikėtino sutapimo, sanpynos.

Gal mažiausiai vykę yra tie mano kūriniai, kur ta sanpyna išorinė (kad ir tariamas haiku) — *Žydinčios slyvos Snaigyno ežere* laikotarpio.

Jį pasigavo kritika ir keli jaunesni poetai. Dabar žiūrint, būta forsavimo, noro kiek galint greičiau prigydyti japoniškos slyvos šakelę Lietuvoje. Tuo metu haiku iškilmingai „pražygiavo" per Estiją. Kaip rašė mano draugas Janas Kaplinskis iš Estijos — Estijoje aštuntame dešimtmetyje nebuvo poeto, kursai nebūtų parašęs haiku. . . Bet estiškas haiku nėra japoniškas haiku, arba Gedos haiku — nedaug ką bendro turi su lenkų ar vengrų trieiliais. Šitas japoniškų formų bumas (kaip ir bet kurių kitų) man liko svetimas. Man, pavyzdžiui, įdomiau, kiek vidinės dzeno etikos esama, kad ir cikle „Maironio mirtis":

Prisiminiau aš mažutėlį vaiką. —
Prieš amžinybę, Skaistyje ant liepto.

. . . . . .

Tik ašara skaidri turėjo galią
Pavirst į saulę, vandenį, smūtkelį.

. . . . . .

Man visos žvaigždės, danguje sužibę,
Nuplaukiančios į savo amžinybę,
Nevertos vieno elgetos žingsnelio

Mintis čia ta, kad Maironis (o ypač Baranauskas), mano mąstyme yra labai rytietiški — etikos prasme. A. Baranauską viename savo straipsnyje aš vadinu — bodisatva. Šia prasme, nebijau šventvagystės — Baranauskas yra subtilesnis už A. Mickevičių.

* * *

Domėdamasis Rytais visą gyvenimą labai bijojau vieno dalyko: kad tai nebūtų mada. Kaip Europoje, kaip visame pasaulyje. Tą mano baimę — ir savo paties tikriausiai — vienu eilėraščiu bus gerai pavaizdavęs G. Patackas. Fabula maždaug tokia: poetas, visa savo esybe norėdamas suartėti su Rytais, su jų dieviška išmintim, praryja magišką Oriento tabletę. Bėda ta, kad po to jam paleidžia vidurius, ir grįždamas Transiberijos geležinkeliu jis daugiau nieko nedaro, kaip. . .

Tokios Rytų išminties tabletės sugadins paskutiniais dešimtmečiais daug sveikatos jauniems žmonėms Lietuvoj. Ypač Brežnevo laikais. Su Rytų kultu siūbtelėjo ne tiktai išmintis, bet ir šarlatanizmas, neįsivaizduojamas piktnaudžiavimas, nesuprasta Rytų jėga ir laisvė, amoralumas („Esu budistas, dėl to Didįjį penktadienį galiu kirsti mėsą. . ." kalba vienas rašytojas Lietuvoje). Tuo tarpu nėra tokios Rytų etikos, kur nebūtų vietos Kristui.

Ir dar: iš šios vasaros susitikimo su Algimantu Švėgžda Rytų Berlyne, šiemet pavasarį bene po penkerių metų jis buvo Lietuvoje — „Lietuvoj labai daug Japonijos, ypač kai važiuodamas per Žemaitiją žiūri į visas trobeles ar tvoras. . ." Kažkaip panašiai.

Mano galva, su Basio laikų — su archaine, o ne su modernia Japonija mus suartina vargas, skurdas ir apleistumas. Baisios pirminės pasaulio našlaitystės jausmas.

Štai ir visa filosofija.

POKALBIS SU SIGITU GEDA APIE LIETUVOS IR IŠEIVIJOS POEZIJĄ*

Bronius Vaškelis: Mūsų svečias Sigitas Geda kilimo yra dzūkas. Baigė Vilniaus universitete lituanistiką, kurį laiką dirbo „Kalba Vilnius" radio-televizijos savaitraštyje, vėliau „Mūsų gamtos" redakcijoje. Kaip persona non grata išprašytas iš tarnybų, duoną pelnėsi įvairiais darbais kine, teatre, o daugiausia poezijos vertimais. Vertė latvių, estų, rusų, lenkų, čekų, vokiečių, graikų, žydų, moldavų, hititų, sanskrito, babiloniečių, kinų ir kt. poeziją. Šiais vertimais Geda akivaizdžiai parodė, kas yra tikroji poezija. Pastaruoju metu išrinktas Lietuvos Rašytojų sąjungos valdybos sekretoriumi.

Per 22 kūrybos metus Geda išspausdino 15 eilėraščių rinkinių: aštuonius suaugusiems ir septynius — vaikams, taip pat pjesių rinkinį. Netrukus pasirodys jo straipsnių knyga.

Poetas Geda susilaukė įvairiausių vertinimų. Estų poetas Janas Kaplinskis mokėsi lietuvių kalbos, kad galėtų tiksliau versti Gedos poeziją. Alfonsas Nyka-Niliūnas, perskaitęs Gedos poemą Strazdas, *siuntė paskatinančius linkėjimus, gi liaudies rašytojas Juozas Baltušis paskelbė: „Geda yra mūsų poezijos gėda".*

* Santaros-Šviesos suvažiavime 1988.IX.9.

Sigitai, pradėkime nuo kūrybinio kelio pradžių pradžios: kas paskatino ar lėmė, kad taptumėte poetu?

Sigitas Geda: Man sunku kalbėti, dėl to, kad labai jaudinuos. Jaudinuos ir Lietuvoje kalbėdamas. Iš vis esu iš tokių žmonių, kurie greit susijaudina. Kada buvau Suomijoj su rusų poetu Olegu Čuchoncevu, jis pasakojo apie Josifą Brodskį, kad tas specialiai taip susijaudindavo, labai mokėdavo susijaudinti. Sako, taip prisipumpuoja, prisipumpuoja, užsiveda ir tada jau deklamuoja arba šneka. Mes, lietuviai, taip nemokam prisipumpuoti, tai atleiskit jau, kad ta mano kalba bus kiek nerišli.

Aš rašyti pradėjau labai seniai, nuo pat vaikystės, nuo kokios trečios klasės, nors mūsų giminėje jokių rašytojų nebuvo. Šiaip yra buvę labai įvairių profesijų žmonių. Romualdas Granauskas, kuris renka medžiagą savo apysakai, kurios niekaip negali parašyti, — Barbora Radvilaitė, — gyrėsi užtikęs dokumentą, kur Gedų pavardė yra tarp 60 bajorų, pasirašant Žečpospolitos sutartį. Tas man garbės nedaro. Bet negali atsakyti už kažkelintos eilės senelį. Apie vieną senelį tokių gerų, mielų žinių galėčiau papaskoti dėl to, kad, giminių liudijimais, jie paleido pirmąjį garlaivį tarp Druskininkų ir Gardino. Amerikoje buvo sutaupęs pinigų ir amžiaus pradžioje tas garlaivis pradėjo ten kursuoti, bet elgėsi ir jisai, atrodo, nelabai gražiai dėl to, sako, kad sėdėdavęs ant denio ir sakydavęs, kas pabučiuos jam kojų, nutraukęs batą, tam šampano butelis. Taip elgdavęsi, matyt, lietuvių bajorai, kol mums to mėlyno kraujo nedaug liko. Dabar tasai senelis baigė taip poliūdniai, nes 1905 metų revoliucijoje išdavinėjo falšyvus dokumentus sukilėliams, už ką caro valdžios buvo prigriebtas ir antrąsyk pabėgo į Ameriką. Grįžo prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir, slapstydamasis nuo vokiečių, sušalo. Senelė mirė cholera ir du vaikai iš Gardino buvo atvežti į Lietuvą — tai mano tėvas trejų metų ir jo sesuo dvejų metų. Tai jie užaugo kaip našlaičiai pas gimines ir jau nieko bajoriško neturėjo. Tėvas

prisimena tiktai tiek, kad, kai reikėdavo ganyti karves, tai būdavo tradicinis būdas (beje, visoje Lietuvoje žinomas) anksti išgynus karves, kojas pasišildyti galima būdavo tik tada, kada karvė pradėdavo šlapintis. Tada vaikai bėgdavo šildytis kojų. Tai tiek tos bajorystės.

B.V.: Dabar pereikime prie poeto Gedos.

S.G.: Tai, sakau, kaip tas giminystės kraujas paskui kažkaip pereina, išvirsta į tokias kažkokias sakmes ir panašiai. Iš motinos pusės tai jau buvo tikri lietuviai, seiniškiai, nors senelis būdavo (Seinų radze vadindavo iš lenkiško) teisėjas, atrodo irgi pragėręs didelį ūkį, už ką buvo smarkiai išbartas vyskupo Baranausko. Baranauskas tada Seinuose vyskupavo, važinėdamas ten po apylinkes ir, matyt, bardavo tuos lietuvius. Aš užaugau Dzūkijoje, 1943 metais gimęs, bet atsimenu tokius poliūdnius vaizdus. Atsimenu kaip tais tokiais šiaurės keliais pro miškus iš Lenkijos rusai varė karves per Lietuvą. Taip ir tie rusai labai apskurę ir toms karvėms jokio pašaro, matyt, nebuvo. Kiek jie laiko tas karves varydavo aš nežinau, nes tas karves pagano ir vėl varo. Tai man likęs toks prisiminimas iš 1945-47 metų. Paskui tokie labai liūdni prisiminimai, nes Dzūkijoj buvo labai žiaurūs, negražūs paskutinio šito partizaninio karo atvejai. Tokie susidūrimai, kada jau neaišku kas teisus, kas neteisus, kas rusas, kas lietuvis, nes visi vienodai daužydavo į duris ir keikdavosi rusiškai ir paskui vieni persirenginėdavo uniformomis; žmonės buvo baisiai sušantažuoti. Dzūkijoje paskutinis šitos dramos aktas buvo groteskiškas. Ir prisimenu kaip sugriūdavo į trobą kur (mūsų buvo 7 vaikai) krūvos šitų partizanų, jie tiesiog neturėdavo kur gulti, šlapi krisdavo ant grindų, šautuvus susistatę. Ir tėvas eidavo saugot jų specialiai, ne dėl to, kad jie liepdavo saugoti, bet dėl to, kad bijojo dėl vaikų. Prisimenu vieną iš tos giminės, jis vėliau buvo aprašytas tokioj knygoj *Buržuazinių nacionalistų darbai Lietuvoje*, pavardė Stravinskas, slapyvardė Vanagas,

kaip jisai nakvodavo mūsų kluone ir kada mes vaikai matydavom dieną, kaip jisai išsiardo revolverį, sutepa švariai, išvalo, vėl sudeda. Tai mums, vaikams, būdavo tokios labai įdomios pamokos.

Praėjęs frontas buvo palikęs labai daug vokiškų ginklų, labai daug parako, ypač tokio parako (man aiškindavo, kad jį mėtydavo vokiečiai iš lėktuvų), kai vaikai padega iš abiejų galų, tai jis baisiai švilpia. Tai mums būdavo didžiausi žaidimai. Paskui buvo, toks labai mėgiamas žaidimas, dovanokit, kad aš taip pasakoju, bet man atrodo, kad iš to prasidėjo mano visa poezija. Vaikai, ganydami karves, surinkdavo tuos paliktus sviedinius, sukraudavo laužą ir, prieš jodami namo, padegdavo ir prasidėdavo baisūs sproginėjimai. Būdavo taip, kad tuos sviedinius reikėdavo įšildyti labai ilgai ir kas nors prieidavo su lazda ir pakrapštydavo ir tada sprogdavo. Ir taip visa Dzūkija buvo pilna invalidų. Kada išneša akį žmogui, kada raiščiu užriša akį, tada mums, vaikams, darydavo baisų įspūdį. Tokie kaip fantomai buvo mano vaikystėje. Tada tokiais pačiais raiščiais grįždavo žmonės, pabėgę iš Vorkutos ir iš Sibiro. Ir jie pasakodavo tokius siaubingus daiktus, pavyzdžiui, kaip kažkur Vorkutoje alkani jie eina ieškot maisto naktį, atplėšia kažkokius vežimus, vietoj mėsos randa žmonių galvas. Žinot, man atrodo, Lietuvos sakmėse yra tokių vaizdinių apie šungalvius. . . Dėl to šneku apie tai, nes iš viso šito išėjo mano poema *Strazdas*. Praktiškai tai išėjo iš šitų pokario vaikystės prisiminimų, bet jie tiktai yra apvilkti tokia mitologizuota forma. Aš kažkur ir Lietuvoje tą dabar neslėpdamas parašiau, kad čia nėra jokia poema apie Lietuvos senovę, bet yra šitas susidūrimas. Kaip ten tokios eilutės — „iš visos Lietuvos, iš Rusijos, Lenkijos šuniškom galvom viens prieš kitą lenkiasi" ir t.t., ir t.t. — tai buvo mano toks bandymas apibendrinti šitą vaikystę.

Iš vienos pusės buvo labai čiurlioniškas gamtovaizdis, nes ten 12 kilometrų nuo mūsų — Čiurlionio tėviškė. Iš kitos

pusės Kapčiamiestis, Sasnauskas. Tėvas pasakodavo, kad senelis gražiai draugaudavo su Čiurlioniu ir Sasnausku ir, iš kitos pusės — karas ir pokario siurrealizmas. Iš vienos pusės — laukinė gamta, kur mes galėjom pasimesti tarp ežerų ir miškuose, iš kitos pusės — šitie suluošinti žmonės nutraukytom kojom ir rankom ir kolektyvizacija, kuri galutinai palaužė Lietuvą. Nes Lietuvą palaužė vis tiktai kolektyvizacija. Tie, kurie išėjo į miškus, vieni žuvo, kiti buvo suimti ir išvažiavo į kalėjimus, o tie, kurie liko, kada prarado žemę, prarado arklius, prarado pastatus, jie pasijuto ne žmonėmis. Ir kai manęs klausdavo Rusijoje, pavyzdžiui, kodėl jūsų žmonės buvo žiaurūs, šaudė ir ėjo į miškus, sakau, ką daro rusai parduotuvėje, kai jiems ištraukia 3 rublius iš kišenės? O iš mūsų žmonių buvo atimta viskas. Praktiškai iš valstiečio buvo atimta viskas. Tada prasidėjo nesvietiški gėrimai, ir aš valstiečius suprantu ir pateisinu. Ir dabar, kada Lietuvoje tiek daug šnekama, kad lietuviai geria, ar perdaug geria, tai aš visada sakau, kad girtuoklystė yra antrinė problema ir labai nesunkiai išsprendžiama. Jeigu tauta turėtų tikslą, jei žmogus turėtų žemę po kojom, jisai gertų su galva.

B.V.: Taigi, pokario siurrealistiniai įvykiai, kaip Jūs teigiate, turėjo įtakos poemai Strazdas. *Man taip pat atrodo, kad ieškantieji magiškojo realizmo lietuvių literatūroje turėtų stabtelti ties šia poema. Su šia poema, kaip Jonas Juškaitis su* Mėlyna žibutė apšvietė likimą, *iškilote virš to meto lietuvių poetų. Abu ir einate savais, skirtingais keliais, nepralenkti.*

Kaip Jus veikė ankstyvesnioji ir pokario kūryba? Kas Jums imponavo lietuvių ir kitataučių poezijoje?

S.G.: Kada aš studijavau universitete, tos studijos buvo irgi tokios groteskiškos, nes Chruščiovo laikais visi humanitarai turėjo metus atidirbti fabrike. Tada aš dirbau grąžtų gamykloje ir po šiai dienai kariniame biliete esu užrašytas kaip šaltkalvis-surinkėjas. Lietuvių kalbos ir

literatūros katedra tada buvo išvaikyta. Tokie rimti specialistai, kaip profesorė Meilė Lukšienė, kuri dabar irgi dalyvauja Sąjūdyje, ir profesorė Zaborskaitė, Kostkevičiūtė ir kiti, pradedant pačiu rektorium Bulavu, kuris irgi dabar Sąjūdy dalyvauja, buvo atleisti iš darbo. Katedroje buvo likę tiktai keli išgąsdinti žmonės ir priimta tokių jaunų chunveibinų, chunveibiniško tipo lietuvių. Jie dabar irgi gyvi ir sveiki, vienas kitas pasitaisė, kiti, taip sakant... Literatūros dėstymas buvo labai blogas, nes Chruščiovui, jūs irgi turbūt žinote, kad, pavyzdžiui, poezijos idealas buvo Demjan Bedny. Demjan Bedny buvo keliamas poezijos idealu. Prisimenu, tokios misijos eidavo aiškinti studentams kaip reikia rašyti. Aš sakau, kad ir tiems dėstytojams, tiems komisijų nariams nebuvo lengva aiškinti studentams. Labai buvo keliamas Tilvytis. Irgi niekad dėstytojai negalėdavo atsakyti į mūsų klausimus, kodėl mes turime laikyti Tilvytį dideliu poetu, nekalbant apie Valsiūnienę, kurios dabar niekas neatsimena. Nekalbant apie Gudaitį-Guzevičių, kuris, tų pačių dėstytojų nusiskundimu, eidavo į Centro komitetą, daužydavo lazda stalą ir klausdavo, kodėl Centro komitetas nepriverčia skaityto jo romano *Kalvio Ignoto teisybė*. Taip, kad universitetas, kaip išvažiuodamas iš Lietuvos Tomas Venclova pasakė, „Širdele, tai yra tamsi skylė".

B.V.: Ar jaučiate kokio nors kūrinio ar autoriaus įtaką Jūsų pasaulėjautai?

S.G.: Mes labai domėjomės, patys skaitėme, universitete dar nebuvo sukišta į specfoncą prieškarinė lietuvių poezija. Taip mes nuo pirmo kurso pradėjome skaityti ir Faustą Kiršą ir Baltrušaitį, viską ką ten radome iš eilės ir skaitėme. Paskui įnikome mokytis kalbų. Buvo dar gyvas, dabar velionis, Ričardas Mironas, kuris prieš karą Vedas buvo vertęs, sanskritą, dėstė graikų kalbą, turėjome lotynų kalbos gerų dėstytojų, turėjome Joną Kabelką, Endzelyno numylėtą mokinį, latvių kalbą jisai mus mokė, taip pat mokėmės

ispanų, čekų, lenkų kalbas. Prasidėjo kažkas, žinot, kaip ir su dabartiniu Sąjūdžiu, kai žmonės pamato, kad nėra valdžios, tai tada patys pradeda tą valdžią daryti. Ir patys studentai mokėsi lenkų kalbos, nes buvo Vilniuje „Draugystės" knygynas, kur mes galėdavome nusipirkti Kafką, pavyzdžiui, ar Joyce, ar Proustą; mes visi juos perskaitėme lenkiškai. Paskui prasidėjo susidomėjimas lietuviška, ikikrikščioniška kultūra ir tuo metu mums labai patiko Gimbutienės darbai. Greimo mes tada nežinojome. Gimbutienė Lietuvoje yra padariusi ir dailininkams, ir literatams labai didelę įtaką. Aš manau, kad emigracijoj turbūt jos įtaka mažesnė. Gimbutienės vardas šiandien turėtų būti įrašytas į Lietuvos atgimimo lentą. Kai jinai atvažiavo į Lietuvą ir pamatė kiek žmonių jos laukė, jinai apstulbo. Man atrodo, kad jūs turbūt šitą žinote.

Tada organizavome baisiai madoj buvo folkloriniai ansambliai, Romuva labai veikė ir valdžia tą toleravo. Kaip mes čia vakar pašnekėjome su viena viešnia iš Lietuvos, kažkuria prasme tas valdžiai galgi net buvo paranku. Iš vienos pusės, valdžia galėjo kontroliuoti tą lietuvišką judėjimą. Iš kitos pusės, tas visas susidomėjimas pagoniška kultūra kreipė jaunimą nuo bažnyčios, nes buvo tokių Romuvos ideologų (ir dabar, man atrodo, yra išlikusių tų žmonių), kurie visą krikščioniškąjį laikotarpį norėjo nurašyti, manė, kad Lietuva turi būti pagoniška. Čia yra tokios romantikos. Lietuviai serga po šiai dienai ta liga, kad iki krikščionybės mes buvome labai jau geri, o kai tik gavome krikščionybę, tai taip viskas ir pasibaigė. Vienu metu ir aš taip galvojau. Paskui kažkaip labai domėjausi, rašiau darbą iš Kazio Binkio. Man Kazys Binkis buvo, kaip čia pasakyt, ir Dievas, ir. . . Kada išėjo mano pirmoji knyga, tai Tomas Venclova norėjo rašyti tokį sugretinimą — Geda ir Kazys Binkis, bet Baltakis jam neleido, čia, sako, Gedai perdaug garbės. Strazdu labai domėjausi ir, kaip nebūtų keista, latvių liaudies dainomis. Aš gal apie tai kalbėsiu rytoj toje

paskaitoje apie seno baltiško pasaulėvaizdžio ir rytietiškc pasaulėvaizdžio sąsajas. Tai ištakos buvo tokios.

Man atrodo, ar tik ne Kazys Almenas, 1965 metais į Lietuvą atvažiavo ir atvežė mums Mackų. Mackus mums buvo emigracinės poezijos pradžia, nes iki tol Lietuvoj niekas, bent iš mano kartos žmonių, emigracinės poezijos nežinojo, net poetų pavardžių nežinojo. Ir Kazys papasakojo mums tą tragediją ir Škėmos, ir Mackaus, jų žūties visą istoriją. Ir tai irgi buvo mūsų tokie mylimi poetai. Atsimenu, kad mes juos skaitydavome, kartais naktį, truputį išgėrę, kur nors miške. Kazio Bradūno *Morenų ugnys* ypač tada darė didelį įspūdį, Henriko Nagio *Mėlynas sniegas*. Niliūnas kiek vėliau į Lietuvą atkeliavo. Škėmos *Balta drobulė* darė didelį įspūdį Lietuvoje.

Pirmieji *Metmenys* tada atkeliavo ir mums tai irgi buvo tikra mokykla. Ir jei dabar išsigintume šito, tai paprasčiausiai būtų amoralu. Aš atsimenu, kad tie vyrai, kurie *Metmenis* steigė ir vežė į Lietuvą, sakė, kad 20 metų galite būti ramūs, po 20 metų mes jau neatsakome. Ir dabar tie 20 metų turbūt bus praėję, ir dabar jau viską turbūt reikės perimt lietuviams, kurie yra ten. Ir man atrodo, kad Lietuva yra pasiruošusi perimti *Metmenų* darbą. Nors *Metmenys,* man atrodo, nenusileis, turbūt jūs nepasiduosite. *Metmenys* yra Lietuvos inteligentijai padarę labai daug įtakos. Per *Metmenis* sužinojome ir Greimą, sužinojom Baltrušaitį sūnų ir apskritai tai buvo, kaip čia pasakyt, tokia mąstymo mokykla, tolerancijos mokykla, etikos mokykla, apie kurią tik dabar Lietuvoje pradedama ramiai mąstyti. Man prieš išvažiuojant, įsisteigė, sakysim, draugija „Ethos", etikos tokia draugija. Tai irgi ne be jūsų triūso. Kalbu ne dėl to, kad sakyčiau komplimentus. Aš kalbėjau Vakarų Berlyne: mes neatvažiavome sakyti vokiečiams komplimentų, bet kas yra tiesa, tą reikia ir sakyti.

B.V.: Išeiviją ir tautą skiria ne tik Atlantas. Jums naują pasaulį atvėrė uždraustas Lietuvoje vaisius — Metmenys.

Mes karštligiškai grobstome Lietuvoje spausdintas knygas, praėjusias komplikuotą, visokių direktyvų varžomą kelią. Norėtųsi, kad mes žinotume daugiau apie jus ir jūs apie mus. Ar nesutiktumėte pakomentuoti apie iškiliuosius dabartinius viduriniosios ir jaunosios kartos poetus Lietuvoje?

S.G.: Taip, suprantu. Tik, matot, čia toks terminų klausimas. Praktiškai Lietuvoje vidurinė karta ir pas jus vidurinė karta turbūt ne tas pats. Pas mus ta karta, kuri dabar jau sena ir išėjusi iš rikiuotės (kaip Niliūnas sakydavo, pasikeitė Lietuvos poezijos sargybos stulpai), tai pas mus ta karta dar vis norėtųs vadintis viduriniąja. Tai Baltakio, Marcinkevičiaus, Maldonio karta.

B.V.: Mano nuomone, jie priskirtini prie vyresniosios kartos, o Jus priskirčiau prie viduriniosios. Kas yra iškilesnieji, atėję jau po Sigito Gedos kartos?

S.G. O mus laikydavo vis jaunesniąja karta ir, sakysim, toks seniesiems emigrantams žinomas poetas, Bradūno bendramokslis Gediminas Jakimaitis taip ir numirė, kotiruojamas kaip jaunas poetas. Kadangi atsėdėjo Sibire žmogus, paskui Rygoj jisai dirbo radijo fabrike, Lietuvoj šaltkalviu. Tiktai apie 50 metų būdamas buvo priimtas į Rašytojų sąjungą ir taip numirė kaip jaunas poetas. Tai pas mus, sakau, taip spekuliuojama tokiu suskirstymu.

Lietuvoj dabar iš tokių poetų, kurie man pačiam buvo įdomūs, aš norėčiau priminti (Rimvydas Šilbajoris Vilniuje skaitė paskaitą, tai man buvo įdomu, kad jisai be jokio susitarimo paminėjo jo pavardę) emigracijai gal mažiau žinomą poetą Abiną Žukauską. Mus su juo siejo labai sena draugystė, gal dėl to, kad jisai ir kilęs iš to krašto, ir mirė labai neseniai. Tai buvo tokio tragiško likimo poetas. Jaunystėje pažįstamas gerai su pačiu Česlavu Milošu, su tuometine lenkų poezijos „Žagary" grupe. Lietuviai su jais bendravo, buvo ten ir baltarusiai. 1938 metais išėjo

Žukausko pirma knyga *Laikai ir žmonės*. Tada Krėvė, Žukauskas sako, mane nužiūrėjo, Vincas Krėvė iš karto davė premiją, kaip dzūkas dzūkui, bet gal ir ne dėl to. Po 1940 metų, jis tada dar kairuolis toks buvo, dirbo *Vilniaus žinių* redaktorium, jei neklystu, taip vadinosi toks laikraštis. Užėjus vokiečiams, dirbo pas Miltinį teatre, bene dabar sakytum, literatūros dalies vedėju, ar kaip jie ten dalijosi. Ten tada glaudėsi ir Banionis, ir jaunas Mačernis, ir Žukauskas. Visi, matyt, ten glaudėsi. Labai, sako, ten gerai gyvendavome, nes turėjome spirito ir vykdavo labai rimtos literatūrinės diskusijos. Žukauskas pasižymėjo tokia gaivališka jėga, buvo lenkų poezijos mokyklos, studijavo žurnalistiką Varšuvoj, bendravo ir draugavo su tokiais lenkų poetais, kaip Tuvimas, Bronievskis, Pšibosius. Ir, matyt, kažkokie jų nesutarimai vykdavo, kad kartą, sako, gerai prisigėręs ir įpykintas Žukauskas išėjo į kiemą, sako, atnešė kažką į glėbį paėmęs, ir metė į degančią krosnį. Jie galvojo, gal malkų, gal ką, kol kažkas pamatė, kad ten buvo artilerijos sviedinys. Pribėgę su pagaliais išritino tą svieinį. Jis įsiutęs norėjo išsprogdinti juos visus.

Tai jis iki senatvės turėjo tokios gaivališkos jėgos ir atsigavo tiktai išėjęs iš visų darbų. A, teisybė, kai Lietuva nukentėjo per šitą Ždanovo akciją... Garsūs Ždanovo nutarimai, kai Rusijoje buvo poetai niekinami, kaip pvz. Achmatova išvadinta maždaug pasileidusia mergše, Lietuvoj irgi buvo ieškoma tokių aukų ir Žukauskas buvo atleistas iš leidyklos direktoriaus pareigų. Labai gražiai pasakojo. Sako, prieš tai tokį labai gražų sapną sapnuoju, taip saldžiai miegu, sapnuoju, atvažiuoja toks gražus vežimaitis, kuriam sėdi Josifas Visarionyčius, išlipa prie mano namų, įeina į trobą ir sako lietuviškai: „Tai gal pavažiuosim truputį". Sako, nespėjau atsibust, kai du vyrai atėjo ir išvedė (ten Vilniuje yra toks rūmas prie Konservatorijos, į kurį Leninas rodo ranka dabar), į šitą rūmą, ir apkaltino būtais ir nebūtais dalykais. Kaip Žukauskas su mano tėvu graudžiai pasišnekėdavo, nes

abu buvo tų pačių 1912 metų gimimo, nes ir mano tėvą buvo areštavę, kai tėvas tokį stribą buvo sumušęs. Tai jie buvo abu truputį padaužyti per dantis. Tėvas klausė, kaip jį mušė, kaip jį klupdė, tai Žukauskas sakė „mane taip klupdo, duoda į veidą ir sako ‚zapadnaja sobaka' — vakarietiškąs šunie, tu." Tai tie, kurie mokėjo daužyt, matyt, buvo nemažas procentas azijiečių. Buvo tokia neapykanta Rytų ir Vakarų. Šiemet suėjo metai kaip Žukauskas mirė ir jo dukra dabar labai gražiai papasakojo, kaip prieš mirtį jį lankė ir, sako, trečią dieną nueinu, tėvas nemiega, sakau, tai ko tu, tėvai, nemiegi. Jis atsiduso ir sako: „Saugume man miegą išmušė 1947 metais." Tai jis labai atsigavo po 1960 ir taip labai gražiai kai ką padarė. Jis sako, man visą gyvenimą maišė Kauno poezijos mokykla. Kada Vilnius sugrįžo Lietuvai, tai atsitiko daug blogų dalykų. Jisai nemėgdavo Venclovos ir Korsako. Jis sakė, atvažiavo Venclova su Korsaku, prisikišo maišus pinigų ir nužudė labai gražią Vilniaus lietuvių kultūrą.

B.V.: Žukauskas taip sakė?

S.G.: Taip, Žukauskas taip sakydavo. Bet čia tokie dalykai gal daugiau buitiniai ar socialiniai. Bet kas poezijoj atsitiko pokaryje, kad praktiškai Lietuvai buvo primesta šita Kauno poetinė mokykla. Sakysim, toks modifikuotas Brazdžionis, Miškinis, Maldonis ir Baltakis. Ypač Baltakis tai pabrėždavo, kad jo literatūros mokytojas buvo Antanas Miškinis. Miškinis buvo areštuotas 1946 metais, bet, sakau Baltakiui, kaip Jūs šiurpiai sugadinote savo mokytojo stilistiką. Jis klausė, kaip — sugadinot? Sakau, dėl to, kad Jūs ją atskiedėt tokia labai prasta rusiška mokykla. Įvyko toks konglomeratas šitos lietuviškos, prieškarinės poetiškos mokyklos su prasta rusiška. Ne su geriausia netgi, bet su tokia vidutiniška rusiška poezija. Labai draugavo šita generacija su tokiais rusų poetais, kaip Rožděstvenskis, Jevtušenka, Voznesenskis. Jie visi atvažiuodavo į Lietuvą, o

kada jau juos pačius pradėjo leisti išvažiuot į užsienį, tai ir Lietuva pasidarė jiems nereikalinga.

B.V.: Paminėjote poetines mokyklas. Lietuvius poetus pokaryje stipriai veikė gal ne rusiškoji, t.y. pirmųjų šio amžiaus dešimtmečių kūryba, o pokario tarybinė rusų poetinė mokykla. Pavyzdžiui, Justinas Marcinkevičius, kurio poezija, sako, virkdo Lietuvoje klausytojus, atrodo, paveiktas ne tiek Kauno poetinės mokyklos, kiek tarybinės rusų poezijos.

S.G.: Žinot, Lietuvoje sunkiausia yra kalbėti apie Marcinkevičių. Dėl to, kad tai yra tautos šventasis ir aš tą jausmą suprantu, bet aš esu tas savo mintis, ką aš galvoju apie Marcinkevičių, suformulavęs irgi bene prieš 20 metų. Buvo toks literatūros vakaras, berods Pedagoginiame institute, ir dėl to, turėjau didelių nemalonumų, bet savo nuomonės nepakeičiau. Pats Marcinkevičius dabar irgi labai, taip man atrodo, tragiškai supranta tą, kad jisai, na, gal nereikia pūstis, gal mes visi ne taip gerai pradėjom, kad jisai labai blogai pradėjo tą savo poezijos kelią, tai aiškiai matyt. Kai vyko toks pokalbis apie poeziją ir kai jau skaitytojai pradėjo klausinėti, kaip Jūs dabar žiūrite, pavyzdžiui, į poemą *Dvidešimtas pavasaris*, jis taip ramiai sako, kad tai buvo duoklė. Kaip Jūs žiūrite į *Publicistinę poemą?* Tai, sako, buvo duoklė. Ot lietuviai vis kažkam pyliavas pila. Pila, tas duokles davinėja ir davinėja. Kas buvo apysaka *Pušis kuri juokėsi*? Duoklė. Kas buvo poema *Siena*? Tai buvo duoklė, praktiškai. Tai kur tada lieka poezija? Kada eidavo kalba apie Marcinkevičiaus lyriką, apie eilėraštį tai aš prašydavau Laimoną Noreiką, sakydavau, Laimonai, tu būk žmogus, pasakyk man Marcinkevičiaus poezijos dvi eilutes. Vistiek geras poetas privalo turėti dvi geras eilutes. Jis tų dviejų eilučių man po šiai dienai nėra pasakęs. Tai toks paradoksas.

Tada kiti žmonės sako, kad svarbios jo dramos, bet tie žmonės, kurie dramą geriau išmano negu aš, yra labai skeptiškai nusiteikę. Praktiškai, kas mus pavergia? Mus pavergia tai, ko mes neturėjome — Marcinkevičiaus patriotizmas. Taurus Marcinkevičiaus patriotizmas, ir aš jį už tai vertinu, nes man tie jausmai irgi šventi, dėl to, kad tauta turbūt buvo tokioje nenormalioje situacijoje, jinai nenormaliai gynėsi. Jinai naudojo tokias keistas, iškreiptas formas. Nes nei drama *Mindaugas,* nei *Mažvydas,* nei *Katedra* neatliko, man atrodo, estetinių reikalavimų, dramaturginių reikalavimų. Tai yra paradoksas. Yra protingų žmonių — vieni gyrė, kiti suformulavę yra labai aiškiai Lietuvoje, kad už tai reikės kažkam atsakyti, už šituos iškraipymus istorinius, už šitą lėkštą filosofavimą, už šitą absoliutų neturėjimą istoriosofinio požiūrio į Lietuvą, už nesupratimą nei pagonybės, nei krikščionybės. Tai galbūt šitas formulavimas irgi bus neįprastas, bet aš tuos žodžius sakau su tokiu skausmu.

Tai, ką dabar Marcinkevičius šito persitvarkymo ar Sąjūdžio laikais daro, man tai yra gražiau, negu visa jo kūryba. Ką jisai, įgavęs tokią zuikio drąsą padarė po to, kai ir emigracijoj buvo jau suformuluota apie jį, kada Tomas Venclova atvažiavo, arba kada Vytautas Kavolis pasakė jam daug teisybės apie tą jo pseudomeilę Lietuvai. Marcinkevičius nėra žmogus, kuris nesuprastų kas dedasi, o kartais jeigu vyrai nesupranta, tai žmonos šeimoje paaiškina, kad reikia kažką daryti, jeigu nori išlikti tautos šventuoju. Tai Marcinkevičius gražiai dėl kultūrinio palikimo pasisakė ir paskui kitais lemiamais atvejais. Marcinkevičius vistiek, man atrodo, daug daro Lietuvai. Nesame tokia turtinga tauta, kad galėtume švaistytis į kairę, į dešinę savo talentais. Taip, mano požiūris į Marcinkevičių yra prieštaringas. Nedarau jam jokių nuolaidų kaip poetui, bet sykiu suprantu jį kaip žmogų.

B.V.: Kokia Jūsų nuomonė apie Patacko ir Miliauskaitės kūrybą? Pas mus kai kas yra susižavėję jų poezija.

S.G.: Jūs tai, profesoriau, prašokate aibę tokių man žinomų, mielų vardų, apie kuriuos galėčiau pasakyti.

B.V.: Tai mielai. . .

S.G.: Mes tokį šuolį darom, bet tai nesvarbu, nes, pavyzdžiui, nei Patackas, nei Miliauskaitė nėra taip suprantami, kaip jūs šitą žodį vakar, šiandien vartojate — be konteksto. Patackas yra nesuprantamas ir, kaip čia pasakyt, neskaitytinas be Tomo Venclovos. Pirmoji jo knyga tai buvo praktiškai tiesiog Tomo Venclovos nuorašas. Nesuprantamas be Radausko. Irgi yra aibė eilėraščių, kur yra tiesiog nuorašai. Bėda, kad, kada atėjo šita emigracinė poezija, tai sykiu prasidėjo šitos poetikos išparceliavimas. Kaip gražiai yra suformulavęs mano draugas latvių poetas Knutas Skujeniekas: dideli poetai parašo labai nedaug ir labai gerai, o paskui ateina grafomanai ir parašo labai daug ir labai blogai.

B.V.: Kalbate apie Mieželaitį?

S.G.: Ne, dabar kalbu apie tuos, kurių klausėte. Mieželaitis yra atskira tema. Ką Patackas turi ir kuo imponuoja jums? Jisai praktiškai turi jėgą, tokią poetinę, žodžio jėgą turi, įniršį turi, cinizmą, destrukciją, kas yra kažkur artima Vakaruose, kažkur tokie dalykai imponuoja. Ir jaunimui mūsų imponuoja. Sakykim, yra toks labai jaunas poetas, Tomas Rudokas. Tai jo Dievas — Patackas. Tai aš sakau tau nepavydžiu ir nemanau, kad tu turėtum pasirinkti Dievu *ten mane, antrą ar trečią*, bet kas tau imponuoja? Jisai sako, man imponuoja jėga. Tai tada, sakau, poezijos idealas turėtų būti bulius arba traktorius. Tokia jėga! Patackas labai keičiasi dabar, jisai čia kažkur prieš išvažiuojant irgi skambino man (teisybė, jei važiavo, kažkur turėtų būti ir jo žmona Tautvyda Marcinkevičiūtė, poetė), prašė perduot linkėjimus daugeliui poetų ir, sakau, *Gintarai, nejaugi* dabar ir tu domiesi tautiniais dalykais?! Jisai žmogus ieško tautinės

sąmonės. Tai ką jisai turi? Turi virtuozinę techniką, klausą turi.

Bet, matot, kas yra su talentais Lietuvoje atsitikę. Gal pas jus taip nebuvo, bet pas mus tų žmonių daug talentingų buvo ir labai greitai paaiškėjo, kad vien talento poezijai neužtenka. Talentas lygiai tiek pat gali tarnauti blogiui, ir galbūt netgi daugiau gali tarnauti blogiui, jeigu jisai neturi krypties. Toks ėjo vengrų filmas Lietuvoje — „Mefistofelis". Lietuvoje ir visam socializmo pasaulyje šita problema yra labai aktuali: kaip talentas nueina tarnauti. Aš pats tą esu išgyvenęs. Kada esi jaunas ir kada, pavyzdžiui, man išleidus pirmą knygą, visi ragino ta pačia stilistika parašyti poemą apie revoliuciją. Taip prasideda talento pirkimas. Tu turi pasirinkti kažkuriame gyvenimo taške, ar tu eisi su Dievu, ar su velniu. Aiškiai turi. Šitas žaidimas baigiasi. Pas mus perdaug buvo, tokių žmonių, kurie manė, kad galima eiti ir su tuo, ir su tuo. O tą mefistofelizmą, tą dūšios pardavimą, tą šarlatanizmą aš vadinu dar politiniu dekadentizmu, kuris pas mus yra labai aktualus. Aš sakau tą ne dėl to, kad sumenkinčiau irgi Patacko talentą, ar jo poetiką, bet jeigu ten, kaip čia pasakyt, ką rytiečiai formuluoja, kad žmogus gali, mes lietuviai sakytume, tik švariom rankom tą daryti, o rytiečiai sakytų kažkurioje dvasinio tobulumo stadijoje gali tiktai pradėti rašyti, tai Lietuvoje šito nebuvo. Buvo ėjimas į poeziją per tokį didelį purvą, nepakankamai išsišvietus sielą ar išsiskaidrinus.

Dėl Miliauskaitės, tai turbūt šitaip, kad jinai yra nepaaiškinama be jos vyro, Vytauto Bložės, didelio eksperimentatoriaus, poeto, tokio keistuolio žmogaus. Jis irgi yra perėjęs daugybę tokių fazių savo poezijoj ir savo gyvenime, tokių persivertimų per galvą, ir sukūręs tokią, gal talentingą, kaip čia vadinti, džiazinio tipo ar tokių džiazinių mistifikacijų poetiką. Ir kada jisai pats aiškina ją, yra labai įdomu ir visa ta simbolika, ir visas tas šifras labai aiškus ir tai, man atrodo, nėra tuščias dalykas, nes paaiškėjo, kad Miliauskaitė

visai šitai sistemai, kurią jisai kūrė galbūt be sielos kažkaip, net ir racionaliai su protu, net ir, sakytum, su kažkokiais narkomaniškais polėkiais, taip gražiai suteikė tokį, sakytum, moterišką grožį, žodžiu, sielą davė tam daiktui. Ir staiga Nyka-Niliūnas vėl parašė tokį gražų laišką, kad čia maždaug, kaip jisai ten suformulavo, o Kazys Almenas tą knygą irgi atvežė pernai į Lietuvą, tai jis geriau žino, kažkaip — „geriausiai šiuo metu rašančiai lietuvei moteriai" ar panašiai, su tokiom simpatijom Nijolei Miliauskaitei.

B.V.: Paminėjote, kad prašydamas pasisakyti dėl Patacko ir Miliauskaitės kūrybos, peršokau keletą Jums mielų poetų. Ar norėtumėte dabar grįžti prie tų poetų?

S.G.: Norėčiau vis dėlto paminėti ir būtų labai gražu, kad į Lietuvą sugrįžtų Tomo Venclovos poezija. Tomas Venclova, tuo metu, kada jo poezijos rinkinys išėjo tai buvo tokia formos pamoka, nes šitas verlibras, kurį kultivavo, sakysim, ir Justinas Marcinkevičius, o ypač Mieželaitis, jisai jau buvo tiek išskydęs, kad man rodos, Šilbajoris teisingai apie Mieželaitį yra pasakęs, kad tai fontanas lietuvių poezijos aikštėje, ar panašiai.

B.V.: Turgaus aikštėje.

S.G.: Ar turgaus aikštėje. Greimas tai jį buvo pavadinęs lietuvių poezijos gaisru.

B.V.: Geriau, žodžių tvanu.

S.G.: Va, galima sakyti tvanu. T. Venclova labai suveržė lietuvių poetiką. Tai vyko nemažoj rusų poezijos, ypač Mandelštamo įtakoje, bet tai gal ne tiek svarbu. Dabar kitas poetas, kuris, man atrodo, ilgą laiką buvo nustumtas ir visai priešingos mokyklos, tai yra Jonas Juškaitis. Dabar yra gyvas ir sveikas ir labai atsigavęs. 1933 metų gimimo, nedaug rašantis, bet toks labai gerai jaučiantis, tiesiog ištisom valandom jisai gali knibinėti prieškarinę poeziją arba

emigracinę, po eilutę, po žodį, gali pasakyti kas ten Radausko kurioj vietoj taip ir taip pasakyta, kas ten Niliūno taip ir taip padaryta. Jis yra iš tų, kurie vadinami poezijos maniakais. Atrodo, kad jis kito gyvenimo neturi. Ir kartais net pavargsti nuo to, nes, tu nori ar nenori, jisai tau būtinai kala į galvą. Aš sakau dėl to, kad aš pats nesu iš tų žmonių, kurie vien tiktai poezija domėtųsi.

B.V.: Jūs, kaip ir Jonas Juškaitis, esate gerai susipažinęs su mūsų išeivijos poezija. Norėtųsi, kad pažvelgtumėte į ją vertinančiu žvilgsniu. Į kurių poetų kūrybą atkreipėte išskirtinį dėmesį?

S.G.: Kalbant apie išeivijos poeziją, tai aš tą, kaip čia pasakyt, norėčiau visiškai panaikinti tą skirtumą ir apie tai Lietuvoje esu ne kartą šnekėjęs, kad baigtume dalinti galų gale lietuvių poeziją į ten kuriamą ir čia kuriamą. Reikia šiuo vadinamu persitvarkymo laikotarpiu suvienyti visa tai, kas daroma Lietuvai pasaulyje, ir Lietuvoje. Manau, kad ir jūs panašiai galvojate ir galėtume dėl to sutarti. Ir ta prasme, kalbant apie išeiviją, reikia pradėti nuo Bernardo Braždžionio, nuo Aisčio, Kossu-Aleksandriškio, kaip jis anksčiau vadindavosi, nuo Santvaro, žodžiu, nuo visos generacijos, nuo tos ankstyvosios generacijos ir kad būtų užmiršti visi estetiniai nesutarimai, kad nebūtų pervesti į ideologiją. Per tą ir Nagys, ir Bradūnas, ir Niliūnas, ir Mackus, ir dar daugelis poetų būtų sugrąžinti į Lietuvą.

Tai tiesiog mano gyvenimo misija dabar, nebijau to suformuluoti, kad man pačiam asmeniškai to gal ir nereikia, aš esu daug ką skaitęs ir domėjęsis dar daugelio tautų poezija ir, kaip čia pasakyt, aš ta lietuviškosios poezijos liga gal ir nesergu, bet tai yra reikalinga, netgi gal patetiškai šnekant, lietuvių tautai, yra reikalinga jaunimui. Tai, kas padaryta emigracijoj. Tai intencijai, tai misijai, kas dabar Lietuvoje vadinama istorinės atminties sugrąžinimu, ar istorinės sąmonės suformulavimu, galų gale, tautinės sąžinės suformu-

lavimu, kad nebūtų šito baisaus pertrūkio. Tai, ką padarė emigracija, nemanau, kad tiktai poetai yra kokia išskirtinė jėga, nes ką padarė visi kultūrininkai, ką padarė emigracijos ir kalbininkai, ir viskas, turi sugrįžti į Lietuvą. Tuo pirmiausia turime rūpintis mes, nes mums to reikia. Bet, man atrodo, kad tuo turite rūpintis ir jūs, nes kitaip jūsų egzistencija ir jūsų darbai netenka prasmės. Jeigu tos knygos supus čia rūsiuose, jeigu jos bus tiktai bibliotekose, jų neskaitys nei anglai, nei vokiečiai, nei prancūzai, o ateities kartos išvis jas turbūt sudegins. Dar bus vienas knygų giasras.

B.V.: Labai gera mintis. Ne kartą diskutuota išeivijoje. Tik lieka klausimas, kaip tai atlikti. Negalima siųsti išeivijos knygų į Lietuvą. Taip pat biurokratinė, pasipinigaujanti sistema varžo lietuviškos knygos kelią išeivijon. Žinoma, gyvename viltimi, kad ši problema bus kada nors teigiamai išspręsta.

Nėra jokių abejonių, kad tėra viena Lietuva ir viena lietuvių literatūra. Ne lietuviai, o svetimieji ją skaldo. Nežiūrint visokių barjerų, atrodo, kad tarp Lietuvoje ir išeivijoje kuriamos poezijos yra tam tikrų bendrumų. Ar įžiūrite išeivijos poetų įtaką poetams Lietuvoje?

S.G.: Be jokios abejonės. Ta įtaka yra, bet jinai galbūt anksčiau buvo bandoma ieškoti paviršinės įtakos ir maždaug paralelės tokios būdavo: Bradūnas — Degutytė, Bradūnas — Martinaitis, Radauskas — Mikuta, bet šita paviršinė įtaka yra man pačiam mažiausiai įdomi. Nes šį pavasarį taip gražiai suformulavo ir Tartu gyvenentis rusų poetas D. Samoilovas. Jis sako, labai daug poezijos istorijoje yra buvę tokių atvejų, kada poetas paskaito kito poeto gerą eilėraštį ir parašo to eilėraščio gražią variaciją. Ir nieko negali čia apkaltinti praktiškai. Čia gal tokia vagystė, praktiškai, bet, kad patraukai pečiais, pasakai — padarė net geriau negu mano. Tas vyksta, kada poezijos ta sistema, mano galva, taip rutuliojasi. Čia vieni kažkokius įvaizdžius paduoda, kažko-

kias melodijas, intonacijas, ateina kiti, modifikuoja, taip perkelia, perkelia, perkelia. Ir mūsų poezijos bėda tai, kad čia nuolatiniai tokie protrūkiai būdavo, sakysim Donelaitis, kažkur Baranauskas, bet nuo Maironio jau aiškiai matyti. Bet jeigu perkelia aukščiau visą tą, subtiliau daro, gražiau daro, tai čia tik gali pavydėti. O jeigu tik nurašinėja, tai aišku yra pikta, kaip ir yra mano draugas Bronius Kutavičius gerai suformulavęs. Jo panašiam vakare kažkas paklausė, koks jausmas, kai Jūs išgirstat kūrinį, kur Jus mėgdžioja? Sako, pora dienų negaliu valgyti. Sugenda nuotaika žmogui. Tai aš manau, kad gal ir emigracijoj gali kai kam sugest nuotaika, ypač kada matydavo kartojant tuos folklorinius, mitologinius įvaizdžius.

Bet man atrodo, kad emigracijos poetai turi ir kitą kompleksą, kurį Sovietų Sąjungoje, kaip jūs sakote, turėjo tie poetai, kurie buvo nespausdinami. Sakysim, toks latvis Knutas Skujeniekas, kuris Chruščiovo laikais aštuonis metus atsėdėjo kalėjime, Maskvoj poetas Vladimiras Mikuševičius, paskui toks čuvašas Genadijus Aigy, visam pasauly žinomas, tas pats Olegas Čuchoncevas, kuris Maskvoje nebuvo spausdinamas, jie turi tokį hipertrofuotą jautrumą. Atrodo, mene tas labai baisu, kada tu darai, kada tu rašai, o tavęs nespausdina, kažkur plinta ir be tavo žinios, sakysim, ten Bradūno ar Niliūno. Ir tau jokios nei garbės, nei pinigų, nei nieko, kai kitas kyla kaip ant mielių. Tai emigracijos nuoskaudos yra teisingos. Man atrodo, panašios nuoskaudos yra dabar Lietuvos laisvės lygos. Jie, žmonės, ten kažkur slapčia ir mušami, ir į kalėjimus sodinami, bandė vaduoti tą Lietuvą visokiais būdais, o dabar atėjo kažkoks Sąjūdis ir nuspjovė juos paprasčiausiai. Jie liko nustumti kažkur tai. Jų nedaug, jie žmonės ir silpnesni, ir tokių asmenybių gal neturi, o į tą Sąjūdį susitelkė praktiškai visos lietuvių tautos toks kumštis. Tai ta moralinė pusė, ypač Nagio poezija. Kaip galima greičiau, man atrodo, reikėtų grąžinti Nagį į Lietuvą, kitus poetus gi jau spausdina. Čia tiek tų dalykų, kad aš juos,

kaip žmones, pilnai suprantu ir pritariu, bet dėl šitų įtakų ieškojimo, tai, man atrodo, kad tikras ir talentingas poetas turėtų absoliučiai nekreipti dėmesio.

B.V.: Kalbant apie įtakas kūryboje ateina į galvą posakis, kad talentingieji rašytojai vagia, o menkieji — skolinasi. Talentingas poetas pasisavintą medžiagą pertransformuoja į savitą, meninę vertybę. Bendrai, nėra kūrinių, kurie būtų visiškai laisvi nuo bet kokių įtakų, idėjinių bei meninių artimumų, bet įtakos neturi būti substancialiai apčiuopiama. Teisingai sakoma, kad įtakos kūrinyje yra lyg moters apatinukas — žinome, kad jis yra, bet neturi jo matytis.

S.G.: Į tą pačią temą — velionis Albinas Žukauskas irgi taip sakydavo, kad įtakos padaré man ir ledakalnis, ir ten kažkoks kalnas ar akmuo. Tos kalbos yra bergždžios.

B.V.: Klausytojai įdėmiai klausėsi mūsų svečio. Dabar dar turime šiek tiek laiko klausimams bei komentarams.

Klausimas: Yra vienas žymus poetas, kuris kaip tik džiaugiasi, ne nuoskaudą jaučia. Bradūnas tiesiog degte dega atpažinimu savęs visoje eilėje jaunųjų poetų.

S.G.: Aš labai skeptiškai žiūriu į tą jausmą. Jį Lietuvoje, beje, lygiai tokį, turi artimas Bradūnui poetas Martinaitis. Tai Lietuvoje poetus skirstydavo taip — sako, jeigu kas seka Geda, tai Geda gatavas duoti į snukį, o jeigu Martinaičiu, tai Martinaitis alpsta. Aš nekęsdavau, visiškai nekęsdavau žmonių, kurie man prisiekinėdavo, kad mes tave mylime, tu toks geras ir mes dabar būsime tavo mokiniai. Su Kėkštu, kuris Lenkijoj mirė, prieš mirtį irgi turėjau labai gražų pokalbį, paskui jis Lietuvoje buvo ir Mikuta bandė jam pataikauti, tai pasakė, kad tikri poetai iš nieko nesimoko. Arba kažkaip mokosi ypatingai.

Klausimas: Visiškai nepaminėjote Jono Meko.

S.G.: Gerbiu Jono Meko kūrybą. Teisingai pasakėte, kad jis dabar mažiau, rečiau matomas. Jonas Mekas ir jo *Semeniškių idilės* ir *Pavieniai žodžiai* padarė Lietuvoj labai didelį poveikį. Labai greitai Bronius Kutavičius parašė muziką *Pavieniams žodžiams. Gėlių kalbėjimas* — man atrodo, kad tai labai gražus bruožas, kad poetas ne profesionalas, jisai daro ir tą, ir tą. O ne taip, kaip Tarybų Lietuvoj, Sovietų Lietuvoje, kaip jūs sakote, buvo perdaug poetų profesionalų, kurie iš to valgo duoną, iš to pasidarė sau garbę, pinigų, karjerą. Tai Mekas buvo iš tikrų poetų, ir Lietuvoje jis yra labai gerbiamas ir padaręs tokios neformalinės įtakos, galbūt gražesnės ir didesnės negu Bradūnas.

Klausimas: Kai vieni išeivijos rašytojai leidžia knygas Lietuvoje, kiti išeivijos rašytojai juos baisiai plūsta. Ką pats galvoji apie tą situaciją — ar plūsta teisingai, ar neteisingai?

S.G.: Žinote, man tai labai baisus jausmas, kada plūsta žmonės. Kai aš sužinojau, kad Santvarui, senam žmogui, plytą padėjo. . . Man tai baisus ir nesuprantamas jausmas. Čia kai atvažiavau, aš pradėjau labiau suprasti tą išeiviją ir tas aistras. Ir lygiai taip, kaip ta drama yra vienoj pusėj su savais niuansais ir savais minusais ir pliusais, matyt, yra ir kitoje. Ir, matyt, ta drama dar tęsis. Man atrodo, kad labai teisingai su tamsta irgi kalbėjau, ir mes patys kalbame, kas tai yra ta tautos konsolidacija, kas yra tautos atgimimas, ir gal nesimėtykime plytomis vieni į kitus ir nesidaužykime per veidus. Pakankamai to buvo. Jeigu šito nebus, nėra jokios prasmės šnekėti apie tą Sąjūdį, apie tą atgimimą — mes būsime tokie patys, kokie buvome. Persitvarkymas, vakar aš sakiau ir kitur, yra reikalingas ir pasaulinei lietuvių bendruomenei. Dabar jūs labai džiaugiatės, kad ten persitvarko, bet jeigu jūs nepersitvarkysite, tai irgi bus negerai.

Klausimas apie Kutavičiaus ir kitų kompozitorių sukurtus muzikinius kūrinius Gedos žodžiams.

S.G.: Jisai [Kutavičius] susirado mane bene 1968 metais ir mes be galo susidraugavom, ir viskas išeidavo savaime be jokių ypatingų pastangų. Tai žmogus, kaip čia pasakyt, tokio labai kaimietiško sukirpimo, net šnekantis panevėžiečių tarme, iš Molainių kaimo, bet tokio stichiško talento, kurio dar lietuviai neturėjo. Nežinau, ar ateity turės, jau pas mus baigiasi turbūt tokie. Jis nepaprastai nujausdavo, kur yra tikra poezija, kur yra tikra muzika, be jokio specialaus išsilavinimo. Labai vėlai pradėjo rašyti muziką, labai vėlai baigė konservatoriją ir dabar senatvė, ne, ne senatvė jam, bet turbūt čia kaip tik jam tas brandos amžius. Jisai kuria labai didelius dalykus, visos tos jo oratorijos — jisai pats apjungė į vieną ir Vilniuje statomas grandiozinis baletas, kur pirmiausia galėtų lietuvių bendruomenė, kaip čia aš formuluoju dabar, ar lietuviai išeiviai, nesvarbu kur ir kaip jungtųsi, pasikviesti, kad tas daiktas būtų parodytas. Kada aš buvau Vakarų Berlyne, negalėjau atsiginti nuo žmonių, kurie matė vien gabalus, ištraukas, kurie buvo matę jas, sakysim, Paryžiuj. Kokį pasisekimą turėjo Kutavičiaus muzika Paryžiuje!

Aš niekad nerašiau jam tekstų specialiai. Jis tiesiog pasirinkdavo pats ir net tam „Pasaulio medžiui". Jisai sako, parašyk tu man, aš noriu parašyt „Pasaulio medį", tokią oratoriją didžiulę. Sako, Repšys padarė freską, universitete yra visa šita, Repšys jam šitą idėją davė, kad turi būt ir mitologinė, muzikinė pasaulio medžio samprata, ir aš visą naktį nemiegojau. Sakau, Broniau, aš nieko tau specialiai nerašysiu, bet esu parašęs tokią knygą *Žalio gintaro vėriniai*, ir sakau, man atrodo, kad jeigu poezijos pasaulio medis, tai jis negali būti kitaip auginamas, kitaip mūrijamas, ar kaip čia, iš žodžių, spontaniškai ir savaimingai. Ir jis iš karto pasiėmė tą knygą ir atsirinko tekstus ir parašė naujausią savo oratoriją, kuri apjungia kitas keturias jo oratorijas. Ir šitas visas dalykas dabar yra statomas Vilniuje, baletmeisteris Brazdylis tuo labai susižavėjo ir, man atrodo, kad jau

lapkričio mėnesį turi būti premjera. Tai lenkai, tokie muzikologai emigrantai, baisiausiai, matot, kažkaip žmonės užuodžia pasaulyje — tai užsiprašė, kad mes kviestume į tą Kutavičiaus premjerą.

Su kitais kompozitoriais, man atrodo, didelių dalykų nesu padaręs. Pavyzdžiui, kas ten su Ganelinu buvo daryta, tai aš labai skeptiškai žiūriu. Kad čia Antanėlis atvežė šitą „Meilė ir mirtis Veronoje", kur aš rašiau tuos tekstus, tai gerai, kad jisai tą šlovę sau pasiėmė, bet aš į tuos dalykus irgi labai skeptiškai žiūriu. Jam atrodo tokie dalykai yra daromi lengva ranka. Tai nėra mano pagrindinis amatas. Ir kai paskaičiuoju ant pirštų, bene 20 kompozitorių yra rašę mano tekstais tokių dalykų geresnių ir blogesnių, bet tai man, kaip čia pasakyt, tai savaime, ir aš net nenorėčiau, nes mano galva, gera poezija turėtų būt pakankamai stipri, kad jinai išsilaikytų pati žodžiais.

Čia buvo apie tuos žodžius ir vakar šnekama ir šiandien. Tamsta truputį supykot dėl tų žodžių, bet tos jėgos, kuri slypi žodžiuose, šituose poezijos ar sakraliniuose žodžiuose, mes nesuprantame ir be reikalo ją ignoruojame. Praktiškai visi žinom, kaip veikia žmogų keiksmažodis, kaip baisu, kada tave iškolioja, bet reikia taip kolioti, kad iš tikrųjų būtų kažkokia magija. Tai yra baisiau, negu duot ten su kažkokia kuoka per galvą, mano supratimu. Ir tas pasakymas, kad „Pradžioje buvo Žodis" yra didžiulis dalykas ir problema Lietuvoje — į tą temą kur vakar buvo šnekėta, į tuos žodžius, — kad yra suprofanuota sakralinė kalba, dėl to dabar Lietuvoje didžiulė problema, kaip išversti Bibliją. Česlovas Milošas yra tą problemą teisingai suformulavęs lenkams, aš ją pajutau versdamas „Giesmių giesmę". Čia yra pati didžiausia poezijos problema, kaip sugrąžinti, kaip išlaikyti kalboje sakralinį sluoksnį. Emigrantai to jau tikrai nepadarys. Tai gali padaryti tiktai žmogus, kuris jaučia visą kalbinę stichiją, patį viršutinį, dievų kalbą, ką formulavo Hoelderlinas vokiečių tautai.

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE

ANTANAS GUSTAITIS

Istorija mus daug brangių tiesų pamokė:
Kad obuolys netol nuo obelies nurieda,
Kad giltinės grėsmėj — kaip groja, taip ir šoki,
Net priimi klusniai bizūno smūgį priedo
Ir giedi su minia už pergalę kvailių:
V a l i o !

Istorijos šviesa išmokė mus pažinti
Veidmainiškus draugus ir savo prieše draugą,
Jog didvyriai, kuriuos, rods, plieno vilkė žindė,
Pavojuje bailius tiktai riksmu praauga,
O šlovina maži jų dalgį su bude
Didžiausiąja raide.

Istorija pati net ir save pataiso:
Apšviečia žvaigždėmis, kas užmaršty nutolę,
Apnuogina mirty tautų tironą baisų,
Užtemdo karūnas, šventųjų aureolę
Ir pastebi klaidas tolrege nuostabia
Net Viešpaties darbe, —

Kad nors ir tobulai Kūrėjas žmones kūrė,
Vis vien dėl paskubos daug nebaigtų paliko:
Viens dar žvėries šerių po nosim pluoštą turi,
Kits — kupinas tulžies ir velniškų dalykų,
Ir matom pro sparnus jų dvasiškos jėgos
Likutį uodegos. . .

NETIKĖTAI SUSITIKUS PO DAUGELIO METŲ

Mano benamiui mokytojui, gulinčiam prie tavernos durų Bawdy-street New Yorke

Kurčia ausim glaudies prie nuodėmingos žemės,
Žila barzda lieties apšlapinto akmens,
O man kadais šaukei: — Neaptašytas chame!
Pakelk aukštyn akis, tu atžala piemens!

— Antai žydrioj erdvėj balti laiveliai irias, —
Tai plukdo ateitin palaimintas vėles,
Ir išgaubtas dangus, kraštais į mus pasviręs,
Rods, masina namo savąsias aveles.

— Pasaulio visata — Praamžiaus meilės žodis.
Kūrėjo širdyje — Jį mylintis žmogus.
Ir meilės švyturys mums vieškelį parodys
Į laimę pabaigoj gyvenimo eigos — — —

Tu grūdai mums galvon šventų teisybių svorį,
Kol siela atgaivos žvaigždynuose ieškos, —
O tavo mokinys dėl meilės pasikorė
Ant rojaus obelies nudžiūvusios šakos. . .

NUO METAFIZINIO TEATRO Į APŠVIETOS BAIMĘ

VYTAUTAS KAVOLIS

Aštuonioliktojo amžiaus lietuvių kultūroje tariamės įžvelgią reikšmingų pakitimų, bet palieka neaišku, kiek jie gilūs ir kurioje plotmėje — oficialiosios ar liaudies kultūros, išorinio elgesio ar emocinės laikysenos — jie daugiausia sveria. Nevisai aišku ir kaip vertinti skirtingą to laikotarpio Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinę dokumentaciją: ar kaip regionalinės-religinės takoskyros, ar kaip to paties kultūrinio proceso skirtingų periodų liudijimus.

Teatrališkoji kultūros forma

Septynioliktojo amžiaus paskutiniojo ir aštuonioliktojo pirmojo trečdalio lietuvių katalikų kultūrą apipavidalina teatrališkoji sąmoningumo struktūra. Žmonės — ir pasyvūs žiūrovai jėzuitų nuo šešioliktojo amžiaus pabaigos rengiamuose populiariuose spektakliuose; ir smulkus, bet jausmingai įsijungiantis scenos personalas po kraštą plintančiose religinėse procesijose; ir pagrindiniai aktoriai savo nuodėmės dramoje, nuolat stebimi ir žmogiškųjų pagalbininkų kunigų, ir gausių demonų; ir pagaliau patys scena, kurioje dėl jų sielos kovoja už juos galingesnės jėgos.

Organizuotojo teatro centras, ypač paprastiems žmonėms, — bažnyčia. (Bajorams dar yra rūmų teatras.) Šią teatrinio

pasaulio plotmę 1710 m. vaizdingai aprašo jėzuitas Kristupas Losevskis:

> Neleidžiama ruošti vaidinimų ir deklamacijų prieš Viešpaties palaidojimą [t. y. Didįjį ketvirtadienį] ir Didįjį penktadienį, nei rytą, nei vakarą, nes šie renginiai nepasižymi pamaldumu ir sukelia didelį pasipiktinimą dėl netinkamų scenos veiksmų su padarytais gyvūnais, lavonais, žuvusiaisiais, pragaro ugnimi, žaibais ir kitais dalykais, kurie niekada gerai nepavyksta ir teikia vien tiktai reginius liaudžiai, o protingiems kelia nepasitenkinimą. Be to, kadangi per tokius reginius susirenka daug paprastų žmonių [kurie, atrodo, šiaip jau bažnyčių nelanko], bažnyčioje pasitaiko vagysčių, daroma žala suolams, altoriams, paveikslams, o svarbiausia rodoma nepagarba švč. sakramentui ir pačiai šventai vietai.*(1)*

Jei konkretūs spektakliai ir dėl techninių trūkumų, ir dėl to, kad į juos susirenka „daug paprastų žmonių", neįsijungiančių į spektaklio prasmę, o tik į jo gausius efektus, nevisada tobulai pavyksta, tai jų bendrą stilistinę kryptį, jų kunkuliuojantį barokišką audringumą, galima pajusti iš kiek ankstyvesnio, 1688 metų bajoro Jono Kazimiero Bžoskos skundo, kurį laikytume svarbiausiu literatūriniu šio laikotarpio tekstu:

> . . . turėtų [prieš blogybę, šiuo atveju: ateizmą] sukilti ir stoti ginti Dievo visi: angelai ginklais, oras visa savo erdve, sapnas pranašystėmis, viešpats Dievas savo asmeniu dangaus priešakyje, pašaukdamas atsarginę kariuomenę iš numirusių ir savo sparno saiku atseikėdamas teisėtumą.*(2)*

Ir gyvieji, ir mirusieji, ir subjektyvioji, ir išorinė erdvė dalyvauja paties Dievo diriguojamame teatre. Žmogiškieji spektakliai tėra smulkios, bet pedagogiškai reikalingos jo imitacijos. Ir neužtenka likti žiūrovu savo paties likimo dramoje.

Teatras išsiveržia iš uždarų patalpų, kuriose dauguma tegali būti žiūrovai, ir religinių procesijų pavidalu nubanguo-

ja per visą kraštą. Mažame Pašiaušės miestelyje 1728 metais religinė šventė.

> Iš vakaro atvyko dvi didelės procesijos. . . Abi procesijas iškilmingai pasitiko Pašiaušės bažnyčios procesija, lydima galingo dūdų ir būgnų orkestro. . . Priekyje įvairios brolijos, nešdamos 40 altorėlių ir paveikslų, už jų virš 30 didelių vėliavų ir daugybė mažesnių. Toliau ilgos eilės įžymiausių Žemaitijos bajorų, po to dvasiškija ir pagaliau naujų šventųjų paveikslai, žėrį auksu, sidabru ir brangakmeniais. . . Procesija, lydima didelio orkestro ir keturių porų būgnų, graudžiant patrankoms, turėjo pražygiuoti pro trejus garbės vartus. . . Ir antrąją dieną buvo per miestelį iškilminga procesija. . . Dar iki vidurnakčio skambėjo muzika, aidėjo patrankų šūviai, vakare užsiliepsnojo laužai, sušvito iliuminacijos.*(3)*

Religinė, šventojo garbei skiriama procesija turi tas pačias savybes, kaip ir karaliaus įžengimas į miestą (bajorai, patrankos, vartai, vėliavos, „paveikslai, žėrį auksu, sidabru ir brangakmeniu"). Tokia valstybės ir bažnyčių švenčių izomorfija sugestijuoja ir tų institucijų atstovaujamų pasaulių sintezę, „karališkojo majestoto" (jam pagrindinę vietą skiria ir Bžoska) primatą ir danguje, ir žemėje.

Ispanų kultūros istorikas José Antonio Maravall visą XVII a. katalikiškąjį baroką aiškina ir kaip karališkąjį absoliutizmą rėmusią, konservatyvią istorinę struktūrą, ir kaip „tikėjimą, kuris ne tik išlaikė, bet ir sustiprino savo giminystę su magiškosiomis formomis. . ."*(4)* Jis buvęs reakcija į XVI amžiaus judrumą, pakitimus, iššūkius visuomeninei hierarchijai ir iš jų kilusį krizės jausmą. Lenkijos-Lietuvos žemėje karaliaus primatas tiek silpnas, kad jam reikalinga bet kokia simbolinė paspirtis, kurią jis gali gauti.

Teatro struktūra nepaliekama vien šventiškų įvykių apipavidalinimui, ji skverbiasi ir į vidinio gyvenimo interpretacijas. Žmogus yra aktorius *metafiziniame teatre,* jo

veiksmams ir šioje plotmėje reikalingi žiūrovai. 1718 m. Utenos apylinkėse jėzuitai vizitatoriai aprašo tokią sceną:

> Apie tris šimtus šeimų, turėdamos namuose įsimetusius vyriškus ir moteriškus demonus, ir per išpažintį, ir ne per ją mus prašė pagalbos prieš juos, kad juos išvarytume. . . Tarp šventvagyste nusikaltusių buvo ir toji moteris, kuri, nors mažametė būdama, *daugelio tūkstančių demonų akivaizdoje* su dviem demonais sudarė moterystę dažnai jiems kaip vyrams atiduodama moterystės prievolę. . .*(5)*

Moteris kaip veikėja erotinėje filmoje, apsupta jos veiksmus iš visų pusių stebinčių „daugelio tūkstančių demonų", Lietuvoje įsivaizduojama tik šioje pernokusio baroko epochoje. Moterys tampa seksualinėmis demonų aukomis šio laikotarpio Lietuvoje, sprendžiant iš išpažinčių statistikos, 4.5 kartų dažniau negu vyrai.*(6)* (Vakarų Europoje šis santykis arčiau 10:1.)*(7)* Šis laikotarpis — priešiškiausias moterims lietuvių istorijoje, jame (1700-1731) moterų procentas už raganavimą mirtimi nubaustųjų tarpe — aukščiausias (83%).*(9)*

Moteris dabar ne tiktai *visada stebima;* jos *kūnas tampa scena,* kurioje dėl jos sielos kovoja dviejų rūšių vyrai — gerieji kunigai ir blogieji demonai. Šioje kovoje ji pati tik inertiškas objektas, vieniems bejėgiškai pasiduodanti, kitų pagalbos reikalinga auka. (Tik ar taip į ją žiūri bažnytinio elito vyrai, ar ji pati įtikinta šią pažiūrą priimti?).

Bet panašiai suvokiami ir vyrai:

> Tas ponas [velnias] paglostęs tardomąjį ir liepęs atsisakyti visko, kas šventa. Tardomasis nusilenkęs du kartus ir tuo išsižadėjęs Dievo, savo draugų ir Jėzaus Kristaus. Jeigu būtų nusilenkęs trečią kartą, būtų išsižadėjęs ir šventos Marijos. [Marijos išsižadėjimas čia, atrodo, pristatomas hierarchiškai galutiniu, svarbesniu už Dievo ir Kristaus atsižadėjimus.]. . . Pats tardomasis velniu atsikratęs tada, kai prie obels buvo pririštas plakti. Dabar jau velnio nebematąs.*(9)*

Iš vienos pusės *liepia,* iš kitos *plaka.* Stebėtinai mažai priklauso nuo paties žmogaus apsisprendimo. Jis daugiau scena, kurioje vyksta moralinė drama, negu savarankiškas tos dramos veikėjas.

Jei vidiniai pergyvenimai, apie kuriuos kalbama išpažintyse, reikalingi teatralinės demonų auditorijos, tai raganų teismuose kosminis teatras įsikūnija kasdieninio gyvenimo realybėje. 1697 metais:

> Keliauninkai. . . joninių išvakarėse vyko iš Kėdainių į Žemaičių Kalvariją ir Kelmės laukuose pamatė nuogą. . . žmogų, kurstantį dirvoje laužus. . . nusiuntė iš miestelio Dovydą Lipinį ir du bernus suimti to žmogaus. Nuvažiavę ar nujoję į vietą (tai buvo vakarinių pamaldų metu), jie rado tą žmogų nešiojantį žagarus į penkis laužus. . . Vyrai, kurie buvo nusiųsti suimti tardomojo, skundėsi, kad po to kelias dienas *baisiai dvokė jų rankos;* skundėsi, kad kiekvieną dieną, artėjant to žmogaus suėmimo valandai. . ., juos imąs graužti toks nerimas, jog net nežiną ką daryti. . . Tris kartus kankintas ugnimi, tardomasis net nesujudėjo ir nieko neprisipažino. . . *Kankinimą stebėjo daug suvažiavusių žmonių.* Beveik visi Kelmės miestelėnai kalbėjo, kad Mikalojus Karalius seniai esąs raganius. . . buvo dar kartą kankinamas, bet vėl neprisipažino. Tada buvo sudegintas.*(10)*

Neįprastas elgesys (šiuo atveju nuogybė, ženklas, kad žmogus daugiau priklauso gamtai negu visuomenei) sukelia įtarimą turint ryšį su velniu. Šis ryšys nėra vidinė, subjektyvi laikysena, kurią būtų galima nuo kitų žmonių nuslėpti, bet objektyvus, kūniškai apčiuopiamas reikalas („baisiai dvokė jų", velnio sąjungininką palietusių, „rankos"). Velnio sąjungininkas pristatomas į spektaklį spoksančiai miniai („kankinimą stebėjo daug suvažiavusių žmonių"), kaip anksčiau moters seksualinį elgesį stebėjo „daugelis tūkstančių demonų").

Spektaklišką baudimo pobūdį tiksliai apibūdina Motiejus Valančius, aprašydamas Žemaitijoje iki 1787 m. dažnai vykdytą ritualą:

. . . gavę žodį kokią nors mergaitę nusidėjus, vaikiną paleistuvaujant ir žmogų, pačią vedusį, svetimoteriaujant, gebėjo, *apmovę šiaudų kepure,* nedėlios dienomis *vedžioti po bažnyčią it mešką* arba ties bažnyčios durimis už kaklo prikergti prie sienos, *kad žmonės,* įeidami ir išeidami iš bažnyčios, *stebėtųsi.(11)*

Daugybė stebinčių akių yra tiek pat esminė raganų deginimo dalis, kaip ir paskutinės išpažinties pasiūlymas. Atlieką šią išpažintį bus lengviau po mirties baudžiami, bet taip pat svarbu, kad baudžiamasis regimai dalyvautų savo paties bausmės spektaklyje, iki galo atlikdamas savo vaidmenį, ir jo vaidmeniui priklauso jo prisipažinimas, kad jaučiasi teisingai baudžiamas.*(12)* Bet ne visi šiam reikalavimui pasiduoda, net ir ant laužo — „prigimties" ar „savigarbos" balsu — šaukdami apie savo nekaltumą. Spektakliai tad ne visada tobuli, gyvenimo teatralumas „slydinėja", ne visi jo pagaunami.

Dalyvavimas metafiziniame teatre įspaudžia žmoguje, kuris save pajunta teatre telpančiu, fiziškai atpažįstamas jo moralinės laikysenos žymės. „Kainarienė ir Pranckienė turėjusios ant kūno ženklus, kurie, budelio aiškinimu, buvę velnio ženklai". Barbora Šimkaitytė „Ant nugaros turinti antspaudą, įspaustą nelabai karšta geležimi"; jos brolis Kazimieras „prisipažino turįs ant krūtinės velnio nagų ženklą". Jonas Steižys velnio antspaudą „rodė turįs po liežuviu".*(13)*

Anksčiau tokių velnio objektyvacijų *žmogaus kūne* teismai nerasdavo. Užtekdavo liudininkų apie raganiškus veiksmus, kai kurių tų veiksmų parafernalijų (sykį užtekę moters plaukuose rasti šarkos plunksnų; vadinasi, skraidžiojusi). Žmogus, kuris anksčiau veikė tarp žmonių savo paties užmojais ar bendru susitarimu, dabar tampa objektyvi metafizinio principo projekcija kosminės dramos mikrosociologinėje erdvėje. Atrodo, kad tai prasideda septynioliktojo amžiaus pabaigoje (ankstyviausias tekstas apie velnių žymes raganų kūnuose yra iš 1691), kada ir pačių velnių raganų

teismuose daugiausia surandama. Plakimasis bažnyčiose — „nekurie taip stipriai, jog ir kraujas tekėjo",*(14)* anot Valančiaus, — analogiškas, maždaug tuo pat metu vykstąs, tik priešingo principo kryptimi, tikėjimo laikysenos įrašymas į žmogaus kūną, simbolikos somatizacija. Barokiški kūno ir sielos sintetizavimo projektai.

Žmogaus kūnas gali būti naudojamas kaip sceninis efektas *ir po jo mirties: palaidojamas kaip atgailos ženklas po* bažnyčios slenksčiu, jo pelenai iššaunami iš patrankos (taip bent siūlyta) kaip sudeginto bedievio niekingumo ženklas. Ne tik gyvas, bet ir miręs kūnas visu pirma — ideologinis žymuo, o tik po to (jei kas nors jame iš viso lieka) jis pats, dekoratyvinė detalė.

Viskas, ką žmogus veikia — sąmoningi veiksmai, sapnai — vyksta panoptikume. Niekas, net privačiausiose būklėse, nelieka už viską matančių, žmogų supančių akių lauko. Už viską, kas reikšminga (šiame laikotarpyje žmogus niekada nepaliekamas nei gamtai, nei sau pačiam), bus atlyginama arba baudžiama.

Religija griebia kūną. Kūno veiksmai turi priklausyti sielos dramai, sielos drama būti matoma kūno ženkluose. Kūnas įgyja simbolinę reikšmę, radikaliai skirtingą nuo jo ankstyvesnės poetinės simbolizacijos gamtai priklausomumo vaizdais („bernelis dobilėlis, mergelė lelijėlė"). Jei anksčiau jis galėjo turėti įvairias reikšmes įvairiuose kontekstuose, dabar *kūnas konsoliduojamas kaip objektas visuotinėje stebėtojiškoje religinio vertinimo perspektyvoje.*

Galima tai laikyti pirmuoju istorijoje apčiuopiamu lietuvių charakterio pakitimu. Šiame kultūriniais laimėjimais neturtingame laikotarpyje žmogaus emocinėse gelmėse (o gal tik jas vaidinančiame teatre?) verda charakterologinė transformacija.

Pasaulio racionalėjimas ir žmonių išgąsdinamumas

Svarbiausiame aštuonioliktojo amžiaus antrosios pusės lietuvių literatūros (ir etnografijos) tekste — Donelaičio *Metuose* — pranyksta teatrališkoji gyvenimo samprata ir jos atributai: spektakliai, angelai, „mirusiųjų kariuomenė", pranašingi sapnai, raganų deginimai.*(15)*

Teatrališkoji gyvenimo samprata nebereikalinga, nes kaimo žmogus, kuriam *Metai* rašomi, egzistuoja (ar turėtų egzistuoti) natūraliųjų gamtos procesų apibrėžtoje erdvėje, kurioje, vykdydamas tai, ką gamtos elementai natūraliai vykdo, jis pildo ir Dievo valią. Teatras atsiranda, kai gamtos nebepakanka. Aštuonioliktojo amžiaus antroje pusėje *grįžtama į gamtą,* kurią ankstyvesnysis laikotarpis laikė artima pagonybei ir siekė pakeisti metafiziniu spektakliu.

Visa, kas *Metuose* vyksta, vyksta žemėje. Palyginkime Bžoskos 1688 m. pareiškimą:

> turėtų sukilti ir stoti ginti Dievo visi: angelai ginklais, oras visa savo erdve, sapnas pranašystėmis, viešpats Dievas savo asmeniu dangaus priešaky. . .

su donelaitišku kovos aprašymu:

> Tuo laukai kaip skruzdėlyns kribždėti pagavo,
> Ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės.
> Rodės man, kad visas svietas, kovot susibėgęs,
> Kardus ir šobles į margas nunešė pievas. —

ir skirtumas tarp kosminės skalės teatro ir pasaulio, kuriam pakanka, kas regimai vyksta jo kasdienybėje, tampa akivaizdus.

Metų pasaulį sukūręs ir visiems jo elementams jų pareigas išdalinęs Dievas „savo asmeniu" jame aktyviai nebedalyvauja. Bet velnio dimensijos „sugedusio" pasaulio žmogiškuosiuose santykiuose net ryškesnės negu anksčiau. Gamtoje jų nėra:*(16)* gamta Donelaičiui nekalta, ir žmogus, kiek jis, su

gamta harmoningai sutapęs, nuosaikiai elgiasi, irgi nekaltas. Blogybė atsiranda ne žmogaus prigimtyje, kaip teigtų prigimtinės nuodėmės teorija, bet visuomeniniuose santykiuose.

Pati ankstyviausia *Metuose* minima velnio manifestacija — keikimasis velniais. Šis retorinis įprotis, atėjęs iš vokiečių ponų į lietuvišką liaudį, reiškia „velniui pasidavimą". Velnias pirmiausia sukonstruojamas diskurso metodologija — kalbėjimu apie jį. Keiksmuose prasidėjęs, šis kalbėjimo būdas skatina sekmadieniais, užuot lankius bažnyčią, girtuokliauti smuklėse (už tai „pekla prasivėrus" girtuoklius „pražudys") ir nesiųsti vaikų į mokyklą, paliekant juos „peklai ant garbės".

Dabartiniame laikotarpyje — „prieš svieto pabaigą" — Donelaitis mato „tokį sumišimą", „kad baisybės pekliškos visur išsiplatins" — „klastos ir šelmystės", „visur karaliaudams velnias", „visur išsižioję peklos plyšta bedugniai", „pekliškas razbaininks mūsų gadynę su savo mokslais velniškais sudūkina *visą*" (mano pabraukta). Šiandieninis pasaulis, kiek jis neharmoningas su natūraliuoju, Dievo įsakytu gyvenimo būdu, yra stiprioje velnio įtakoje. Bet pats velnias konkrečiu pavidalu jame nesirodo, jam „atsidavusieji" nėra jam rituališkai prisiekę, savo kūnuose nenešioja jo žymių. Juos galima atpažinti tik iš jų kasdieninio elgesio. Iš objektyviai pasaulyje egzistuojančios ir kai kuriuos žmones totaliai valdančios būtybės velnias yra redukavęsis į kalbėjimo apie blogybes būdą.

Kosminiam teatrui reikėjo asmeninio, kūniško santykio su velniu. Apšvietos amžiaus teologas, kalbėdamas apie velnią, pro jį (ar jame) įžvelgia socialinių jėgų — aukštutinės klasės, moderniosios kultūros, tautų maišymosi ir savosios tradicijos praradimo — skatinamą pasaulio gedimą.

Ne tik pats pasaulis, bet ir teologų galvojimas kur kas labiau sekuliarizuoti negu ankstyvesniajame laikotarpy. Kai Bžoska (ar jo skundą jo vardu rašiusieji jėzuitai) 1688 m., vieno vienintelio ateisto atsiradimo sukrėstas, šaukė sukilti

visą kosmosą, Donelaitis apie 1765 m. žino, kad „jau per daug yr sviete bedievių", jų net dauguma: „Vis pulkelis miels viernųjų buvo mažesnis, / Kaip ans durnas pulks nelabųjų irgi bedievių". Nuo Dievo atitrūkusių žymiai daugiau. Bet kas nuo Dievo atitolime svarbiausia — skirtingai interpretuojama. Bžoskai ateizmas visų pirma rūpėjo kaip „karališkojo majestoto didybės [t.y. Dievo garbės] įžeidimas". Donelaitis jį pirmiausia mato žmonių demoralizacijos, kenkimo žmonėms priežastimi: „Vogt, klastuot, išplėšt ir su gvoltu pasisavint, / Šelmystes pramanyt, kėkšaut bei Dievą paniekint".

Tai „humanizuota" religinė perspektyva, kurioje svarbiausia ne tai, kaip žmonės laikosi Dievo akivaizdoje, bet tai, ką jie daro vieni kitiems. Bet doram elgesiui šioje žemėje aptarti teturima religinė kalba. Ji *reikalinga* tam elgesiui konstruoti: iš diskurso metodologijos kyla elgesys. Gamtos polinkius vadinant teisingais religiniais vardais, žmonėms, kurie gali suklysti (tik lakštingalos ir gandrai neklysta), primenama, kas jiems dera. Donelaitiška laikysena analogiška konfucionistų „vardų atitaisymo" programai.

Prieš ateizmo pavojų Bžoska buvo pasišovęs mobilizuoti ne vien karaliaus teismą, bet ir kosmines jėgas — angelus, pranašingus sapnus, viešpatį Dievą ir „atsarginę kariuomenę iš numirusių". Donelaitis apeliuoja į sveiką protą ir patirtį, aiškindamas, kad jei žmonės nesielgs pagal savo Dievo jiems duotą prigimtį, jie neturės ko valgyti, sirgs, žudysis ir t. t. Nebėra reikalavimų, kad žmonės būtų *prievarta* į Dievą grąžinami. Dievo bausmė užsimenama, po vieną kartą (ir tai visai trumpai, prabėgomis) tik galingiesiems ir neblaiviesiems, t. y. girtuokliams. Normaliems žmonėms Donelaitis aiškina, kad jie patys save baudžia negerai elgdamiesi. Žmonių moralinė inteligencija žadinama beveik socialinių mokslų metodais.

Iš vienos pusės į gamtą grįžęs, iš kitos racionaliau savo religiją suvokiąs Donelaičio žmogus nebėra scena, kurioje už jį galingesnės jėgos kaunasi dėl jo sielos. Jis yra, labiau negu

anksčiau, *pats iš savęs veikiantis*, Donelaičio kartojamais žodžiais, „savavalninkas".*(17)* Šitą žymę turi ir privilegijuotas luomas, ir paprasti žmonės. (Bet, abiem atvejais, vien vyrai. Tai priešinga ankstyvesniems, XVI-o amžiaus lietuvių nusiskundimams dėl per didelio moterų nepriklausomumo. Apskritai Donelaičio pasaulyje nebėra ankstyvesnio nepasitikėjimo moterimis. Net ir jo duodamoje Adomo-Ievos versijoje moteris nėra, kaip anksčiau ji būdavo vaizduojama, moraliai silpnesnė, pirma pasiduodanti žalčio pagundai, „neklusnesnė").*(18)*

Privilegijuotas luomas neklauso Dievo, išnaudodami ir niekindami paprastus žmones. Paprasti žmonės neseniai, Donelaičio nuomone, pradėję neklausyti ponų, mokytojų ir kunigų. Donelaitis nepaklusnumo nepateisina, neįžvelgia jame patikimos vidinės kontrolės, bet ne visada (pvz. reikalaujant daugiau algos ar medžiojant prieš ponų draudimus) jį aiškina velnio įtaka. Palieka galimybė, kad *liaudyje* pasireiškiąs nepaklusnumas bent kai kada kyla iš pačių žmonių autonomiškos valios, jų, nors ir kritikuojamo, bet aiškiai stiprėjančio nepriklausomumo. Viena iš neklusnumo žymių yra liaudies žmonių pasipriešinimas prieš vaikų mušimą mokykloje. Donelaitis mušimo neperša, kaip XVII a. lenkų rašytojai*(19)* ar jo bendralaikiai D. Lietuvos teologai,*(20)* laiko jį mokykloje pateisinamu tik „iš bėdos", bet nepritaria mokytojų kritikai.

Magiško pavojaus išblėsimą aštuonioliktojo amžiaus antrosios pusės sąmonėje liudija ne tik raganų persekiojimo uždraudimas (Donelaičio Prūsijoje 1728 m., Didžiojoje Lietuvoje 1776), ne tik velnio dematerializacija, bet ir kintantis santykis su žmogaus kūnu. Iš raganų teismų Didžiojoje Lietuvoje prisimename, kad užteko 1697 m. Kelmės laukuose pamatyti nuogą žmogų, „kurstantį dirvoje laužus", ir jis buvo su baime suimtas kaip raganius. Ideologiškai giminiškas atvejis minimas 1695 m. raganų teisme: „Ubienė. . . vaikšto prieš žmones po gatvę atsiplėšusi

sijoną lig juosmens ir sako: kaip aš plika vaikštau, taip ir jūs pliki būsit".*(21)*

Donelaičiui žmogaus kūnas magiškai nebepavojingas, jam likusi tik socialinė reikšmė: vyrų „nuogi pilvai" žmonoms dėkos, kad bus jų pagamintais drabužiais apdengti; šykštuolis „nuogs" klūpo prie savo turto; „ar jau norit vokiečiams nuogi pasirodyt", jei tingėdami nepasirūpinsit kuo apsivilkti? Nuogas kūnas numistifikuojamas į skurdo išraišką. Pranyksta seksualumo demonizavimas (lytiniai santykiai su velniais), ir iš viso bet koks lytiškumas (kurį lietuvių kultūros istorijoje pavyko vėl atrasti tik Jurgiui Savickiui, Antanui Škėmai ir kt. XX amžiaus antrajame ketvirty). Nuo kūno nuimama metafizinė našta — bet jis ir nuskurdinamas. Už tai, ką protas daro kūnui, apmoka vaizduotė.

Iki šiol vaizdavome Donelaitį universaliu Apšvietos amžiaus teologu. Bet už jo universalumą „modernesnis" yra jo pradėtas tautinių kultūrų svarbos atidengimas. Ankstyvesniojo laikotarpio metafizinis teatras buvo indiferentus lokalinėm kalbom. Jom buvo tik išverčiama nuo jų nepriklausoma, visuotinė būties struktūra. Šią kalbai indiferentišką būties sampratą buvo paveldėję ir daugumas Apšvietos amžiaus filosofų. Bet tautinė kalba kaip žmogiškai pergyvenamą pasaulį konstruojantis principas tampa suprantama Donelaičiui.

Ne biologija, ne socialinės institucijos, ne klimatas ir ne religija apsprendžia žmonių „prigimtį", bet kalba. Jei lenkas ar žydas klastoja ir vagia, jei „vokietis koks, *vokiškai pameluodams",* „apgauti pasidrąsin, / Tai nesidyviju, nes *jiems toks prigimė būdas,* / Ale ką mislijat, kad toks tūls randasi smirdas, / Kurs, *lietuviškai kalbėdamas,* pradeda branyt [apgaudinėti]"? Būdas prigimsta, atrodo, iš vokiško ar lietuviško kalbėjimo. Socialinių klasių skirtumai Donelaičio svarstoma atskirai nuo nacionalinių.

Šis tautinės kalbos primato žmogiškojo pasaulio konstruavime iškėlimas daro Donelaitį jo bendrakraščio, iš

daugiataučių Prūsų kilusio Herderio — tautų individualizmo principo, romantinės nacionalizmo koncepcijos autoriaus — pirmtaku.*(22)* Nuo Herderio Donelaitis skiriasi tuo, kad tik lietuvių tautai duoda pozityvią, vertingą individualybę (gamtos moralybę), kitas nuo jos atskirdamas vien negatyviomis savybėmis (su vienintele vokiečių moterų darbštumo išimtimi). Donelaitis nėra prasigrūmęs iki tautinių individualybių universalios vertės supratimo — gal dėl to, kad jam, ne taip, kaip vokiečiui Herderiui — reikėjo ginti tautinę individualybę, kurios vertė buvo kitų, save laikančių pažangesniais, neigiama. Bet kad Donelaitis nujautė žmogiškojo pasaulio kilmę iš tautinės kalbos — jau, aštuonioliktojo amžiaus viduriui, labai daug. (Negalėjo ši pažiūra būti įsitvirtinusi ir liaudyje, kurią jis vaizduoja nutaustančia.)

Jei Donelaičio pasaulis suvoktas racionaliau, žemiškiau, blaiviau negu barokiškasis,*(23)* tai šiame pasaulyje gyvenąs lietuvis vaizduojamas jausmiškai sukrečiamu žmogumi. Ryškiausios jo emocinės savybės — įgąsdinamumas ir verksmingumas.

Metuose randame dešimt nusigandimo epizodų. Gąsdina besikeikdami ponai ir valdininkai, deivės ir bildukai sapnuose, girtas žmogus ir nekviesti svečiai vestuvėse, pamatymas, kaip ponai, prieš pietus nepasimeldę, valgo austres, triukšmingas žirnių kūlimas, varnos nušovimas — gana įvairi, bet kasdien galinčių atsitikti, neypatingai reikšmingų įvykių skalė. Vienok tie įvykiai gąsdina smarkiau, visuotiniau, negu šiandieninis skaitytojas lauktų. (Nors kai kas atrodo Donelaičio satyrizuojama.) Kai girtas ponas rėkia, *„visa pekla,* dėl to nusigandusi, rūko". Kai vakmistras keikiasi, *„svietas visas* su visais daiktais padrebėjo", žiurkės ir pelėdos „jau *apalpti* pradėjo; / o daug žvirblių *pusgyvių* nuo stogo nupuolė". Autoritetingi keikūnai gąsdina ne tik žmones, bet sukrečia ir visą kosmosą.

Bet ir paprastų žmonių veiksmai lyg ir per stipriai kitus (tiesa, vien tik jų kaimynus) veikia. Išgirdę triukšmingą žirnių

kūlimą, svečiai vestuvėse „didžiai nusigandę, / Iš svetlyčios būriškos kūliais išsirito, / Taip kad jų keli sveikas akeles išsibadė, / O kiti rankas ar kojas buvo palūžę". Tarnui nušovus varną, „Kožnas, šūvį tą girdėdams, taip nusigando, / Kad apgaišę tuo keli po suolu nupuolė. . ." (mano pabraukimai).

Gąsdinantieji veiksmai visi atliekami vyrų. Moteriškasis principas gąsdina tik sapne — raguotos deivės pasirodymu. Bet išsigąstančiųjų tarpe tepaminėta viena moteris, gumbu vaitojanti „bobutė". Kitais atvejais išsigąsta arba vieni vyrai, arba visas kolektyvas vestuvininkų būryje. Susidaro įspūdis, kad vyrai yra *labiau* įgąsdinami (ar jau įgąsdinti) negu moterys.

Antroji *Metuose* dažnai ir taip pat, kaip išsigandimas, perdėtai vaizduojama žmonių savybė yra jų verksmingumas. Pernai mirusio gero valdininko gedėdami, būrai „taip nesvietiškai nusiverkia, / Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo. / O kiti dėl to, veik proto viso netekę, / Baudžiavą, kaip jiems reik, atlikt jau nedera bėdžiai". Aimanavimas toks kraštutinis, kad atima pajėgumą bet ką veikti: „Kas jau bus iš jų, kad vis raudodami kaukšit; / O paskui, akli bei proto viso netekę, / Nei vaikus augint, nei darbus dirbt negalėsit?" „Ašarų srovėmis" gailimasi savo senstančio arklio ir keliolika metų ištarnavusio, dabar jau nudilusio peilio.

Tokį beribį vaitojimą Donelaitis bando stabdyti apeliuodamas: „O jūs, vargdienėliai, jūs, vyžoti nabagai! . . . Ramdykit ben ašaras irgi paliaukite verkę! . . . Jugi gana šiamsyk vaitojus irgi dejavus!", nes mūsų gyvuliai, pašaro laukdami, „į mus žiūrėdami verkia" ir mums reikia ne raudoti, o prisiminti reikalą pašerti savo bandą. Šiek tiek panašią situaciją devynioliktojo amžiaus pabaigoje vaizduos Maironis: pradžioje lietuviai — verkiančiųjų bendruomenė, vėliau: „Vien atstatom krūtinę, apkaltą ledu".*(24)* Ašarų upeliai palieka konstanta, keičiasi jų užtvenkimo būdai: nuo

praktinės atsakomybės savo ūkiui (Donelaitis) iki tautinio ar religinio sąjūdžio kolektyvinės drąsos (Maironis).

Verkiantieji Donelaičio aprašomi vyriškomis kalbos lytimis („keliems", „bėdžiai", „raudodami", „netekę", „vargdienėliai"). „Ašarų srovėmis" apsipilantys kartais pristatomi kaip vyrai, kaip moterys — niekad. Ašarojimas, kaip ir įgąsdinamumas, *Metuose* daugiau vyrų savybė.

Metai suteikia šiek tiek medžiagos ir dviem hipotezėm, galinčiom paaiškinti šį XVIII a. antrosios pusės kaimo vyrų bruožą. Pirmoji hipotezė: kad didesnis vyrų išgąsdinamumas ir verksmingumas yra jų artimesnio santykio su ponais, valdžia, absoliučia valstybe pasekmė. Beveik visi *Metuose* vaizduojami kaimo žmonių santykiai su valdžios atstovais priklauso vyrų sferai; moterys tik plauna ponaičių pridergtus vystyklus. Labiau tiesiogis despotizmo pergyvenimas subordinuotame visuomenės sluoksnyje gali įkurdinti ir įgąsdinamumo ir verksmingumo polinkius.

Antra hipotezė: kad moterys mažiau turi šių bruožų, kadangi jų charakterį stabilizuoja glaudesnis negu vyrų sutapimas su senąja, iš pagonybės kilusia liaudies kultūros tradicija. Šiai hipotezei būtų tokios medžiagos. Pirma, moterys ausdamos seka pasakas, net užmiršdamos savo darbą; vyrai (be vestuvinių švenčių) jokioje tradicinėje ekspresyviosios kultūros sferoje nedalyvauja. Antra, moterims priklauso liaudies medicina, kurios pagalba jos bando gydyti smarkiai sumuštą vyrą. Bet tas:

. . . . tepalų smarkumą suuodęs,
Ir *žyniavimo bobiško baisumą* pajutęs,
Su sykiu nei koks perkūns iš patalo šoko
Ir, iš papykio nusitvėręs didelį strampą,
Bobas su visokiais bobiškais tepalėliais
Iš stubos prismirdintos tuo išmušė laukan. . .

Liaudies medicinos žinojimas moterims suteikia galią, kurios vyrų bijomasi. Šio paslaptingo žinojimo dėka moterys

tampa lyg ir senosios religijos atstovėmis, kai kurių jų funkcijų paveldėtojomis: „žyniavimo bobiško baisumą pajutęs". Gal saugesnis įsitvirtinimas tradicijoje aštuonioliktojo amžiaus (kaip ir vėlesnių laikų) moterims suteikia psichologinės stiprybės, saugoja jas nuo emocinio nepastovumo, kurį matome labiau „savavalninkuose" vyruose.*(25)*

Kaip donelaitiškojo pasaulio įgąsdinamumas ir verksmingumas liudija, šio laikotarpio žmogus yra kasdieniniame gyvenime lengvai sukrečiamas, volatilus, jausmams pasiduodantis. Gal tai iš dalies dėl to, kad jo emocinių potencijų nebestabilizuoja ankstyvesnės ritualizuoto teatro formos?*(26)* O gal todėl, kad racionalizuojančios moderniosios kultūros įtakos yra pagaliau pasiekusios lietuvių kaimą ir išjudinusios jo tradicines savaime suprantamybes, kurių rėmuose asmeninės emocijos galėjo būti identiškos su visuomenės struktūra ir todėl „heroiškai pastovios"?*(27)*

Palyginę ankstyvesniojo laikotarpio teismo protokolo sakinį: „Tris kartus kankintas ugnimi, tardomasis net nesujudėjo ir nieko neprisipažino"*(28)* su dėl palyginti smulkių dalykų be galo išsigąstančiais, ašarose skęstančiais aštuonioliktojo amžiaus vidurio žmonėmis, pajuntame emocinio klimato pakitimą.

Aštuonioliktojo amžiaus antroji pusė Didžiojoje Lietuvoje

Metų gadynėje Didžiojoje Lietuvoje vyko į modernesnę valstybę vedusios reformos, plėtėsi raštingumas, stiprėjo ir tapdavo radikalesni ūkininkų sukilimai.*29)* Bet mes beveik nieko nežinome apie vidinį šio laikotarpio kitimų pergyvenimą liaudies sąmonėje.

Neatrodo, kad, išskyrus kylančią socialinio radikalumo dvasią, Didžiosios Lietuvos liaudies sąmonėje būtų žymesnių pakitimų. Vyksta įvykiai visuomenėje, bet nebeverda transformacijų katilai emocinėse kultūros gelmėse, kaip baroke, siekusiame, galios ir grožio sintezės misterijoje, sulydyti kūno

pojūčius ir sielos egzaltaciją. Ši aspiracija, vis labiau prarasdama savo energiją ir kultūrinį centralumą ir katalikiškoje Lietuvoje, dabar tik šmėkščioja populiariosios kultūros popieriuose, nebeatnešdama esminių pakitimų. Formuojasi nauji, sekuliarinio pasaulio autonomijos, žmonių gerovės požiūriai. Bet ar šie pokyčiai, be abejo atnešę naujų sąmoningumo elementų ir kaimo kultūron, radikaliau perdirba lietuviškai kalbančiųjų dvasines struktūras?

Nors tai gali būti geresnės dokumentacijos sukelta iliuzija, bet aštuonioliktojo amžiaus antroje pusėje Prūsų Lietuvos kaimiečiuose įžvelgiame daugiau dvasios transformacijos reiškinių negu tuo pačiu metu Didžiosios Lietuvos lietuviškai kalbančioje liaudyje. Didžiosios Lietuvos kaimo dvasinį letargą patvirtina ir Motiejus Valančius. Aptaręs religinius pokyčius Lietuvos „diduomenėje" aštuonioliktame amžiuje ir devynioliktojo pradžioje, jis toliau rašo: „Nemokyti žmonės to kaitaliojimosi nė justi nejuto. . ."*(30)* Gamtos rehabilitacijos žymių, šiek tiek analogiškų donelaitiškajai, Didžiojoje Lietuvoje terandame Antano Strazdo poezijoje, XIX amžiaus pradžioje. XIX a. antrajame trečdaly pirmą kartą lietuvių kalba išpopuliarėja keliaujantis — nebe sėslus kaip Donelaičio — žmogus, ir su juo daug kas pradeda keistis.

Metafizinis teatras, nors ir prarasdamas savo intensyvumą, pamažu dezintegruodamasis, turbūt liko orientaciniais rėmais religingų Didžiosios Lietuvos kaimo ir miestelių gyventojams iki XIX amžiaus vidurio, iš dalies ir vėliau. Netiesiogiai šią prielaidą paremia pakelės kryžių, paplitusių XVII a. pabaigoje — XVIII a. pradžioje,*(31)* kuriais liaudiška metafizinio scenovaizdžio interpretacija buvo įrašyta į gamtinę aplinką, gausus statymas iki XX amžiaus pirmųjų dešimtmečių. Kažkada šiame laikotarpyje turėjo įsipavidalinti ir „davatkos" tipas, raganos moteryje totalaus nugalėjimo žymuo.

Baigiamieji klausimai

Kur čia aprašytieji pasikeitimai vyksta: ar „aukštojoje kultūroje", tekstų autoriuose, ar platesniuose sluoksniuose, kuriuos jie nori savo tekstais veikti ar kuriuos aprašo?*(32)*

Ar Donelaitis atskleidžia vėlesnę to paties kultūros istorijos proceso fazę, kurią pergyveno ir Didžiosios Lietuvos lietuviai, ar išreiškia protestantiškos Mažosios Lietuvos variantą (dabar jau beveik išnykusį), nuo kurio katalikiška Didžioji Lietuva tuomet ir vėliau liko skirtinga?*(33)*

Kuo skiriasi lietuviškieji šių procesų variantai nuo to, ką anksčiau ar vėliau pergyveno kiti europiečiai?*(34)*

Kas, šalia daugybės bažnyčių ir vienos knygos, yra iš viso šio šimtmečio lietuviams (ar lietuviuose) likę?*(35)*

IŠNAŠOS

1 Eugenija Ulčinaitė ir Algirdas Šidlauskas, *red., Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai* (Vilniaus: Mokslas, 1987), p. 263.
2 Juozas Jurginis, *Istorija ir poezija. Kultūros istorijos etiudas* (Vilnius: Vaga, 1969), p. 117.
3 Paulius Rabikauskas, „18-jo amžiaus Lietuvos bruožai. Iš Pašiaušės jėzuitų kolegijos metraščių", *Tautos praeitis*, t. 1, 3 (1961), p. 374-375.
4 José Antonio Maravall, *Culture of the Baroque: Analysis of a Historical Structure* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986), p. 12. Karaliaus valdžia Lenkijoje-Lietuvoje buvo ir paliko silpna. Tad gal galima prieiti išvados, kad karališkoji atributika lenkiškai lietuviško baroko buvo daugiau sunaudota Dievo vaizdui formuoti negu atvirkščiai. Baroko spektakliai pasirodė politiškai mažiau naudingi negu Vakarų Europoje.
5 Juozas Jurginis, *Įstorija ir kultūra. Kultūros pažangos apybraižos* (Vilnius: Mintis, 1984), p. 141-142. Mano pabraukta.
6 Norbertas Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinė velnio analizė* (Vilnius: Vaga, 1987), p. 161.
7 R. H. Robbins, *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology* (New York: Crown, 1959), p. 490.
8 Statistiniai duomenys apskaičiuoti iš E. Jablonskis ir R. Jasas, *red., Raganų teismai Lietuvoje* (Vilnius: Mintis, 1987).
9 Jablonskis, Jasas, *op. cit.*, p. 365-366.
10 *Op. cit.*, p. 311-312.
11 Motiejus Valančius, „Žemaičių vyskupystė", *Raštai*, II (Vilnius: Vaga, 1972), p. 364. Mano pabraukimai.
12 Michel Foucault tokius viešus savo kaltės prisipažinimus aprašo esmine „ešafoto spektaklio", kuriuo iki XVIII a. pabaigos Vakarų Europoje rėmėsi nusikaltėlių „kankinimo sistema", dalimi. Nuo XIX a. pradžios šią sistemą pakeitė neteatrališkas kalėjimas, nors XX amžiuje būta ir sugrįžimų į kankinimo sistemą. Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (New York: Pantheon, 1977).
13 Jablonskis, Jasas, *op. cit.*, p. 338, 350, 351, 365.
14 Valančius, *op. cit.*, p. 363.

15 Cituojant iš *Metų* — knygos, kuri randama kiekvieno lietuvio namuose, bet skirtingomis laidomis — nebus nurodomi puslapiai. Patikimiausia laida: Kristijonas Donelaitis, *Raštai* (Vilnius: Vaga, 1977). Kitose laidose vis pasitaiko kas nors vėlesnio saliono (nepriklausomai nuo jo politinių vėliavėlių) skoniui neatitikę, iščenzūruota. 1940 m. laidoje praleista: „Juk ir ponų vaikesčiai taip jau per subinę gauna, / Kad jie, kaip kiti vaikai į patalą meža". 1968 m. mokykloms skirtoje *Lietuvių literatūroje IX klasei* pašalinta: „Kad jiems kartais iš bėdos per subinę drožia". Aptariamoji žmogaus kūno dalis Donelaičio priimama visiškai natūraliai, profanuota ji tampa tik XX amžiuje. Nemaža ir vabalų nuo redaktorių nukentėjo.

16 Ankstyvesniajame metafiziniame teatre ne vien žmogus, bet ir laukiniai gyvuliai galėjo tapti velnio sąjungininkais. Iš K. Klimavičiaus *Pavynastys krikščioniškos, arba katekizmas* (1767): „Peles, žiurkes ir kitas biaurybes, *iš piktybės antmestas,* iš namų ir kitų vietų per pašventinimą kunigo ir krapijimą vandeniu šventu išgena ir išnaikina. . ." *Lietuvių literatūra IX klasei* (Kaunas: Šviesa, 1968), p. 37. Mano pabraukta.

17 „*Savavalninkas* — kas. . . neteisėtai, neleistinai elgiasi"; „*Savavalis* — nesilaikantis įstatymų, privalomų nurodymų, nepaisantis kitų valios, veikiantis savo nuožiūra, neleistinai: ‚Ir ėjo [Marija] ne. . . lengvump ir savavaliump žmoniump, bet šventump ir dievo bijančiump'. [Daukšos *Postilla catholicka,* 1599]". *LKŽ,* t. XII, p. 242-243. Klusnumas religinėje tradicijoje identifikuojamas su šventumu, veikimas savo nuožiūra — jo priešingybė.

18 Pažangiausiame XVIII a. antrosios pusės Didžiosios Lietuvos tekste — Troškūnų klebono Ciprijono Lukausko 1797 m. parašytame, neišspausdintame *Pamoksle Isz Prisakymu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka* tebeduodamas tradicinis pasakojimas apie Ievos nuodėmę. Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII-XVIII a. viešajame gyvenime* (Vilnius: Mokslas, 1976), p. 51. Tebeminimi ir stebuklai: sekmadienį medžiojant, kiškis virsta milžinu, nuveda medžiotoją į pelkę ir vos nepaskandina. Visa tai šalia mokslinių ir teisinių žinių, praktinių patarimų apie rūpinimąsi ligonimis ir t. t.

19 Bogna Lorence-Kot, *Child Rearing and Reform: A Study of the*

Nobility in Eighteenth-Century Poland (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1985), p. 26-28. Bet *Metuose* nematyti nė tėvų-vaikų intymumo, kuris lenkų bajorijoje išpopuliarėjo antrojoje XVIII a. pusėje, bet nei lietuvių liaudies, nei lietuviškai rašančiųjų tuomet nepasiekė.

20 „Kalėdaitis dėl mažų vaikelių", *Giesmė mužikėlio, Iš XVI-XIX a. anoniminės lietuvių poezijos* (Vilnius: Vaga, 1982), p. 220.

21 Jablonskis, Jasas, *op. cit.*, p. 54.

22 Apie Herderio reikšmę šiuo „moderniosios ideologijos" formavimosi atžvilgiu ž. Louis Dumont, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthopological Perspective* (Chicago: The University of Chicago Press, 1986), p. 113-132. Donelaitiškoji kolektyvinės individualybės samprata lietuvių galvosenoje išliko ryški iki vėliausių laikų. Donelaitis tačiau niekad nebandė sutapatinti tautybės su kuria nors krikščioniška konfesija, kaip tai buvo daroma D. Lietuvoje.

23 Donelaičio pasaulio racionalumą atspindi ir jo spalvų negausumas. Leonas Gineitis, *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje* (Vilnius: Vaga, 1972), p. 192-193. Būdinga, kad Donelaičio spalvinių epitetų tarpe figūruoja rudas, pilkas ir juodas, kurie vizualinių menų sociologijoje siejami su vidinio tobulinimosi laikysena, o „visiškai nėra epitetų žalias, mėlynas, raudonas, geltonas, nekalbant jau apie atspalvius" (P. 193). Žalia ir mėlyna yra spalvos, traukiančios veržlios motyvacijos žmones, raudona ir geltona — tuos, kurie nesiekia nei savęs tobulinti, nei pasaulio keisti, bet tik džiaugiasi tuo, kas jie yra. Vytautas Kavolis, *Artistic Expression — A Sociological Analysis* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1968), p. 136. Jo spalvų pasirinkimas patvirtintų, kad ir pasąmoninėje gelmėje Donelaičiui (kaip vėliau Vydūnui) svarbiausia buvo etinis žmonių tobulėjimas.

24 Maironis, *Pavasario balsai* (Vilnius: Vaga, 1976), p. 40.

25 Apie ankstyvesnio laikotarpio vyrų ir moterų psichologines savybes Lietuvoje trūksta dokumentacijos. Galima tik spėti, kad iki XVIII a. vidurio katalikiškoje Lietuvoje kaimo vyrai buvo stipriau negu moterys krikščionybės paveikti, tad „nutradicinti". Vytautas Kavolis, „Represyvioji sistema lietuvių kultūroje", *Metmenys,* Nr. 54 (1988), p. 104-127. Į vėlesnį laikotarpį šią temą pratęsia Violeta Kelertienė, „Gamta ir kultūra lietuvio

sąmonėje: kelių prozos tekstų analizė", *Metmenys,* Nr. 54 (1988), p. 42-60.

26 Prisiminus Johan Huizingos *The Waning of the Middle Ages: A Study of the Forms of Life, Thought, and Art in France and the Netherlands in the XIVth and XVth Centuries* (Garden City, N. Y.: Doubleday, 1954) vaizduojamas nuotaikų osciliacijas XV amžiaus Europoje, hipotezė, kad ritualizuota teatro kaip gyvenimo būdo forma stabilizuoja emocijas, atrodo abejotina.

27 Plg. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1958).

28 Jablonskis, Jasas, *op. cit.,* p. 312 (1697 m.). Arba iš 1725 m.: „Viena moteris įskųsta dėl raganavimo — tačiau įskundėjai to įrodyti negalėjo, — kaime susirinkusių kilmingųjų buvo pasmerkta mirčiai ant laužo, į kurį ji gyva buvo įmesta. Parengta dvasiškai, savo baisią mirtį liepsnose (jose dėl budelio nepatyrimo ji ilgai turėjo kankintis) kantriai ir drąsiai iškentėjusi, ji pasitraukė į vėsumas". Lebedys, *op. cit.,* p. 212.

29 XVIII a. gale ir XIX amžiuje, Konstantino Jablonskio žodžiais, Didžiosios Lietuvos „valstiečių sukilimai. . . pasidarydavo kartais kitokie. Jais jau buvo siekiama ne tik gintis nuo naujų priespaudų ir naujai dedamų naštų, bet ir iš viso panaikinti baudžiavinę santvarką". *Istorija ir jos šaltiniai* (Vilnius: Mokslas, 1979), p. 67. Socialiniu atžvilgiu tai radikaliau negu bet kas Donelaityje. Bet Didžioji Lietuva konservatyvesnė negu *Metuose* vaizduojamas religinis sąmoningumas.

30 Valančius, *op. cit.,* p. 395.

31 *Lietuvių enciklopedija,* t. XIII, p. 186.

32 Kolektyvinė teatrališkoji kultūros forma savo pagrindiniais elementais turėjo liesti daugmaž visus ankstyvesniojo laikotarpio Didžiosios Lietuvos katalikus. Klausimas gali būti keliamas, kiek vieno asmens kūrinys *Metai* yra individuali išraiška, kiek „objektyvus" laikotarpio aprašymas.

Atrodytų, kad jei su Donelaičio vertinimais ne visi jo laikotarpyje būtų sutikę (pvz. algos pakėlimo reikalauja bernai negalvotų, kad tokie reikalavimai yra neleistino gobšumo išraiška), tai jo aprašymas elgesių, kuriais šis laikotarpis skiriasi nuo ankstyvesniojo, galėtų būti bendrais bruožais priimtas kaip gana patikėtina laikotarpio dokumentacija.

Bet kai kuriais atžvilgiais Donelaičio kuriamas vaizdas skiriasi nuo kitų šaltinių aprašytos socialinės tikrovės. Burtai, prietarai, tikėjimai dvasių pasirodymais Prūsų Lietuvoje paplitę dar ir XIX a. pirmoje pusėje. Karlas Kapeleris, „Kaip senieji lietuvininkai gyveno", in *Lietuvininkai. Apie vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje* (Vilnius: Vaga, 1970), p. 338-390. Tad galvotina, kad Donelaičio palyginti racionali religija yra daugiau elito kultūros — jo paties —, o ne tuometinės liaudies kultūros savybė net ir Prūsų Lietuvoje. Pastaroji turėjo būti panašesnė į Didžiosios Lietuvos liaudies kultūrą, negu atrodytų iš XVIII a. antrosios pusės „aukštosios kultūros" tekstų (pvz. palyginus *Metus* su M. Olševskio *Broma atverta ing viečnastį).*

Sunku įvertinti, kiek objektyviai Donelaitis atskleidžia savo laikotarpio žmonių įgąsdinamumą ir ašaringumą. Psichologiniuose aprašuose galima daugiausia laukti paties autoriaus psichologijos įtakos. Donelaitis senatvėje buvęs įjautrintų nervų žmogus. Bet net jei tai būtų ne būrų apskritai, bet paties, iš būrų kilusio Donelaičio savybės, jų atsiradimas šiame laikotarpyje liktų reikšmingu naujų žmogaus dvasios bruožų liudijimu. (Jo „nervai", kiekvienu atveju, galėtų lygiai gerai būti paaiškinti tom dviem hipotezėm, kuriom aiškinom jo laikotarpio kaimo vyrų įgąsdinamumą ir ašaringumą.)

33 Kai kuriais atžvilgiais Didžioji Lietuva vijosi Mažąją, kai kuriais liko skirtinga. Didžiojoje Lietuvoje velnias ne tik Donelaičio laikais nėra dematerializavęsis, bet fizinėmis pragaro kančiomis populiariose knygose gąsdinama bent iki XIX amžiaus paskutinio ketvirčio, jei ne vėliau. Apie stebuklus pakalbama iki šiandien. Vis dėlto ilgainiui, nors ir pavėluotai, religijos struktūra D. Lietuvoje (tarbūt ypač nuo XX a. pradžios) racionalizuojama panašia kryptimi kaip ir *Metuose.* Tačiau moralybė nesiejama su gamtiškumu. Panašių į Donelaitį gamtos teologų Didžioji Lietuva nepagamino.

Vienas „savavalninkumo" aspektas Didžiosios Lietuvos niekad nepasiekė. Mažojoj Lietuvoj nuo XVIII a. vidurio — kitas šaltinis nurodo vėlesnę jų įtakos pradžios datą — pasauliečių tarpe susiformuoja, nuo kunigų nepriklausomas (ir jų atžvilgiu dažnai kritiškas) „surinkimininkų" religinis sąjūdis, veikęs dar ir po Antrojo pasaulinio karo. Didžiojoje Lietuvoje nėra buvę

spontaniškai autonomiško religinio sąjūdžio (išskyrus liuteronų tarpe iš Mažosios Lietuvos pasklidusius surinkimininkų būrelius). Ateitininkai — formalesnė, globojama organizacija — XX amžiuje žymia dalimi buvo kunigų steigiamį ir liko bendroje Bažnyčios priežiūroje.

Surinkimininkų pradžią *Lietuvių enciklopedija,* t. XXIX, p. 213, datuoja „apie 1750" (t. y. Donelaičio laikais); sąjūdis prasidėjęs „kaip protestas prieš racionalizmo pasireiškimą religiniame gyvenime šviečiamuoju metu". Arthur Hermann, „Das Nationalbewusstsein der litauischen Lutheraner in Preussisch-Litauen und in Litauen," Sonderdruck aus *Lutherische Kirche in der Welt,* Folge 35, 1988, p. 123, pastebi, kad „didžiausią įtaką lietuviams Prūsų Lietuvoje nuo devynioliktojo amžiaus pradžios turėjo lietuviškasis bendruomeninis sąjūdis, kuris save vadino 'surinkimininkais'. . ." Hermanno apskaičiavimu, „mažiausiai 40 procentų suaugusių lietuvių dalyvavo šiame sąjūdyje!" *(ibid.)* Iš trijų pagrindinių dalių viena — „jurkūniškiai" — buvo labai su Bažnyčia susirišę, antra — „klimkiškiai" — asketiško gyvenimo būdo vardu dažnai konfliktavo su liberalesniais kunigais, trečioji — „kukaitiškiai" — iš dalies Bažnyčią atmetė ir didesne dalimi nebesilankė pamaldose (p. 125). Pastarieji laikytini vieninteliu nebažnytiniu (t. y. „nepriklausomu") religiniu sąjūdžiu lietuvių istorijoje.

Kai liaudis Mažojoje Lietuvoje jau buvo pradėjusi pati aiškintis religines tiesas, Didžiojoje Lietuvoje gal dar nebuvo baigęsis plakimasis bažnyčiose. Net ir prileidžiant, kad abiem šiais elgesiais gali būti reiškiamas intensyvus religinis pergyvenimas, to pergyvenimo esmė aiškiai skirtinga. Trūksta gelminių studijų apie vėlesnius tų pergyvenimų kitimus.

34 Metafiziniame teatre lietuviai vargu ar kuo esmingesniu išsiskyrė iš kitų katalikiškų Europos kraštų. Bet Donelaitis ir Apšvietos epochos, ir protestantiškos literatūros kontekste — originali figūra, ir jo originalumas nemaža siejasi su jo lietuviškais, „panteistiniais" elementais.

Latviuose bet kas lygintina su Donelaičiu pasirodo tik maždaug šimtmečiu vėliau. Mažoji Lietuva įgalina išvadą, kad lietuvių atsilikimas nuo latvių prasidėjo tik XIX amžiuje.

35 Kai kuriems XX amžiaus antimodernistams metafizinis teatras, be abejo, būtų už Donelaitį arčiau širdies.

NEI AUSKARĖLIAI

LEONAS LĖTAS

Nei auskarėliai dyvini,
Nei gintaras gimtoj šaly,
Nei balkšvi debesys melsvam dangaus ir žemės junginy,
Nei žiežirbos nuo degančių pliáuskų, naktigonėm,
/tyliam slėny,
Nei veidas veidan žvelgiantis — arti, arti:
Nei víisa tai kas turtina, ką T u turi —
Nei šita čiulbesio pynė́, kurią šią aušros valandą pini,
Manasis vieversy — —
Kodėl skubi,
Kodėl skubi,
Kodėl — skubi? . .

09.09.88, Sodus, Mich.

ŽODĮ PRIE ŽODŽIO

Žodį prie žodžio
Deda
Sigitas Geda:
Žodį prie žodžio
Pážadu
Padeda, vidiné jėgá
Mikalojaus Kastanto Čiurlionio „Pasakon"
Tarp
Jo debesų ir jo gėlių
Rausvu apoteoziniu taku
Veda.

09.03.88, Farmington, Ct.

GELTONA MĖNESIENA ANT MĖLYNŲ GELEŽINKELIO BĖGIŲ

Bėga bėga mėnulis
Melsvais
Geležinkelio
Bėgiais,
Bėga bėga jisai — kol:
Ištisai! —
Geltonai
Žydinčių
Šypsnių
Pintinę
Išsėmęs,
Ir melsvą tólumą
Žydinčiuos
Pakelės krūmuos
Tarp
Kvapniai svaigulingų žiedų
Grakščiai
Irėminęs. . .

Atkreipia

Visų
Mūsų:

Dėmesį!?

06.18.88, Old Lyme, Ct.

ESU IR NESU

LIDIJA ŠIMKUTĖ

Esu saulė
šildanti žemę

Esu paukštis
skriejantis į tolį

Esu šviesa
keliaujanti per tuštumą

Esu medis
šakojantis į nežinią

Esu banga
nepasiekianti kranto

Esu debesis
neturintis formos

Esu horizontas
nežinantis ribos

Esu pasaulis
niekam nepriklausantis

Esu ir nesu.

IŠ MŪSŲ TEATRO PRAEITIES

II. ANDRIUS OLEKA-ŽILINSKAS

JURGIS BLEKAITIS

1. Pakeliui į tėvų žemę

Apie nepriklausomojo Lietuvos laikotarpio vidurį, kada jau buvo nutilę jaunatviški keturvėjininkų šūkavimai, nebeliko aštrių „Vilkolakio" satyrų ir į gyvenimo pagrindinę srovę įsiliejo pirmosios, jau Lietuvos išugdytos naujosios inteligentijos bangos (Brazdžionio, Aisčio, Juodelio, Jakševičiaus karta), visuomenę tarsi perpūtė kažkokie nauji vėjai: staiga ji panūdo kratytis provinciališkumo, įgavo savigarbos ir pasitikėjimo savimi. Tai rodė net ir paviršiaus ženklai: kur atkalnėse ganydavosi ožkos, ėmė dygti baltos, Italijos inspiracijos vilos. Grindinio akmenis keitė asfaltas. Žaliakalnis ir Šančiai pramoko lietuviškai. Pagausėjo meno parodos, suskambėjo pirmieji simfoniniai koncertai. Staiga ėmė erzinti iškabos darkyta lietuvių arba gryna žydų kalba — jas liepta šalinti. Sėkmingai įvykdytas boikotas prieš svetimtaučių lupikavimą, tiekiant Kaunui elektrą, o jai atpigus, pašviesėjo kambariai, gatvės ir naujos plačios vitrinos. O su didžiausiu įkarščiu kauniečiai sukilo prieš caristinių laikų liekaną — poros arkliukų traukiamą tramvajų, trepsėjusį tarp Rotušės ir Panemunės. Tą vargšę „konkę" minia šturmavo, it kokią Bastiliją, ir triumfališkai nuvertė nuo bėgių. Netrukus ėmė kursuoti moderniški autobusai.

Kažkas panašaus ištiko ir Valstybės teatrą, kada jį, ramiai snūduriuojantį savo patogioj vidutinybėj, staiga supurtė nepaprastai dinamiškas žmogus, atneštas tų pačių naujų, neramių vėjų. Algirdo Jakševičiaus gyvenimą pakreipęs nauja vaga, jo pats įtakingiausias mokytojas Andrius Oleka-Žilinskas buvo didelės vizijos, plataus užmojo menininkas, sugebėjęs pats vienas iškelti mūsų teatrą į aukštą, iki tol niekad nepasiektą meno lygį. Talentingiausias režisierius, reformatorius ir pedagogas, jis paliko patvarią įtaką, nusitiesusią toli į ateitį po to, kai po neilgo, spindinčio veiklos laikotarpio jis — ujamas, persekiojamas — buvo priverstas išvykti iš teatro ir Lietuvos. O atvykęs jis buvo iš Rusijos, kur tada dar nebuvo užgniaužti novatoriški ieškojimai, iš vieno kūrybingiausių — Antrojo Maskvos dailės teatro (trumpai — MDT II), kur buvo pasiekęs pirmaujančio aktoriaus padėtį. Štai, vingiuotas kelias, atvedęs jį į Lietuvą:

Andrius Oleka-Žilinskas (1892-1948) buvo gimęs Maskvoje, vaikų gydytojo Motiejaus Olekos ir jo žmonos, Matildos Žilinskaitės, pedagogo Tomo dukters, šeimoje. Abu tėvai — suvalkiečiai namuose kalbėjosi lietuviškai ir buvo veiklūs lietuvių organizacijose. Tėvas buvo Jono Basanavičiaus medicinos mokslo draugas, „Aušros" ir „Varpo" rėmėjas, veikė šalpos draugijoj, rengė lietuviškus vakarus. Draugijos iniciatyva po 1905 metų revoliucijos buvo surengtas ir pirmasis spektaklis, Keturakio „Amerika pirtyje", kuriame vaidino Olekienė ir pirmuosius scenos žingsnius Piemenėlio vaidmeny žengė jos vyriausias sūnus Andrius. Kaip pasakojo jaunesnis jo brolis Petras, operos režisierius Kaune („Muzika ir teatras" 1973), tėvas neturėjo teisės grįžti Lietuvon, nes, kaip studentavimo metu priklausęs revoliuciniam rateliui, buvo „politiškai nepatikimas". Motina labai ilgėjosi Lietuvos. Baigusi Veiverių mokytojų seminariją, ji buvo pasimokiusi smuikuoti, mėgo dainuoti, ir, būdavo, su abiem sūnumis traukia „Sudiev, Lietuva, man linksma buvo"

— ir visi trys verkia. Nuo vaikystės abu berniukai ir motina dažnai lankė Didįjį ir Mažąjį teatrą, kur tėvas turėjo nuolatinę ložę, nors pats retai teturėjo laiko ja pasinaudoti. Iš sūnų jis tikėjosi savo įpėdinių — gydytojų, bet skaudžiai nusivylė. Andrius, vienais penketukais baigęs rusiškąją gimnaziją, trumpai palankė medicinos paskaitas, po to — teisės, bet metė dėl teatro, — kaip ir Petras, kuris buvo medicinos pasimokęs ilgiau.

Andrius buvo aukštas, dailus, ryškių veido bruožų, malonaus balso. Laikydamas egzaminus į Stanislavskio Maskvos dailės teatro pirmąją studiją, jis buvo tik vienas iš keturių priimtųjų, o laikė keli šimtai. Teatrui pasirinko motinos pavardę — Žilinskas. Gal tai nulėmė tėvo nepritarimas teatrinio kelio pasirinkimui. Kita galimybė — istorija su pavarde: lenkuojantis kunigas tėvą Oleką į metrikas įrašė Holiak. Rusiškai virto į Goliak — atseit, driskis, nuogalis. Veltui tėvas stengėsi atgauti tikrąją pavardę: valdžia leido — dėl „malonesnio skambėjimo" — tik įterpti dar vieną l — Golliak. . . Brolio Petro žodžiais, Andrius buvo panašaus į tėvą būdo: nepaprastai tiesus ir atviras, nelinkęs pataikauti ar leistis į kompromisus, buvęs geresnis organizatorius, nei diplomatas. O tų bruožų kaip tiktai reikia, norint priešų įsigyti.

Pirmojoj Maskvos DT studijoj Stanislavskis tikrino ir tobulino savo garsiąją sistemą — kelią į natūralią, psichologiškai pamatuotą pasiruošimą vaidybai. Jis rėmėsi didžiųjų aktorių — Duse, Salvini, žymiųjų rusų stebėjimais ir savo patirtimi. Per sistemą jis vedė prie „žmogaus dvasios" gyvenimo scenoje, prie vidinės tiesos, prie valingo, logiško veiksmo. Pratimais buvo žadinama „emocijų atmintis", vaizduotė, ieškoma kelio į kūrybos versmes pasąmonėje. Šalia to unikalaus bruožo — vidinio stovio teisingo organizavimo — buvo dėstomi ir įprastiniai dalykai: judesių tikslumas ir plastiškumas, balsas, taisyklinga tartis. Drauge su Oleka Stanislavskio vadovybėje mokėsi ir kiti talentingi

jauni aktoriai. Daugelis jų vėliau tapo itin reikšmingais rusų teatre: genialiu laikomas Mykolas Čechovas, Andriaus bičiulis Jurijus Zavadskis, o ypač — uoliai Stanislavskio pamokas užrašinėjęs Jevgenijus Vachtangovas, būsimas didysis režisierius, kuris sėkmingai atvėrė kelius į sintezę, jungdamas vidinę tiesą su drąsia, fantazijos ir grožio kupina teatrine išraiška. Su šiais novatoriais Pirmoji studija palaipsniui tolo nuo MDT vyravusio realizmo į atvirai sąlyginę, aštrią formą.

Apie 1913 metus Andrius jau vaidino reikšmingus vaidmenis. Pats Stanislavskis paskirstė vaidmenis pirmajam spektakliui, olandų dramaturgo Hejermans „Vilties žlugimui", ir Andriui jame atiteko jauno herojaus, žvejo Gerdo vaidmuo. (Tai tas pat veikalas, kuriuo po ketvirčio amžiaus debiutuos kaip režisierius vienas talentingiausių Andriaus Olekos mokinių Romualdas Juknevičius). Jaunutė aktorė Vera Solovjova, vaidindama Gerdo sužadėtinę Jo, sužavėjo publiką, kritikus — ir Andrių. Kiek vėliau juodu susituokė. Po revoliucijos, 1920-tais metais Andrius gavo iš nepriklausomos Lietuvos atstovo Maskvoje, poeto Jurgio Baltrušaičio, sau ir žmonai Lietuvos pasus ir pirmą kartą išvyko į tėvų žemę, nes ten kuriamas teatras. Tačiau Kaune jau ir be jo perdaug „generolų" — Vaičkus, Glinskis, Vitkauskas, Sutkus. Susitarti neįmanoma. Atsitiktinumas iškelia viliojantį pasiūlymą: vienoje programoje Olekus pamatęs Amerikos lietuvių verslininkas Romanas, pakvietė juos apvažinėti Amerikoj lietuvių telkinius. Juodu iškeliavo, tačiau pakely įstrigo Paryžiuje, nes, kaip gyvenusius Sovietų Sąjungoje, Amerika įsileis tik po 5 metų „karantino"! Olekai įsijungia į Maskvoj pagarsėjusį, emigracijoj atsikūrusį satyros teatrą „Šikšnosparnį". (Tai mūsų „Vilkolakio" prototipas.) Po praktikos mažojoj scenoj — vėl grįžimas rimtojon, kai Vakaruos atsiduria žymi Maskvos DT trupės dalis su Andriaus bičiuliu Kačalovu ir kitom pažibom. Mat, Rusijoj tebevykstant pilietiniam karui, būrys aktorių pateko į baltųjų

rankas. Čia jie pagarsi, kaip „Prahos trupė", ir sėkmingai porą sezonų vaidina po didmiesčius, nė negalvodami grįžti Rusijon. Bet iškyla rimtas reikalas gelbėti Maskvoje likusius kolegas ir ypač — patį Stanislavskį: specialus Maskvos pasiuntinys ragina trupę grįžti, žadėdamas lengvatas (nereiksią vaidinti agitacinių pjesių, repertuaras būsiąs laisvas), o negrįžimo atveju didysis Stanislavskio kūrinys būsiąs likviduotas. Ištikimi savo vadovui, aktoriai apsisprendžia grįžti, ir Olekai vėl tampa Pirmosios studijos nariais. Studija ir juodu kyla patyrimu, pripažinimu ir po dvejų metų tampa savarankišku ir savitu Maskvos dailės teatru Antruoju. Čechovas tampa šio MDT II vadovu. Sensacingai pagarsėjusiame spektaklyje pagal Dickensą „Svirplys užkrosny" vaidina ir Andrius su žmona. Jis taip pat vaidina Šekspyro veikaluose: „Hamlete" Pirmąjį aktorių. „Karaliaus Lyro" Edmundą, „Dvyliktosios nakties" princą Orsino. Euripido „Orestejoj" Andrius — Orestas. Šalia to jis vaidina filmuose, dėsto vaidybos pradus operos dainininkams.

Kūrybingame MDT II išsikristalizuoja Olekos-Žilinsko idealistinė pasaulėžiūra, nesiderinanti su komunizmo materializmu. Jis neatsižada Lietuvos pilietybės ir todėl susiduria su valdžios spaudimu, tačiau savo ir Čechovo teatrą ir Stanislavskio mokymą jis brangina. Jis tiki kilniąja, žmogaus dvasią ugdančia teatro meno misija. Kol kas už humanizmą netremiama, nežudoma. Dėl savo ir žmonos įsipareigojimų MDT IIajame, 1926-tais metais jis dar delsia, Antano Sutkaus kviečiamas į Kauną. Pagaliau, kai 1929-tais metais jį vėl pasikviečia režisuoti naujasis Valstybės teatro direktorius, diplomatas ir rašytojas Jurgis Savickis, Oleka apsisprendžia vykti, galutinai palikdamas rusų sceną.

Taip prasideda Lietuvos teatre iš pagrindų nauja, nors neilga, bet dar negirdėto meninio žydėjimo era — Žilinsko era. Savo ištikimiausiam mokiniui jis padės pagaliau rasti savo tikrąjį pašaukimą ir vėliau didžiuosis Algirdo Jakševičiaus užmojais. Kaip režisierius, kaip mokytojas, jis laimės

neginčijamą jaunuomenės pasitikėjimą, patirs didelių triumfų, o vėliau — kartų nusivylimą, kuris privers jį laimės ieškoti Amerikoje.

2. Žilinskas ir Sruoga: bendra teatro vizija

Kaune Olekos-Žilinsko su entuziazmu ir didelėmis viltimis laukė Balys Sruoga ir jo išugdytieji Teatro seminare bendraminčiai, naujo ir kitokio teatro svajotojai. Tarp jų, šalia Romualdo Juknevičiaus ir Juozo Grybausko, buvęs ir Algirdas Jakševičius, — kaip tvirtina savo prisiminimuose rašytojas Pulgis Andriušis (literatūrinis metraštis „Pirmoji pradalgė", Nidos klubo leidinys, 1964 m.). Pavadinęs savo rašinį, skirtą Romualdo Juknevičiaus asmeniui ir kūrybai, „palaidais prisiminimais", Andriušis pasakoja, kad Sruogai Teatro seminare paskelbus, jog netrukus atvyksta į Kauną Oleka-Žilinskas, jaunimas su negirdėtu uolumu suruošęs jam spalvingą priėmimą kažkokioj nebenaudojamoj kino salėj, sumestais į kepurę centais finansavęs jos išdekoravimą, anot Andriušio, „blizgučiais, plakatais, visokiais kibur-viburiais, transparentais". Tam rengimui pats Andriušis, Juknevičius, Jakševičius ir bičiuliai praleidę kelias naktis be miego. Ir štai kaip jis vaizduoja pirmąjį susitikimą:

> „Į šį perkrautą balaganą staiga su Baliu Sruoga įžengia Oleka-Žilinskas. Aukštas, lieknas, tamsiaplaukis, nuo grimo pabalusiu veidu, juodai diplomatiškai apsirengęs vyras pačioje amžiaus jėgoje. Toks, kokiu mes vaizduojamės kiekvieną idealų aktorių. Mūsų kolegės taip ir prilipo prie šio pusdievio, nepasidalindamos juo iki pat išsiskirstymo. Tikras gražuolis. Bet ir elgiasi kaip olimpietis: saikingai geria, išlaiko tam tikrą atstumą, diplomatiškai šypsosi, kiek ironiškas žvilgsnis. . ."

Prie Pulgio Andriušio dar teks grįžti, kalbant apie Juknevičių ir jo su Grybausku sukurtą Studentų teatro draugiją, trumpai — STEDRĄ, kurioje Andriušiui buvo skirtas gal vienintelis jo gyvenime, bet reikšmingas teatrinis vaidmuo.

Tuo tarpu 1929-tais metais atvykęs Oleka-Žilinskas tuoj energingai griebėsi darbo dviem pagrindinėm savo veiklos kryptim: spektaklio statymo („Šarūno") ir jaunimo ruošimo scenai. Į jo vadovaujamą vaidybos mokyklos kursą-studiją stoja Jakševičius, Juknevičius, Kymantaitė ir kiti studentai. Tai studija, iš kurios išaugs Žilinsko pamaina — naujoji teatrinė karta, kuri sudarys Jaunųjų teatro, o vėliau — ir Vilniaus teatro branduolį.

Iki šiol vienas kovojęs dėl aukštesnes menines aspiracijas įkūnijančio teatro, dėl gilesnio idėjingumo ir kultūros, dėl raiškios estetinės formos, Balys Sruoga galėjo dabar džiaugsmingai atsikvėpti: atvyko stiprus bendražygis, žymus menininkas, kurio teatriniai siekimai atitiko jo teoriškai reikštus lūkesčius. Poetas, teoretikas ir aštrus publicistas Sruoga savo straipsniuose kėlė konkrečias Lietuvos teatro savitumo, stiliaus, idėjų problemas, o Žilinskas savo pasisakymuose gana abstrakčiai kalbėjo apie meno visuotinumą, bendražmoniškumą kažkurioj idealioje plotmėje, apie reikalą eiti į žiūrovų „širdį", jį auklėti ar guosti. Bet skyrėsi žodiniai formulavimai, o ne esmė. Abudu buvo humanistai, abu ieškojo teatre esminių žmogui problemų gvildenimo, gilios minties, ir abu norėjo tikro teatro, neslepiančio savo sąlyginės prigimties už natūralistinės butaforijos, už prižeminto vaidybos buitiškumo. Abiem teatras — daugiau nei pramoga, teatras — atvirai teatriškas, teatras — pakili šventė. Savo palaipsniui evoliucionavusius požiūrius Balys Sruoga priėjo teatro istoriko bei teoretiko studijomis, stebėjimais Rytuose ir Vakaruose, poeto jautrumu, būsimo dramaturgo dvasiniu dinamiškumu. Olekos-Žilinsko credo išsikristalizavo iš kilnaus, dvasios primato siekiančio Stanislavskio mokymo, iš anuometinių Rusijos gausių novatorių eksperimentų bei stebinančių laimėjimų, pagaliau — iš savo paties kaip aktoriaus patirties Antrajame Maskvos dailės teatre. O tai buvęs „nuostabus, nepamirštamas Suleržickio, Vachtangovo ir Čechovo teatras", kaip rašo rusų teatro

stebėtojas ir jautrus žinovas Jurij Jelagin (savo knygoje apie Mejerholdą „Tiomnyj genij" — Tamsusis genijus).

Nepaprastai glaudus abiejų menininkų polinkių, skonio, pažiūrų ir teatrinių siekimų sutapimas, prieitas tokiais skirtingais keliais, leidžia spėti, jog artimumas gal glūdi giliau: šaknys, iš kurių augo abiejų meninė vizija, buvo įgėrusios savo gyvybines sultis iš tos pat lietuviškos poetinės prigimties, kuri Sruogos atveju reiškėsi lemiančiai — pilnai ir galingai, o Olekos-Žilinsko atveju — labiau pridengtai, pro įgytą kosmopolitizmo, visų žmonių bendrumo šydą.

Ir Sruogai, ir Žilinskui teatras yra ekstatiškas emocijų menas, o scena — šventovė, į kurią aktorius turi nešti savo dvasioje glūdinčius gėrio ir grožio atspindžius. Scenos gyvenimas nėra tikrovės imitacija, bet jos esminga, sublimuota sintezė, ir aktorius vaidindamas turi taip sutelkti savo dvasines galias, kad išreikštų žmogaus pergyvenimų esminę tiesą, o ne buitišką tikroviškumą. Toji pergyvenimų tiesa turi būti laisva nuo kasdienybės apnašų, intensyvi, aktoriaus sukontroliuota ir tiksliai įforminta. Didelis emocinis intensyvumas yra sąlyga paveikti svarbiajam spektaklio dalyviui — žiūrovui, kuris, būdamas sujaudintas, savo ruožtu paveikia aktorių, suintensyvina jo emocijas. Tik per emocijas, kaip tiki ir Sruoga, ir Žilinskas, žiūrovą pagauna ir jaudina veikalo idėjos. Kaip vidaus suorganizavimas leidžia aktoriui išreikšti personažo pergyvenimų tiesą, taip jo turtinga išorinė žodžio ir judesio technika padeda tuos pergyvenimus teisingai, vaizdžiai įforminti. Idėja ir forma yra neišskiriamai susietos, sutapatintos, nes tiksli forma yra ne kas kita, kaip idėja, išreikšta vaizdu ir veiksmu, bet ne sausu, racionaliu formulavimu. Menui vienodai pavojingas natūralizmas, nes jis, būdamas beformis, idėją užtemdo, ir formalizmas, kurio bedvasis žaidimas negali sukelti gilaus, jaudinančio estetinio pergyvenimo, kurio siekia teatras.

Kiek detaliau savo požiūrį į — anot jo — „gyvąjį" teatrą Oleka-Žilinskas dėsto įvade į anglų kalbos knygą „Vaidybos

džiaugsmas" (vertimas paskelbtas almanache „Muzika ir teatras 1973 m.). — „Aktorius ir jo ugdymas yra tapę mano gyvenimu", kalba jis įvado pradžioje, Amerikoje, kada jo nuostabūs spektakliai beliko praeities prisiminimais, ir jam beliko pedagoginis darbas keliose studijose. Tad jo vėlybos mintys *reziumuoja viso kūrybinio gyvenimo patirtį*. Žilinskas pakartoja „visuotinai pripažintą teatro kūrėjų trikampį — dramaturgas, režisierius ir aktorius", kurių esą „idealus bendradarbiavimas suponuoja jų lygiavertiškumą". Be šių trijų pajėgių komponentų „nėra teatro", sako jis.

Verta čia pažymėti, kad paprastai tas trikampis išreiškiamas kiek kitaip: trečiuoju lygiaverčiu elementu minimas žiūrovas, o režisierius lieka anapus trikampio, kaip tarpininkas tarp autoriaus ir aktoriaus.

Žilinskas sako: „Mane žavi toks aktorius, kurio vaidybą aš jaučiu — ne suvokiu, bet jaučiu. Jis turi būti „gyvas", ir jausmai, kuriuos jis reiškia scenoje, turi būti gyvi jausmai. (. . .) Aš turiu galvoje sugebėjimą būti teisingam scenoje. Aktorius turi gebėti suvaidinti ir perteikti tikrus jausmus ir tikras aistras. Toks aktorius visada ras kelią į žiūrovo širdį (. . .), nes jo ginklas yra tiesa. O visa, kas vyksta tarp aktoriaus ir žiūrovo — tie kontakto ir santykiavimo momentai, — sudaro tai, ką mes vadiname „gyvuoju" teatru. (. . .) Anot Žilinsko, „brangios bendravimo akimirkos pažadina žiūrovo mintis per jo širdį, per ‚gyvus' jausmus".

Savo amerikiečiams skaitytojams Žilinskas toliau aiškina teisingai suprastą Stanislavskio sistemą, kaip universalų, geros vaidybos stebėjimais paremtą metodą, siekiantį scenoje tiesos. Sistema nemoko vaidinti, aiškina jis, tik moko „ugdyti-treniruoti save ir organizuoti savo kūrybinį aparatą". Tas metodas išreiškia vaidybos kūrybiškumo principus ir remiasi psichologiniais išgyvenimais, bet neperša kurios nors vaidybos manieros. „Vaidinti tėra vienas būdas — vaidinti gerai", sako Žilinskas. Teatras gali turėti įvairias tautines tradicijas, bet jos, pasak Žilinsko, tėra formos tradicijos.

„Tradicija, kurią aš siūlau — vidinės tiesos tradicija", sako jis.

Žilinskas pasisako prieš lėkštą, paviršutinišką, miesčioniškų ar dienos aktualijų teatrą, kaip ir prieš vadinamą „radikalų" teatrą. Pasak jo, „žmogaus širdis negali būti apibrėžiama vien konservatizmo ar radikalizmo sąvokomis, ji visų pirma yra žmogiška ir visada linkusi reaguoti į tiesą ir grožį". Aktorius turi suprasti savo atsakomybę atspindėti žmonių gyvenimą, jų jausmus ir kančias.

Kalbėdamas apie „gyvojo" teatro dramaturgą, Žilinskas laukia iš jo drąsios minties, „kūrybinės medžiagos aktoriui ir režisieriui". Jis neturi „tarnauti pigioms ir lėkštoms publikos užgaidoms ir nenori jos linksminti; jis veikiau siekia prasismelkti į žmonių širdis ir jas taurinti. Dramaturgas yra tiesos riteris, o ne teatro kasos tarnas". Už to aistringo Olekos-Žilinsko idealizmo slypi nepasakytas, bet jaučiamas, komercinio, vyraujančio pramoginio teatro pasmerkimas. Tai nusistatymas, kuris leidžia suprasti, kodėl kaip menininkas režisierius Žilinskas Amerikoje nesusilaukė pasisekimo, nors buvo gerbiamas kaip pedagogas.

O koks režisieriaus vaidmuo jo „gyvajame" teatre? Žilinskas sako, kad jis turi „mokėti perskaityti dramaturgo tekstą, įsigilinti į jo personažus, o paskui perteikti šių personažų esmę aktoriams ir tuo būdu suvienyti dramaturgo kūrybiškumą su aktoriaus kūrybiškumu. (. . .) Jis turi rasti naujų vaidybos priemonių ir metodų kiekvienos naujos pjesės pastatymui. (. . .) Aktorius turi būti kaip tobulas instrumentas — jautrus muzikantas, įkvėptas atlikėjas." Režisieriui, derinančiam visų aktorių atlikimą ansambliškam skambėjimui, atitenka dirigento vaidmuo.

Įdomus Žilinsko pasisakymas prieš tūlo jauno režisieriaus polinkį „interpretuoti" pjesę. Jis sako: „Jeigu pjesė gera, tegali būti viena interpretacija — dramaturgo. Režisieriaus uždavinys yra suvokti ir priimti šią interpretaciją: jis turi teisę ir netgi privalo leisti interpretuoti aktoriams tik teatrinę

pjesės pusę. Aktoriuose jis turi įkūnyti pjesės formą, (. . .) kaip buvo sumanęs autorius, aiškiai ir be jokių iškraipymų. Literatūrinius personažus jis turi paversti gyvais žmonėmis ir kiekvienam aktoriui surasti geriausias ir įtaigiausias vaidybos priemones šiam tikslui pasiekti." Tai — credo, kuris paneigia mejerholdiškus eksperimentus, kad ir genialiausius, ir tvirtai pasisako už vachtangovišką tiesos ir formos tapatumą.

Įvado pabaigoje Žilinskas išryškins savo įsitikinimą, kad teatras turi pozityviai tarnauti žmogaus gyvenimui, rašydamas: „Norint scenoje kurti tiesą, reikia gerai pažinti savo tiesą ir gyvenimo tiesą. Tai yra ne vien vaidybos tradicija, bet ir teatro moralinis turinys. Čia slypi gyvojo teatro paslaptis — teatro, kuris yra neišsenkamų kūrybinių jėgų šaltinis, paverčiantis teatro meną konstruktyvia gyvenimo jėga."

Šios Olekos-Žilinsko kūrybinio gyvenimo išvados prisimintinos, grįžtant prie jo kūrybinio ir pedagoginio darbo Lietuvoje, kadangi jis jau ir tada aiškiai vadovavosi panašiomis mintimis ir bandė kurti „gyvąjį" teatrą. Net apie dvi dešimtis metų anksčiau, dar prieš palikdamas Maskvos teatrą dėl Lietuvos, 1926 rugp. 27 d. laiške Sruogai ir per jį — Lietuvos teatrui Žilinskas dėstė panašias mintis. Jam rūpėjo, koks jį kviečiančio teatro meninis veidas, idėjinis turinys? Ar aktoriai supranta savo „atsakomybę už garbingą artisto vardą", ar jie teatre kovoja dėl meno, dėl grožio kūrimo, o ne dėl garbės ir pasisekimo? Reikšmingiausia mintis yra ta, kad teatre visažmoniškos idėjos turi persilaužti per tautiškumo prizmę ir prabilti tautos kalba. „Tai ir bus kelias prie tautos teatro kilnia to žodžio prasme", rašo Žilinskas (almanachas „Muzika ir teatras", 1973).

Gimininga pažiūras į teatro paskirtį nuolat skelbia Balys Sruoga, kartais — gabaus, polemikoj užsigrūdinusio publicisto aštria forma. Antai, straipsny „Dramos tragedija" („Literatūros naujienos", 1935/III/15) Sruoga vaizdžiai sako: „Valstybės teatras negali gi būti lyg koks beprasmis skambaliukas, prie Laisvės alėjos pakabintas. Teatro darbas

turi turėti gilios prasmės, jis turi būti naudingas tautai, visuomenei, valstybei. Vargas visas tiktai, kad toji teatro visuomeninė tarnyba pas mus elementariškai, dar dažniau antiteatrališkai suprantama, (. . .) perdėm utilitariškai, kaip publikos mokymas. Einant šiuo supratimu, teatras turi atstoti laikraščio vedamąjį straipsnį, bažnytinį pamokslą, ideologinius kursus, propagandos biurą, geriausiu gi atveju — iliustruotą literatūros istoriją".

O štai kitas Sruogos pasisakymas apie aukštą teatro paskirtį — visai kito tono, kilnus ir didingas. Tai laiškas šeimai 1944 metais iš vokiško koncentracijos lagerio, sugriovusio jo sveikatą. Rašyta privaloma vokiečių kalba, tad jaučiamas vertimas, nebūdingas Sruogai suvaržymas, tačiau tai neužtemdo dvasios spindėjimo:

„Mūsų kūryba turi nešti žmonėms paguodą. Paguodą aukštesne prasme. Mūsų menas privalo pažadinti širdyje viską, kas priklauso amžinybei. Po karo žmogus turi pabusti žmogumi. Žmogus privalo įsisąmoninti, kad jis turi tapti taurus. Šis žmogaus taurumas turi būti sužadintas pakilių gydančio katarsio emocijų. Tokias emocijas privalo teikti mūsų teatras."

Tikėjimą aukštesne meno paskirtimi, siekimą ugdyti žmoguje žmoniškumą visa didžio talento jėga paliudija poetiškai dramatinė Sruogos kūryba ir nuostabūs Olekos-Žilinsko spektakliai. Taurios teatro misijos suvokimą šimteriopai patvirtina abiejų kūriniai, o iš jų savo ruožtu ir be žodinio formulavimo įtikinamai išplaukia ta pati filosofija. Ją bus išugdęs ir idealistinis abiejų kūrėjų nusiteikimas, ir toji epochos dvasia, kurioje jaunystės metu brendo jų sąmonė, sidabrinis rusų literatūros amžius, simbolizmas, drąsūs ir talentingi novatorių ieškojimai dramaturgijoje ir scenoje. Vėliau pamatysime, kaip tas idealistinis palikimas susikristalizavo, sukonkretėjo, rasdamas raiškų sceninį vaizdą, kaip jis ėmė siekti savito tautiško veido tiesioginio įpėdinio, Algirdo Jakševičiaus mintyje ir, deja, nebaigtoje kūryboje. Bet toji kūryba spėjo nužymėti kelio gaires.

3. „Šarūnas"

Sruogos ir Žilinsko polinkių bei pažiūrų gimininguma, abiejų didelis kūrybiškas temperamentas, talento jėga stačiai negalėjo jų nesuartinti. Juodu buvo daugiau nei bičiuliai — tvirti bendražygiai. Ir jų nuolatiniai ryšiai, svarstymai, bendradarbiavimas buvo našūs abiem. Poetas Balys Sruoga drauge buvo teatro istorikas ir teoretikas, artimai pažinęs ir rusų teatrą jo žydėjimo metu, ir Vakarų veržlius naujos minties bei formos ieškojimus. Jis tegalėjo teigiamai veikti teatralo Žilinsko intelektualinį bagažą, plėsti jo akiratį, rafinuoti jo įgimtą skonį. Iš dalies jis bus padėjęs kratytis porevoliucinės Rusijos tikrovės apnašų, nors ir nesąmoningų, bet vargiai išvengiamų ten brendusiam menininkui. Kas itin svarbu, Balys Sruoga giliai, visa savo prigimtimi, niekad neatitrūkusia nuo gimtojo krašto, jautė, kas yra esmingai sava lietuvio būdui ir kas jam yra svetima tiek idėjinio turinio, tiek ir išraiškos plotmėje. Šia prasme, nors ir gryniausias suvalkietis, savo patriotiškumą įrodęs kad ir tuo, kad ir sovietų spaudžiamas niekad neatsisakė savo Lietuvos paso, — Žilinskas vis dėlto pilnai susiformavo grynai rusų kultūrinėje aplinkoje, tiesa — vadovavosi jos geriausiais pavyzdžiais — tokiais, kaip Stanislavskis ir Vachtangovas. Tad ypač susidūrus su Vinco Krėvės „Šarūno" lietuvišku poetiškumu, subtili Sruogos įtaka galėjo padėti jam rasti teisingą sceninę išraišką.

Savo ruožtu didžios teatrinės kultūros paveldėtojas ir kūrėjas Žilinskas galėjo įvesti Sruogą į tas, vien teoriškai neįveikiamas scenos sritis, kuriose talentingas režisierius tampa savarankišku kūrėju, nuo dramaturgo nebepriklausomu. Tai spektaklio stiliaus ir ansambliškumo, vientisumo kūrimas, jo ritmai, vyraujanti atmosfera, jo vaizdi sceninių padėčių — mizanscenų kalba, toji paralelė metaforoms poezijoje. Pagaliau, ir vaidmenų vaizdinis interpretavimas, kūrybiškas aktoriaus vedimas ir jo darnion ansamblio visumon įliejimas.

Mes žinome, kad Sruogos dramatinė kūryba prasidėjo Olekos-Žilinsko epochoje, kad ji rodo gilų scenos supratimą, dar daugiau — ji esmingai taikoma ne skaitymui, bet scenai. Tai rodo veiksmo siejimas su kuriamos aplinkos poveikiu, su vaizdu ir nuotaika, su šviesa ir tamsa, su garsais ir muzika. Nors to ir neįmanoma pirštu prikišamai parodyti, bet kas galėtų paneigti įkvepiančią įtaką scenos menininko, kurio darbais Sruoga nuoširdžiai žavėjosi, juos gynė nuo nemokšiškų puolimų, aiškino, skirdamas studijinės apimties straipsnius „Šarūnui" ir „Varpams"?

Šalia abišalės įtakos, vyko ir konkretus bendradarbiavimas. Žilinsko laikais Sruoga artimiausiai priėjo prie valstybės teatro. Jis drauge su Krėve, Mykolaičiu-Putinu, Gira ir Vaičiūnu dalyvavo repertuaro komisijoje, kuri buvo sukurta Žilinsko iniciatyva, svarstė teatrui siūlomus savų ir svetimų autorių kūrinius, kai kuriuos pati siūlė. Sruoga prisidėjo prie Dickenso „Varpų" inscenizacijos, vertė operų tekstus, taippat išvertė Bairono „Manfredo" ištraukas Žilinsko koncertiniam atlikimui, kuris buvo spaudoje įvertintas, kaip meistriškas.

Pats pirmasis Andriaus-Žilinsko spektaklis „Šarūnas" tapo viso iktolinio lietuviškojo repertuaro viršūne. Nežinau, ar ji kada vėlesniais laikais buvo pasiekta ar net viršyta. Turbūt, apie tai būtume girdėję. Kiekvienu atveju anuo metu savo reikšmingumu spektaklis praaugo vien scenos ribas. Jis tapo visos jaunos mūsų kultūros kertiniu reiškiniu, pasididžiavimą keliančiu laimėjimu. Apie „Šarūną" kalbėjo visas Kaunas, žmonės traukė iš provincijos spektaklį pamatyti, Balys Sruoga pavadino jį „dar neregėtu teatro triumfu". Su stebukladariu režisierium norėjo dirbti visi — ir senieji, ir jaunieji aktoriai. Į jo naujais pagrindais vedamą studiją pirmą kartą ėmė veržtis akademinis jaunimas, — tokie talentingi jaunos šviesuomenės atstovai, kaip Jakševičius, Kymantaitė, Juknevičius, Grybauskas. O mums, tuometiniams gimnazistams, „Šarūnas" buvo ne vien nuostabus teatras, bet tautinio pasididžiavimo, patriotizmo pamoka,

atstojanti herojinį epą. Legendinis Dainavos suvienytojas buvo mums tada realesnis, negu barzdoti, šalmuoti senovės kunigaikščiai iš istorijos knygų.

„Šarūne", šalia autoriaus, mūsų literatūros klasiko Vinco Krėvės ir iškiliausiojo režisieriaus Žilinsko, buvo sutelktos geriausios jėgos: dramaturgas Petras Vaičiūnas, remdamasis Žilinsko pastatymo koncepcija, sutraukė legendą į dešimtį paveikslų; scenovaizdį ir kostiumus kūrė vienas originaliausių dailininkų, Adomas Galdikas; kompozitorius, profesorius Juozas Gruodis parašė muziką, kurią atliko simfoninis orkestras ir operos choras; vaidino Valstybės teatro veteranai ir jaunesnieji aktoriai, įsijungę iš Tautos teatro ir kitų grupių, jaunimo scenose dalyvavo vaidybos mokyklos auklėtiniai.

Daug kas spektaklyje buvo nauja mūsų scenai. — „Pirmą kartą mūsų scenon atėjo poezija", — sakė Henrikas Kačinskas. Dar niekada iki tol nebuvo repetuojama taip kruopščiai: darbas pradėtas 1929 metų vasarą, o premjera parodyta gruodžio 17 dieną. Pats pasiruošimas režisieriaus buvo vedamas studiniu-etiudiniu keliu, sulydant visus dalyvius į vieningo stiliaus kolektyvą, siekiant ir vidinės tiesos, ir raiškios, išpuoselėtos išraiškos.

Balys Sruoga paskyrė spektakliui ištisą studiją, paskelbtą per kelis numerius „Vairo" žurnale ir išėjusią atskiru, spektaklio nuotraukomis iliustruotu leidiniu „Šarūnas Valstybės teatre" (Tulpė, 1930). Kaip Sruoga nurodo, pirmą kartą priešpremjeriniam pasikalbėjime su spaudos atstovais Žilinskas atskleidė, kad jį sužavėjo Krėvės dramatinės poemos herojinio pasiaukojimo idėja, Šarūnui siekiant suvienyti Dainavą. Ir pirmą kartą nurodė dar nebūtą dalyką — *pastatymo idėją:* spektaklis buvo suprastas, kaip senovinė daina. Tai režisieriui padiktavo ir d a i n i š k ą pastatymo stilių. Kaip Sruoga paaiškina, pagrįsdamas pastatymą šiuo dainiškumo principu, Žilinskas į antrą planą nustūmė normalios dramos intrigos plėtojimą bei veiksmo vientisumą, nes tai nėra būdinga lietuvių net ir epinei dainai, kurioje

vyrauja lyrika. Dar Herderis pastebėjęs, kad lietuvių dainos kompozicijai būdingas „šuoliškumas" (Sprunghaftigkeit): nėra tolydinio pasakojimo, ištisinio vaizdo, tik išmėtyti atskiri kontūrai, kurie „kažkokia pajėga veržias į vieną ir tą patį tašką, į centrą, ir pagaliau sudaro vieną paveikslą, susidedantį iš kontūrų". Dainai, toliau aiškina Sruoga, būdinga strofinė struktūra, kur kiekviena strofa yra beveik savy užbaigtas, savarankiškas vienetas. Strofas jungia vienumon ne veiksmas ir ne apdainuojamas asmuo, bet melodija, bendroji idėja ir nuotaika. Tad, „Šarūno" spektaklis iš dešimties paveikslų, — tarsi strofų —, kiekvienas savarankiškai išryškina atskirą padėties momentą ar veikėją. Kaip ir dainoje, realybė idealizuojama, pakeliama iki simbolio reikšmės. Dainos principas išlaisvina „Šarūną" iš draminių normų — jam nereikalinga regima kova su priešu, rodomi tik Šarūno kovos rezultatai. Užtat veikia lyg „povandeninė srovė" — visus paveikslus vienijanti bendra dvasia, bendra nuotaika.

Dainiškame „Šarūno" spektaklyje išryškinamas bei idealizuojamas tik herojus, o visi kiti veikėjai sudaro tik suschematintą rezonuojančią sritį, gyvą tik Šarūno žygiais, reagavimu į juos. Nematome Šarūno kovos su sritiniais kunigaikščiais, vienijant kraštą, bet regime jo vidinę kovą — abejones, neviltį, nes žmonės nesupranta jo siekimo, nusigręžia nuo jo, kaip nuo baubo; matom jo apviltą asmeninės laimės troškimą, jo rūstybės protrūkius. Svarbus veikėjas, vaidila Rainys, kuris tolydžio skatina Šarūną toliau vykdyti didžią savo misiją — kurti galingą, sujungtą valstybę, — kaip liudija vaidmens atlikėjas Henrikas Kačinskas, — spektaklyje buvo suprastas, kaip vidinis paties Šarūno balsas — jo herojiškoji esmė. Nukrypstant nuo Krėvės siūlomo fiziškai nuskriausto vadovo (panašaus į Šekspyro Ričardą Trečiąjį), scenoje parodytas jaunas, kupinas ryžto valdovas, milžinas ne tarp nykštukų, bet tarp kitų galiūnų. Tačiau jo beatodairiška kova „už vieną valdovą Dainavoje, kaip viena

saulė danguje", kitų nesuprasta — jis sukelia baimę ir neapykantą ir senų, ir jaunų.

Pro didžiulį metų nuotolį atminty išliko tik tas didingas, dvasią keliantis įspūdis, kurį mums, tuometiniams paaugliams, paliko tas tragiškas, bet ir džiugus, kupinas jėgos ir grožio legendinis kūrinys. Liko tik keli įsirėžę vaizdai, rodantys, kaip šalinamasi nuo Šarūno. Štai, linksminas, šoka jaunimas. Tamsių aksomo užuolaidų fone vaizduojama bene miško aikštelė. Staiga įžengia Šarūnas — ir visi nuščiūva, išsilaksto, kaip pabaidyti paukščiai. Šarūnas lieka vienas. Kitame paveiksle — pilies menėje vaišinasi du seni bajorai, Briedis ir Džiangis, girkšnoja midų, dainuoja, atrapalioja gerokai apsvaigę. Pasirodo tarpdury Šarūnas — ir midus lyg būtų išgaravęs: abu mūrai-ąžuolai, viens kitą paremdami, tylutėliai, pirštų galais išstipena. . .

O paskutiniam paveiksle — apoteozėje: kova laimėta, Dainava suvienyta, paruošta tikrovės valdovui Mindaugui valdyti. Atšvaituose laužo, ant kurio deginama aukščiausia tos kovos auka — pats Šarūnas, vaidila Rainys šlovina žuvusį karžygį. Kaip Sruoga savo studijoje sako, tai „pilnas ir visuotinis katarsis, kaip jį Aristotelis suprato".

Visi spektaklio elementai buvo pajungti pagrindinei legendinės dainos idėjai: pakili, nuo buitiškumo nutolusi, bet intensyvumo ir poezijos kupina vaidyba, žodis, judesiai ir gestai; raiškios, prasmingos mizanscenos; sąlygiškas scenovaizdis, nesusietas su jokiu istoriškai konkrečiu laiku ar vieta; tokie pat ir Galdiko sukurtieji efektingi kostiumai; muzika, kurios leitmotyvu Gruodžio parinkta baladė apie Ulijoną; atmosferai kurti tarnaujančios įvairiaspalvės šviesos bendrame tamsiame fone. Pirmą kartą atsisakyta negyvos rampos šviesos. Naujovių buvo net ir smulkmenose: pirmą kartą atmestas sufleris — nuo šiol tobulas teksto mokėjimas tapo savaime suprantama būtinybe.

Palankiai vertindamas viso spektaklio vaidybą, Sruoga savo straipsny gėrisi: „Žilinsko vadovybėje mūsų drama

kažkaip stebėtinai atgijo. Pas aktorius atsirado entuziazmas, kurio iki šiol regėti netekdavo. Aktorių entuziazmas pasireiškė kūryba, kuri perviršijo tai, ko iš mūsų aktorių kolektyvo net optimistai galėjo tikėtis. (. . .) Žilinskas mums parodė, kokį kūrybinį turtą mes turime". (. . .) Sruoga ypač giria Kubertavičių, vaidinusį Šarūną: . . ."jis kažkaip išsitiesė pilnu ūgiu, susikaupė, surinko išblaškytąsias, kažkur glūdėjusias savo jėgas ir pasireiškė dar jam neregėto tikslumo ir stiprumo vaizdu. Pasireiškė visa savo talento stiprybe."

Savo straipsnyje Sruoga kalba ir apie visų kitų aktorių vaidybą, iškelia kitus spektaklio bruožus, — tokius, kaip orkestriškas darnumas, pabrėžta ritmų svarba, mostų stilingą išieškojimą, žodžio skambumą bei muzikalumą. Norintiems geriau susipažinti su šiuo epochiniu spektakliu reiktų straipsnį skaityti ištisai: kito tokio išsamaus ir gilaus vieno spektaklio išnagrinėjimo niekada pas mus nebuvo.

Pabaigai tebūna leisti keli — ne tvirtinimai, bet spėjimai. Ar tai ne pats Sruoga inspiravo spektaklio principą — dainiškumą? Tai leidžia spėti kelios aplinkybės. Tiesa, Žilinskas žavėjosi Krėvės veikalu dar žymiai seniau, Maskvoje, tarėsi dėl jo pritaikymo scenai su poetu Jurgiu Baltrušaičiu, kuris net manęs dialogus perrašyti eilėmis! Tos minties vėliau atsisakyta. Pasirinktasis kelias — originalaus Krėvės teksto panaudojimas, sukondensuojant jo epiškuosius momentus, tinkamus senovės dainos idėjai. Tačiau, ar Žilinskas turėjo progos taip gerai pažinti autentiškos lietuvių dainos pobūdį, subręsdamas rusų kultūrinėje aplinkoje, kad net galėtų jos struktūrinį savitumą išversti teatro kalbon, padaryti viso spektaklio principu? Tuo tarpu Balys Sruoga, savo straipsny išsamiai aiškindamas dainos ypatybes, pats pataria paskaityti savo „Dainų poetikos etiudus". Tai jo Miunchene apginto doktorato tema. Kas gi kitas geriau galėjo išaiškinti Žilinskui visas dainiškumo plonybes, gal net ir patį terminą pasiūlyti? Ypač — žinant abiejų kūrėjų artimą draugystę, nuolatinius pasitarimus teatro temomis. Nė kiek

nemenkinant Žilinsko lietuviškumo, jo supratimo, jog Lietuvai rūpi kurti savo tautišką teatrinį stilių, vis dėlto prisimintinas ir jo tam tikras žinių trūkumas net ir paprastesnėje plotmėje: juk jis pats prisipažino pirmą kartą išgirdęs apie lietuvių kalbos priegaides, kai kalbininkas Pranas Skardžius dėstė teatro aktoriams sceninės tarties dalykus.

Kitas spėjimas — apie patį Sruogą. Ar nuoširdus susižavėjimas savo talentingo draugo režisieriaus spektakliais, ypač „Šarūnu", nebus buvęs tas lemiamas akstinas, tas gal paskutinis pastūmėjimas, leidęs poetui imtis dramaturgo plunksnos? Juk Sruogos šedevras „Milžino paunksmė" gimė, praėjus metams nuo „Šarūno" premjeros. Tiesa, domėjimasis teatru, gilinimasis į jo teoriją bei istoriją, sielojimasis lietuviškojo teatro problemomis, net ir pradiniai bandymai rašyti teatrui „Vilkolakio" laikais — visa tai liudijo brėstant esmingai dramatišką jo poezijos charakterį. Ir vis dėlto, ryški gija sieja su Krėvės kūriniu ir Žilinsko spektakliu. Nors „Šarūnas" ir „Milžino paunksmė" visiškai skirtingi veikalai ir koncepcija, ir stilium, tarp jų vis dėlto jaučiamas tarsi paslėptas dialogas tragiško herojaus — nesuprasto valdovo tema. Sruoga iškelia savą, itin originalų variantą. Jei Šarūnas yra gyvas scenoje fantazijos, legendos plotmėje, tai Sruogos istorinis valdovas Vytautas yra realusis, savo bendraamžius praaugęs valstybininkas; tačiau veikale jis veikia kaip idėja, dvasia, visa aprėpianti ir lemianti, bet scenoje neregima. Čia jo galingai Lietuvos „Karaliaus-Saulės" šviesai atspindėti Sruoga sukūrė *antipodą — mėnulį: nuostabų žmonišku tikrumu ir gilumu, bet pasyvų, lyrišką Jogailą.* O ypač „Milžino paunksmės" pabaiga skamba, kaip Sruogos variacija Krėvės „Šarūno" apoteozės tema. Kaip žuvusį Šarūną apraudodamas pagarbina vaidila, jo žygio tęsimą užtikrina pasirodęs Mindaugas, taip „Milžino paunksmėj" choras, simbolizuojąs visą tautą, aprauda didžiojo valdovo mirtį — „verk, tėviškėle, verk, Lietuva — jau nusileido saulė

tava", — o Vytauto darbų išlikimą mažoriška gaida žada Švitrigailos priesaika. Čia glūdi didžioji abiejų veikalų giminystė, tačiau — ne įtaka ir ne sekimas: Sruogos kūrinio struktūra, dinamika, poezijos pobūdis, personažų charakteristika — visiškai kitokia. Lyginimas tik išryškina abiejų didžiųjų kūrėjų individualybes.

Verta pastebėti, kad ligi Žilinsko Sruoga dažniau nusiskųsdavo teatru, negu juo džiaugėsi. Dabar gi štai talentingas menininkas aukštai iškėlė pastatymo meną. Tokiam teatrui verta rašyti! Meistriškai naudodamasis savo veikale daugybe grynai teatrališkų efektų, Balys Sruoga turėjo pagrindo tikėtis iš scenos meistro puikaus spektaklio.

Papildymai, patikslinimai, pataisymai

Noriu pareikšti nuoširdžiausią padėką tiems asmenims Lietuvoje, kurie, pagelbėdami mano straipsniui, nugalėjo anksčiau neperžengiamas užtvaras ir parūpino man kopiją 1942-43-iais metais mano rašyto teatrologijos diplomui gauti darbo — „Algirdo Jakševičiaus teatro menas". Aš jį gavau pavasarį, kada pirmoji rašinio „Iš mūsų teatro praeities" dalis jau buvo atspausdinta *Metmenų* 54-tame numeryje. Ypač jaunojo gimnazisto ir studento Algirdo metus dabar būčiau galėjęs apibūdinti pilniau. Nors tai dabar pavėluota, norėčiau trumpai pabrėžti kelias savybes, kurios liks reikšmingos ir Jakševičiaus ateičiai.

Nuo mažų dienų kaime A.J. buvo darbštus ir nagingas, ir bemaž entuziastiškas ėmimasis bet kokio darbo liko jo bruožu visą gyvenimą. Ryškiu pavyzdžiu galėtų būti jo vertimas 1938-9 metais iš neseniai pramoktos anglų kalbos Stanislavskio *An Actor Prepares* („Aktoriaus saviruoša"). Vos užbaigus jam tą nemenką žygį (atliktą šalia dėstymo universiteto studijoj, vaidybos ir režisavimo teatre), pasirodė to pat veikalo rusiškoji versija, laikytina originalu, ir A.J. tučtuojau ėmėsi pagrindinio savo vertimo peržiūrėjimo ir taisymo. Šiuo atveju jis buvo įtraukęs darban ir keletą mūsų, savo mokinių, o be to, išjudino kalbininkus, kviesdamas nukalti tinkamus lietuviškus pakaitalus teatrinei terminologijai.

Nors pripažįstama, kad literatūriniai jo bandymai neliudijo ryškesnio talento (jis ir pats niekad nebandė jų spausdinti), tačiau rodė esminį polinkį į lyrizmą, į romantiškumą ir į formą. Jam darė įtakos simbolistai, kaip Sruoga ir Kirša, o vėliau jis žavėjosi *Šimto pavasarių* Binkiu ir pats rašė futuristiškus eilėraščius. Dar „Aušros" gimnazijoj besimokydamas, pramoko rusiškai, o tai atvėrė jam, godžiam skaitytojui, žymiai platesnius tarptautinės literatūros klodus, negu buvo prieinami gimtąja kalba. Anksti pasireiškė jo polinkis į rimtąją lektūrą, į filosofinius kūrinius, į meno teoriją bei istoriją, o taipgi liko meilė poezijai. Drauge brendo vidinis įsitikinimas: „Ne, aš tegaliu būti menininku", rašė jis, žengdamas aštunton „Aušros" gimnazijos klasėn.

Anksti pasireiškė jo rimtesnis talentas — piešti. Šešiolikametis Algirdas skundžias laiške vyresniam broliui, kad piešdamas garsios kino artistės portretą iš nuotraukos ir „pridėdamas šį tą savo", išgavęs ne tą nuotaiką: „vieton jos begalinio liūdnumo išėjo begalinis išdidumas". Meno mokykloje buvo vertinamas jo gabumas. Skulptorius P. Aleksandravičius, Algirdo geras draugas, pripažino jo skonį, gerą linijos ir kompozicijos pajautimą. Labiau A.J. pasireiškė grafikoje. 1937 m. jo pašto ženklo projektas Paryžiaus taikomojo meno parodoje buvo atžymėtas sidabro medaliu. Gilesniam meno studijavimui tačiau trukdė teisės paskaitos universitete, egzaminai. Jis išklausė bendrą Meno mokyklos 4 metų kursą, bet jo pasirinktai skulptūros specializacijai reikėjo dar dviejų metų. Įdomi ir kritiška P. Aleksandravičiaus pastaba, kad, siekdamas juo didesnės ekspresijos, A.J. neišvengęs tam tikro manierizmo, t e a t r a l u m o. Dailininkas-skulptorius liks labai jaučiamas Algirdo vaidyboj ir režisūroj.

Kiek papildant dar santykius su kitais šeimos nariais: dar gimnazistas ar jaunas studentas, A.J. savo laiškais stebina brolį Vytautą, literatą, studijuojantį Paryžiuje: kokios gausios jo literatūrinės idėjos, kokios modernios. Ir brolis visai rimtai su juo diskutuoja literatūrą ir gyvenimą, polemizuoja dėl P. Juodelio *Pjūvio* žurnalo (kuriam Algirdas piešė viršelį ir aplamai jautėsi artimas). Algirdo santykiai su seserimis šilti, o tėvai iš Kriaukėnų jam rašo: „Mes esame Tavimi patenkinti. Laikykis ir toliau to kelio". Jo sesuo, seselė Rita, teisi, kad jokiom politiškai ideologinėm organizacijom Algirdas nepriklausė, bet gimnazijoje jis vis dėlto,

kaip liudijo draugai, buvo uolus skautas, skiltininkas. Nebuvo jis koks atsiskyrėlis ir studentavimo metais; kad ir apsikroves darbu, rasdavo laiko ir asmeniškam gyvenimui. Anot sesers Emilijos, „mūsų Algirdas nepaprastai prašmatnus kavalierius". O, kaip pasakojo jo gimnazijos laikų kolegė, Gražina Gustaitytė-Krivickienė, Algirdas buvęs ne vien draugiškas ir paslaugus, bet ir labai dailus — visos mergaitės į jį žiūrėjusios. . .

Būtų smagu tuo jaunu vaizdu užbaigti šį papildymų žiūpsnį, bet, deja, liko dar ir ne toks smagus atitaisymas. Aš atsiprašau skaitytojų, ypač Algirdo Jakševičiaus artimųjų, kad skubėdamas laiku įteikti straipsnį, neturėjau laiko patikrinti su giminėmis juos liečiančių duomenų ir privėliau klaidų. Seselė Rita, buvusi Ona Jakševičiūtė-Trimakienė, yra ne Antano, o jo brolio, ekonomisto Dionizo našlė, buvusi dantų gydytoja. Lietuvoje likusi sesuo Emilija Adiklienė yra pedagogė. Onos sūnus, kunigas, d-ras Kęstutis Trimakas yra psichologas. Teisingai visus sustatyti savo vieton padėjo p. Alantai, ir už tai jiems šalia atsiprašymo — didelis ačiū. Ačiū ir seselei Ritai, kuri mano šias nuodėmes geraširdiškai atleido ir net siūlė neatitaisinėti — esą nesvarbu, smulkmenos, o Lietuvoj esančios sesers klaidos vistiek nepasieks. . . Tačiau Algirdo Jakševičiaus atminimas neleidžia palikti klaidingų teigimų, nors ir be blogos valios padarytų. Ypač jį patį, esantį šio rašinio centre, man rūpi nei gražinti, nei mažinti, o pristatyti tokį nemeluotą, tikrą, kokį pažinau.

J. Blekaitis

ISTORIJA IR DABARTIS

IŠEIVIJOS POŽIŪRIAI Į PERSITVARKYMO SĄJŪDĮ

1988 m. vasarą išeivijos vaizduotė buvo užvaldyta persitvarkymų Lietuvoje. Viskas — legalios demonstracijos prieš Ribbentropo-Molotovo sutartį, šimtatūkstantinės minios su Lietuvos vėliavom, stalinizmo aukų minėjimai, kritinis laikraščių turinio pasikeitimas, energingų, nepriklausomos dvasios vadovų jaunojoje kartoje atsiradimas — atrodė nuostabu.

Vieni išeivijoje buvo įsitikinę, kad, sykį pakliuvusi totalitarizmo gniaužtan, visuomenė praranda tolimesnės evoliucijos, bet kokios liberalizacijos galimybę. Kiti galvojo, kad Lietuvos jaunimo smegenys jau tiek perdirbti, kad tik išeivijoje galės juos išmokyti, kas yra laisvė. („. . . pavergtoje Lietuvoje ir mūsų tautos jaunoji karta daugiau ar mažiau auga komunistiška", rašė 1966 m. populiariausias išeivijos ideologas.)

Persitvarkymo sąjūdžio galimybes ir racionalesniems išeiviams nelengva suprasti. Kiek jis gali pasiekti esminių institucinių reformų, savivaldos, demokratizacijos, kiek reikia laukti pastangų jo iniciatyvas apriboti ar kooptuoti? Ar nebus jo svarbiausias pasiekimas — moralinis atsinaujinimas, jaunosios kartos charakterio formavimas drąsos ir savarankiškumo aktyvumo laikysenai, kuri, kas bejvyktų, daugeliui išliks vidiniu kelrodžiu?

Kai kuriuos išeivijoje kylančius klausimus 1988 m. liepos-rugpjūčio mėnesį bandėme pasiaiškinti šiame poliloge.

Ar iniciatyva persitvarkymui Lietuvoje kilo vien iš Maskvos, ar galima rasti ir lietuviškų jo ištakų? Ar šio sąjūdžio dvasinis profilis toks pat kaip kitose Sovietų Sąjungos respublikose — Rusijoje, Armėnijoje, Estijoje, Gudijoje, ar turi ir skirtingų, specifiškai lietuviškų savybių?

TOMAS VENCLOVA: Idėjos, kurias šiuo metu kelia persitvarkymo sąjūdis, Lietuvoje buvo pribrendusios jau labai seniai —

tiksliau pasakius, niekada nebuvo mirusios. Tačiau jos ilgus dešimtmečius buvo nustumtos į visuomenės pasąmonę — į „neskelbiamų minčių sferą". Ardyti tabu ryždavosi tik disidentai: už tai jie susilaukdavo ne tik valdžios represijų, bet ir lietuviškosios inteligentijos priekaištų — girdi, ne laikas, dera būti atsargesniems, nestatykite tautos į pavojų ir t. t. Kiek čia buvo rimtõ susirūpinimo tautos likimu, kiek paprasčiausios baimės ir prisitaikymo, nėra lengva pasakyti. Prisipažinsiu, apie lietuviškąją inteligentiją ligi šiol buvau nekokios nuomonės — maniau, kad nuolankumas, rūpestis butais, sodais, daržais, ir tai, ką Vincas Kudirka vadino chronišku kinkų drebėjimu, yra neišgydomos ligos. Šiandien matau, kad klydau, ir tai man labai malonu. Kada Maskvos valdžia, pamačiusi aklavietę, kurioje TSRS atsidūrė, ryžosi politiniams eksperimentams, „neskelbiamos mintys" prasiveržė į paviršių tiesiog revoliuciniu būdu. Šiandien, kai rašau šiuos žodžius (1988 metų liepos mėnesį), padėtis Lietuvoje man labai primena Didžiojo Vilniaus seimo laikotarpį; beje, ir Rusijoje padėtis analogiška 1905 metams.

Sąjūdžio dvasinis profilis Lietuvoje, Estijoje, Armėnijoje, Gudijoje yra maždaug vienodas, jei neskaitysime stilistinių skirtumų, išplaukiančių iš tautos tradicijų, civilizuotumo laipsnio, įvairuojančios Stalino periodo (ir ankstesnių bei vėlesnių periodų) patirties. Gerokai skiriasi sąjūdžio profilis Rusijoje — jau vien dėl rusų tautos didumo ir jos ypatingos pozicijos imperijoje. Bet pranašystės, kad Rusijos sąjūdyje paims viršų atžagareiviai ir šovinistai, tuo tarpu nepasitvirtino: ten visiškai aiškiai vyrauja liberalai.

ZENONAS REKAŠIUS: Manau, kad būtina skirti persitvarkymą nuo persitvarkymo sąjūdžio. Persitvarkymas reiškia kai kuriuos pasikeitimus Sovietų Sąjungos komunistų partijos politikoje ir ideologijoje. Persitvarkymą iššaukusios priežastys taip pat labai aiškios. Tai ekonominė stagnacija, privedus šalį prie beveik krizinės padėties. Pastangos šias problemas spręsti centralizacijos ir kontrolės stiprinimo priemonėmis davė priešingų rezultatų, todėl partijos vadovybė ryžosi keisti kryptį. Taigi persitvarkymo iniciatyva atėjo tik „iš viršaus". Dėl to ir ieškoti kokių nors lietuviškų persitvarkymo ištakų nėra prasmės.

Persitvarkymas sudarė galimybę įvairiems sovietų visuomenės sluoksniams siekti įvairių (ne visada tų pačių) tikslų. Tuo tikslu ir susibūrė įvairūs persitvarkymo rėmimo sąjūdžiai.

Lietuvos, Latvijos ir Estijos istorinė patirtis panaši, panašios ir problemos. Tai atsispindi ir šių respublikų persitvarkymo sąjūdžių dvasiniame veide. Čia dėmesio centre tautinė problematika: kalbos, kultūros paminklų, istorinės atminties išsaugojimas, ekonominis ir kultūrinis savarankiškumas.

Armėnai, tautinėje ir kultūrinėje srityje turėję šiokių tokių privilegijų, visą dėmesį nukreipė į Armėnijos-Azerbeidžiano konflikto išsprendimą. Gudijoje, kur tautinė sąmonė silpna, silpnas ir sąjūdis, ribojasi beveik vien kalbos ir istorijos išsaugojimo pastangomis.

KĘSTUTIS GIRNIUS: Persitvarkymo ištakų reikia ieškoti ne tiek Maskvoje, kiek Armėnijoje ir Estijoje. Dažnos masinės demonstracijos Jerevane, kuriose dalyvaudavo iki pusės milijono žmonių, parodė, kad centro valdžia negali priversti solidarią tautą paklusti jos valiai be smurto, o smurto vartojimas persitvarkymo sąlygomis nėra reali alternatyva. Dar didesnį poveikį turėjo estų veikla, ypač kūrybinių sąjungų plenumas balandžio 1-2 d., priėmęs nutarimą reikalauti daugiau autonomijos, atviras tvirtinimas, kad tarybinė tautybių politika sukėlė pavojų estų tautos egzistencijai. Tuo laiku buvo įsteigtas Estijos liaudies frontas, aiškiai reiškęs nepasitenkinimą EKP politika, ir nariais priėmęs ir nepartiečius. Daugeliu kitų atžvilgių estai lietuviams davė pavyzdį, kaip galima kovoti už tautos teises. Jau balandžio mėnesį roko koncertuose plevėsuodavo dešimtys Nepriklausomos Estijos vėliavų, o Lietuvoje tik birželio 14 d. neoficialioje demonstracijoje pasirodė pirmoji trispalvė. Lietuvos Persitvarkymo *Sąjūdžio žinių* antrame numeryje pažymima, kad estų ekonomistų Bronšteino ir ypač Raigo apsilankymas ir pranešimas apie įvykius Estijoje skatino lietuvius imtis konkrečių priemonių persitvarkymui remti. Iki šiol net latviai daugiau ir atkakliau reikalauja pasikeitimų. Nežinia, kodėl lietuviai šiuo atžvilgiu atsiliko nuo kaimynų, ypač prisiminus, kad lietuvių pogrindžio leidinių ir kitamanių skaičius buvo proporcingai didesnis negu kitų tautų. Gal dėl to, kad lietuvių demografinė padėtis gerokai palankesnė negu latvių ir estų, nutautimo pavojus ne toks akivaizdus.

Sąjūdžio tikslai gana panašūs į kitų respublikų, ypač Latvijos ir Estijos. Tai ir lauktina. Tautos ir individų bruožams reikštis dažnai

reikia daugiau laisvės. Pritaikant Hegelio žodžius, galima sakyti, kad kalėjime visi kaliniai pilki. Slogi centro valdžios ir cenzūros ranka rūpestingai malšino visų polėkius, tad persitvarkymų rėmėjų pirmoji užduotis yra palaužti partijos biurokratų galią, panaikinti beprasmiškus ir žmogaus orumą žeminančius apribojimus. Didesnės autonomijos kol kas reikalauja tik Pabaltijo respublikos, iš dalies dėl nepriklausomybės tradicijų poveikių ir jų išskirtinos ūkio bei demografijos padėties. Ypatingu lietuvišku rūpesčiu laikytinas jau anksti pasireiškęs mėginimas pašalinti istorijos baltąsias dėmes, kurių Lietuvos istorijoje būtų proporcingai daugiau negu kitose respublikose. Pakartotini sąjūdžio narių aiškinimai, kad jie nori su partija bendradarbiauti bei pastangos atsiriboti nuo vadinamųjų ekstremistų lyg ir rodo tą didesnį lietuvių apsidraudėliškumą bei baimę, kuriuos ne kartą kritikavo ir patys sąjūdžio nariai. Tačiau negalima užmiršti, kad patys žmonės Lietuvoje gali geriausiai nujausti, kas darytina. Lengva kitus mokyti drąsos, saugiai gyvenant užjūryje, bet galima prisiminti ir tai, kad jei estai būtų priėmę Reino Taagepera patarimus santūriau laikytis, jie būtų gerokai mažiau iškovoję.

RIMVYDAS GLINSKIS: Aišku, kad bet kokia nauja politika Sovietų Sąjungoje kyla tik Maskvoje ir tik komunistų partijoje. Kitos jėgos per septyniasdešimt šios valstybės istorijos metų buvo ir tebėra per silpnos didesnėm pergalėm. Iš kitos pusės, kiekvienas daugiau mąstantis šios šalies gyventojas jau seniai suprato, kad sistema sparčiai riedėjo žemyn ir vienintelis išsigelbėjimas buvo peržiūrėti ir reformuoti ar net pakeisti ją. Maskva paskelbė savo naujosios politikos lozungus „glasnost" ir „perestroika". Čia ir prasideda Babelio bokštas — kiekvienas juos supranta savaip. Pabaltijo tautos irgi savaip juos traktuoja, o teisybė, mano manymu, yra ta, kad kiekvienas nori savo problemoms išspręsti išnaudoti pirmą kartą Sovietų Sąjungoje susidariusią laisvėjimo situaciją. Tad, jei problemos tapačios, kaip Pabaltyje, tai ir savybės panašios. Manau, kad šiek tiek judėjimo formos skiriasi dėl tautos charakterio ir nugyventos istorijos niuansų. Lietuvių atsargumas ir konservatyvumas praleido kaimynus estus, daugiau išlaikiusius visuomenėje demokratines tradicijas, į priekį, kad vėliau su mažesne rizika galėtų vytis jau pramintu keliu. Šis specifiškumas padėjo, kad ir vėliau įkūrus sąjūdį Lietuvoje, dabar pradėti pirmauti tarp

kaimynų judėjimo plitimu visoje tautoje. Be to, Lietuvoje egzistuoja didesnis atitrūkimas tarp valdžios ir visuomenės negu Estijoje.

Ar šis reformų sąjūdis, įgijęs legalinį statusą, neturės riboti savo veiklos užsimojimų, kad šio statuso neprarastų? Ar, kita vertus, jis savo tikslų, skalės, kuria jis gina bendruosius tautos interesus, platumu ir moraline drąsa neužstelbs ankstyvesnius disidentų sąjūdžius, nepadarys juos nebereikalingais? Ar jau galima, ar bet kada bus galima kalbėti apie „post-disidentinį laikotarpį" Sovietų Sąjungoje?

TOMAS VENCLOVA: Šiandien Lietuvos persitvarkymo sąjūdis kiek primena Nojaus laivą — visokių gyvių po porą. Šalia žmonių, kurių kredencialais nei kiek neabejoju, jame reiškiasi vidutinio arba menko simpatingumo asmenybės. Pravartu pacituoti iš sąjūdžio biuletenio Algimantą Čekuolį („Ar nevertėtų pagalvoti, kad. . . trispalvė taptų LTSR vėliava? Atimtume paskutinį simbolį iš mūsų separatistų, nacionalistų ir ekstremistų") arba Arūną Žebriūną („. . .norėčiau siūlyti sukurti mūsuose mokyklą, kurioje galėtų mokytis pasaulio lietuviai, išeivių vaikai. Joje mes galėtume auklėti žmones savo dvasia. Kiek kita dvasia, nei Vasario 16-osios vardo gimnazijoje"). Partija (o pačioje partijoje — konservatyvusis sparnas), be jokios abejonės, bando ir bandys per mažiau simpatingas asmenybes sąjūdį užvaldyti, apriboti, paversti patogiu buferiu tarp savęs ir visuomenės. Kitas klausimas, ar tai pavyks.

Radikalūs disidentai (ar, kaip juos mėgstama vadinti išeivijoje, rezistentai) šiuo metu, rodos, susilaukia visuomenėje mažiau atgarsio, negu persitvarkymo sąjūdis. Be abejo, jie labiau varžomi, ir visi žino, kad jų demonstracijose dalyvauti pavojingiau. Bet turbūt esama ir kitos priežasties. Radikaliesiems disidentams stinga politinio pragmatizmo. Jie kelia maksimalius reikalavimus, retokai susimąstydami apie tai, kaip juos įvykdyti (ir turbūt dar rečiau susimąstydami, ką reikės daryti pasiekus tikslą). Jų tarpe pasitaiko ir siaurumo, ir fanatizmo, ir netolerancijos. Žinoma, tai garbingi — gal patys garbingiausi Lietuvoje — žmonės, kurie atlieka labai reikalingą funkciją: nuolat primena tautai ir pasauliui, jog nesame užmiršę ir neužmiršime savo galutinio idealo. Jei radikaliųjų disidentų nebūtų, nebūtų ir persitvarkymo sąjūdžio, juo labiau nebūtų to sąjūdžio pasiekimų. Bet šiandien pragmatikai varo realią

veiklą, o radikalai yra veikiau „paraštėje". Beje, normalioje visuomenėje taip ir turi būti.

ZENONAS REKAŠIUS: Lietuvos persitvarkymo sąjūdis jau ir dabar riboja savo tikslus ir siekimus. Sąjūdis, pavyzdžiui, visai nekelia nepriklausomybės klausimo, atsiriboja nuo antisovietine veikla besireiškiančių disidentų ir pan.

Disidentų veikla daugiausia reiškėsi pilietinių teisių srityje. Persitvarkymui vykstant daugelis šių klausimų išsispręndžia (ar bent sušvelnėja). Tokiu būdu ir disidentinio judėjimo reikšmė mažėja. Pavyzdžiui, sparčiai normalizuojantis bažnyčios ir valstybės santykiams, o, iš kitos pusės, oficialiajai spaudai atvirėjant, ***Katalikų bažnyčios kronikai*** gali pritrūkti medžiagos.

Ne disidentizmas, o greičiau stagnacija buvo būdingiausias neseniai pasibaigusio sovietinio laikraščio bruožas, todėl vargu ar yra prasmės kalbėti apie disidentinį laikotarpį. O post-betkoks laikotarpis iš viso, manau, nieko nepasako.

KĘSTUTIS GIRNIUS: Sąjūdžio likimo nelems nei jo teisinis statusas, nei įvykiai Lietuvoje. Jei bus nutarimas Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio ir panašių organizacijų veiklą stabdyti, tai jis bus daromas Maskvoje, o ne respublikos sostinėje. Autonomija nėra tikrovė, bet tik svajonė. Vis dėlto ironiška, kad persitvarkymą, tad ir lietuvių kultūros vertybių puoselėjimą dabar saugo Maskvos pareigūnai ir apsaugo nuo Lietuvos partijos vadovybės, kuri gana nepalankiai vertina įvykių raidą ir veikiausiai būtų ėmusi griežtesnių priemonių „tvarkai" palaikyti. Organizacijoms dažnai gresia konservatyvėjimo ir prisitaikymo pavojus, gresia jis ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui. Tačiau savotiška revoliucinė nuotaika ir euforija, apgaubusi plačius gyventojų sluoksnius, džiuginantis pirmųjų pergalių jausmas, noras išnaudoti vienkartinę progą pasakyti ir daryti tai, kas kol kas buvo draudžiama — visa tai skatins sąjūdį pasukti radikalesniu keliu. Be to, nuo pat pradžių sąjūdis skelbėsi esąs Gorbačiovo programos remėjas, ir jo pagrindiniai reikalavimai buvo suderinami su bendromis Gorbačiovo gairėmis. Raginimai įteisinti trispalvę ir Lietuvos himną, pakeisti istorijos mokymo programą vargu ar sukėlė nerimo Maskvoje, nes aišku, kad tarybinei santvarkai nekils jokio pavojaus dėl šitokių tautinį orumą varžančių apribojimų, kurie tik kurstė gyventojų

nepasitenkinimą. Tačiau reikalavimai panaikinti antrojo sekretoriaus postą bei apriboti didžiųjų gamyklų plėtrą negali džiuginti Maskvos. Jei Sąjūdis atkakliai keltų šitokius reikalavimus, tai jo nariai galėtų patekti nemalonėn.

Nuolat kyla pagunda įvykius ir žmones Lietuvoje vaizduoti juodomis ir baltomis spalvomis. Jei anksčiau buvo polinkis smerkti kone visus komunistus, tai dabar lyg reikia visus persitvarkymo rėmėjus laikyti didvyriais. Bet nereikėjo ypatingos drąsos kurti sąjūdį, nes nuo balandžio pabaigos iki liepos vidurio valdžios organai Lietuvoje ir kitose respublikose buvo paralyžuoti, bijodami, kad už bet kurių griežtesnių priemonių vartojimą jie bus kaltinami neigiamu nusistatymu persitvarkymo atžvilgiu. Liepos viduryje pradėjo keistis padėtis. Dabar jaučiamas aiškus valdžios spaudimas, nepasitenkinimas tokiais sąjūdžio veiksmais kaip raginimas boikotuoti *Tiesą*. Sąjūdžio narių drąsą rodys jų ryžtas atlaikyti šį spaudimą. Bet net šiuo atveju netikslu lyginti jų drąsą su disidentų. Pastarieji aiškiai nujautė, kad anksčiau ar vėliau jie bus nuteisti kalėti už savo veiklą ir sulaukė šio likimo. Persitvarkymo sąjūdžio nariams šio pavojaus nėra. Prisimintina ir tai, kad Lietuvos inteligentija ilgą laiką baukščiai laikėsi. Nors dešimtys tūkstančių katalikų pasirašė pareiškimus, raginančius paleisti kalinamus kunigus, neturiu žinių, kad net vienas rašytojas būtų stojęs ginti poeto Gintaro Patacko brolį, Algirdą, kuris jau Gorbačiovo valdžios laikais buvo suimtas už ryšius su pogrindžio spauda. Savaime aišku, kad rašytojas gali labiau nukentėti nuo valdžios nemalonės negu kolūkietis (pavyzdžiui, jo darbai gali būti nespausdinami), bet kol kas nėra įtikimų argumentų, rodančių, kad dorovė mažiau reikalauja iš labiau pasiturinčių (turtais ar gabumais).

Nors persitvarkymo sąjūdis svarsto daugelį opių klausimų, nereikėtų užmiršti, kad šiuos pačius reikalus seniai nagrinėjo pogrindžio spauda. Lietuvių kalbos išstūmimas iš viešojo gyvenimo, Baltarusijoje ir Kaliningrado srityje gyvenančių tautiečių likimas, istorijos ir kultūros paveldėjimo klastojimas, girtavimas, nepalankūs demografiniai pokyčiai, gamtos apsauga — visa tai nagrinėjo pogrindžio spauda. Naujasis atvirumas patvirtina, kad pogrindžio spaudos bendradarbiai kėlė klausimus, kurie jaudino didelę tautos dalį. Ta prasme reikia juos laikyti pirmaisiais viešumo šaukliais.

Vis dėlto dabarties pasikeitimai yra nepaprastai reikšmingi. Keičiamas Lietuvos veidas, baimė šalinama tokiais tempais, kad vargu ar reakcijos jėgos galėtų sugrąžinti senąją padėtį. Sakau „vargu ar", o ne „neįmanoma", prisimindamas Prahos pavasarį, kuris buvo toliau pažengęs negu persitvarkymai Tarybų Sąjungoje, bet vėliau buvo visiškai nuslopintas. Jeigu dabartinė padėtis išsilaikys, tai bus galima kalbėti apie „post-disidentinį" laikotarpį. Panaikinus daugelį cenzūros varžtų, geriau išsilavinę mokslininkai su priėjimu į archyvus gali kompetentingiau rašyti kone visais klausimais. O ko dar nespausdina oficialioji spauda, tai iš dalies išleidžia Persitvarkymo *Sąjūdžio žinios.*

RIMVYDAS GLINSKIS: Šiandieninis reformų sąjūdis nuo pat pradžios riboja save, nes kartą prieš dvidešimt penkis metus jau sudegė. Dabar centrinė valdžia kur kas atsargesnė ir todėl daugiau diskutuoja, negu konkrečiai nurodo ką turi daryti provincija. Lietuvos valdžia tokioje politikoje atrodo pasimetusi, kas lengvina sąjūdžio veiklą, ypač kad Maskvos nurodymu šiandien pristabdytas represijų aparatas. Ar valdžia Lietuvoje įgaus drąsos būti savarankiškesnė ir tuo būdu apginti respublikos interesus, ko reikalauja sąjūdis, ar atsigavusi nuo abejonių ims sklaidyti ramybės drumstėjus, parodys, manau, netolima ateitis. Neaiški politinė padėtis niekuomet ilgai nesitęsia.

Sąjūdis, labai blaiviai vertindamas situaciją, po truputėlį stumia minėtų lozungų ribas vis agituodamas prie to prisidėti valdžią, ir tai daugiau ar mažiau pavyksta pasiekti. Disidentiniame judėjime tokių taisyklių nesilaikoma. Jame iškart, koks jis bebūtų šiai dienai nerealus, atskleidžiamas galutinis tikslas ir tuo užsitraukiama valdžios rūstybė. Todėl būtent sąjūdis savo diplomatine taktika pritraukia tiek žymius intelektualus, tiek šimtus tūkstančių tautiečių, o disidentinio privengiama. Nors sąjūdis oficialiai atsiriboja nuo vadinamųjų ekstremistų, bet jie jam išlieka labai svarbūs. *Sąjūdžio žiniose* Nr. 8 biofizikas A. Sandargas rašo: „Vienas jumoristas televizijos laidos metu neseniai tikino, jog Tarybų Sąjungoje nėra paskutiniųjų, nes kai tik paaiškėja kas esąs eilėje paskutinis — tučtuojau iš paskos atsistoja kitas. Mūsų atveju tas pat, tik atvirkščiai. Jei pašalinsim ekstremistus, tuoj pat kažkas kitas taps pačiu kraštutiniu. Logiškai mąstant, kad patiems netapus ekstremistais, derėtų globoti ir visapusiškai puoselėti jau esančius".

Tokia jaunųjų sąjūdžio dalyvių nuomonė parodo, kad sąjūdžiui pasidarytų labai nelengva, jei atsidurtų kraštutinėje pozicijoje. Tad disidentai lieka aktualūs „glasnost" ribos stūmimu, link kurios paskui juos juda didysis sąjūdis. Ar susilies į „postdisidentinį laikotarpį", neįmanoma prognozuoti, kaip ir apie viską, kas vyksta Sovietų Sąjungoje. O kraštutiniai nukrypimai gyvuoja kiekvienoje visuomenėje. Vien faktas, kad Maskvoje ir Leningrade egzistuoja jaunimo nacių grupės, rodo, kad nepritrūks įvairiausių krypčių judėjimų demokratizuojant visuomenę. Reikia nepamiršti, kad disidentai užgrūdinti represijų ir turi patirtį, ko dar neįgijo sąjūdis.

Ar kiti svarbiausi Lietuvos visuomenės elementai — techninė inteligentija, administracinis personalas, organizuotieji katalikai, darbininkija, kaimas, jaunimas, tautinės mažumos — persitvarkymą taip pat entuziastiškai remia, kiek ir kūrybinė inteligentija?

TOMAS VENCLOVA: Organizuotieji katalikai tuo tarpu nuo persitvarkymo sąjūdžio laikosi nuošaliai (o gal prie jo neprileidžiami?). (Rašyta 1988 m. liepos mėn. — *Red.*) Darbininkijos balso visai negirdėti. Tą patį galima pasakyti apie kaimą. Visa tai — sąjūdžio silpnosios vietos, ypač palyginus su Lenkija. Antra vertus, tautinės mažumos *nėra virtusios* sąjūdžio silpnąja vieta: tatai rodo didžiulį ir labai teigiamą mūsų visuomeninės sąmonės postūmį, kurį galbūt lėmė disidentai.

Taip, kūrybinė inteligentija sąjūdyje dominuoja — bet ar tai pagaliau nėra jos pareiga?

ZENONAS REKAŠIUS: Ne, ne visi Lietuvos gyventojų sluoksniai remia Lietuvos persitvarkymo sąjūdį. Kadangi sąjūdis pabrėžia lietuvių tautos nacionalinius interesus, jį remia beveik visi lietuvių sluoksniai, taip pat smulkesnės tautinės mažumos (žydai, karaimai, latviai). Gan abejinga rusų tautinė mažuma. Apie lenkus sunku ką nors pasakyti dėl informacijos stokos.

Yra ir lietuvių tarpe viena stipri grupė — administracinis personalas, kurioje stipresni ne persitvarkymo šalininkai, bet jo priešininkai.

KĘSTUTIS GIRNIUS: Išskyrus kai kurius užkietėjusius biurokratus ir stalinistus, visi sluoksniai džiaugiasi didesne žodžio, susirinkimo, net sąžinės laisve, galimybe plačiau keliauti po pasaulį, pareigūnų galios suvaržymais. Laisvė yra geras dalykas, baimė —

blogas, o Lietuvoje, ypač nuo gegužės mėnesio, baimės mažiau ir laisvės gerokai daugiau. Bet persitvarkymas skatina ir geresnio materialinio gyvenimo viltis, kurias bus gerokai sunkiau patenkinti ir dėl kurių neįgyvendinimo gali kilti tarpusavio nesantaika, net priešiškas nusiteikimas visai Gorbačiovo politikai. Daug rašoma apie reikalą padidinti darbo našumą, konkrečiomis paskatomis išjudinti žmonių iniciatyvą, bet užmirštama, kad šie tikslai dažnai susikerta su pageidaujama lygybe ir socialiniu teisingumu. Asmenų ir visuomenės interesai puikiai derinasi tik propagandistų ir politikų pasakėlėse.

Jau dabar matyti kai kurių sluoksnių nepasitenkinimą vadinamųjų privatininkų ir kooperatininkų dideliais uždarbiais, kurie kelis kartus viršija darbininkų ir mokytojų algas. (Ž. *Komjaunimo tiesa,* „Mes ir montanos", gegužės 14 d.). Uždarbio nelygybės itin jaučiamos, kai trūksta plataus vartojimo prekių ir todėl jų įgijimas dažnai reikalauja kyšių. Dėl menko valdiško uždarbio vis daugiau žmonių pereina iš gamyklų į individualinę veiklą. Bet visi to negali daryti. Lygiai aišku, kad valdžia negali padidinti visų darbininkų atlyginimus, nes tuo atveju tuojau įsisiūbuotų infliacija, paverčianti niekais algų padidinimus. Jau dabar matyti gana ryški infliacija, dėl kurios labiausiai kenčia pensininkai ir mažiau pasiturintys. Savo ruožtu privatininkų veiklos apribojimas pakenktų ūkio raidai. Raginama įvesti ūkiskaitą, bet valdžia, būgštaudama reakcijos, neskuba pašalinti duonos ir kitų maisto produktų priemokų. Darbininkų padėtį apsunkina tai, kad dabar išbrokuojama vis daugiau prekių, tad mažėja darbininkų premijos, kurios laikytinos beveik sudėtine algos dalimi, ir jų realios pajamos. Tad reikia laukti daugiau streikų Klaipėdos autobusų vairuotojų pavyzdžiu. Pagirtinas susirūpinimas gamtos teršimu, bet gamtosauga brangiai kainuoja, kaip brangiai kainuos ir įvairių kultūros vertybių saugojimas ar atstatymas. Be to, sensta Lietuvos pagrindiniai pramonės fondai, kaimo ir kolūkių infrastruktūra nepakankamai išvystyta. Trumpai tariant, yra daug didelių per dešimtmečius susikaupusių ūkio problemų, kurias ir geriausiomis aplinkybėmis ilgai truktų pašalinti, ir neaišku, ar žmonės, persitvarkymo vilčių skatinami, turės pakankamai kantrybės sukandę dantis laukti ūkio pagerėjimo. Jau dabar kai kurie Gorbačiovo šalininkai ragina

atsisakyti kampanijos prieš girtavimą, kad žmonės su ilgesiu neprisimintų Brežnevo laikus, kai buvo degtinės, cukraus ir mielių.

Nemanau, kad Lietuvos rusai perdaug patenkinti pasikeitimais. Kol kas rusai turėjo įvairių privilegijų, o siūlymai vienerius metus pratęsti mokymo programą mokyklose, kur dėstoma rusų kalba, padidinti lietuvių kalbos vaidmenį viešajame gyvenime, skatinti visus nelietuvius mokytis lietuvių kalbos reiškia privilegijų netekimą. Be to, kalbos apie didesnį Lietuvos suverenumą bei imigracijos varžymą yra nemalonus prisiminimas, kad daugelis juos laiko atėjūnais. O tai turi itin erzinti rusus šovinistus, kuriems visa Tarybų Sąjunga yra Rusijos dalis.

Kol kas katalikai nedaug gavo iš persitvarkymų. Lietuvoje yra nepaprastai daug įtakingų ateistų-davatkų, kurių galia tik dabar apribojama. Bet nebūtų sunku laimėti katalikų padėką, jei ne pasitikėjimą. Pakaktų tikrai atskirti valstybę nuo bažnyčios, leisti katalikams statyti bažnyčias naujuose didmiesčių rajonuose, suteikti šiek tiek spaudos laisvės bei katekizavimo teisę, ir daugelis katalikų būtų valdžiai dėkingi. Per pirmąsias veikimo dienas sąjūdis lyg ir mėgino atokiau laikytis nuo katalikų, kad neužrūstintų valdžios, bet liepos pabaigoje, matyt, įsitikino, kad toks dalinis atsiribojimas nesuderinamas su sąjūdžio tikslais.

RIMVYDAS GLINSKIS: Persitvarkymą Lietuvoje teoriškai turėtų remti dauguma jos gyventojų, nes juose visad egzistavo opozicija Maskvai, kuri dabar gali būti išreikšta. Tai liečia ir komunistus. Manau, tą patį galima pasakyti ir apie visą Pabaltijį, Gruziją ir Armėniją. Likusioje Sąjungos dalyje reikalai, manau, prastesni. Kita — praktiškoji pusė Lietuvoje žymiai komplikuotesnė. Per kelias kartas išvystytas valdymo aparatas ir paklusnumas jam, savo nuomonės slėpimas ir daugybė kitų totalinės visuomenės bruožų jau tapo neatskiriama sovietinio žmogaus dalimi. Jis nebeleidžia sau laisvai pasielgti pagal sąžinę, ypač kai gali nukentėti karjera, materialinė padėtis. Jei ateityje persitvarkymas iššauks didelius materialinius sunkumus, jis praras šiuos teoretinius sąjungininkus ir juos nesunkiai pritrauks kietos politinės linijos šalininkai. Sunku rasti pasaulyje tokią tautą, kurios dauguma gyventų vien idėjomis. Persitvarkymas, gyvendamas daugumoje lietuvių, neužtikrina nei jo greito progreso, nei ateities, todėl

sąjūdžio veikla be galo svarbi kaip nuolatinis beldimasis į kiekvieno Lietuvos gyventojo sąžinę.

Ar ne perdaug lietuviškajame persitvarkymo sąjūdyje energijos nukreipiama į „praeities saugojimą" — architektūros paminklų atstatymą, gamtosaugą, istorinės atminties atgavimą (visi gyvybiškai reikalingi dalykai), ar ne per mažai lieka jėgų veržimuisi į naujus horizontus, į dar nesuprantamą, niekur nepasiektą ateitį? Ir ar sąjūdyje viską nenulemia visiems bendri, kolektyviniai tikslai, palikdami nedaug vietos individualiai vaizduotei, skirtingai nuo visų kritinei perspektyvai, asmeniškam balsui?

TOMAS VENCLOVA: Padėtis Lietuvoje tuo ir paradoksali, kad praeities saugojimas savaime yra veržimasis „į dar nesuprantamą ateitį". Normalios kultūros atkūrimas, istorinės atminties siūlų sumezgimas po stalinizmo ir brežnevizmo yra stebėtina avantiūra ir grynai revoliucinis uždavinys. Manau, jis palieka daug erdvės individui. Tai gali pasikeisti į blogąją pusę tik tolimesnėje ateityje, apie kurią per anksti galvoti.

ZENONAS REKAŠIUS: Gamtosaugą laikyčiau ne „praeities", o „ateities" išsaugojimo pastangomis. Visa kita iš tikrųjų yra nukreipta į praeitį — beveik visa Sąjūdžio energija. Kitaip ir negali būti. Kol dar neužtikrinta, kad persitvarkymas yra tapęs negrįžtamu procesu, kad praeitis nebepasikartos, veržimasis į naujus horizontus, ekspedicijos į dar neatrastus intelektualinius kontinentus yra psichologiškai tiesiog neįmanomos. Duonos ir žaidimų gali reikalauti tik sotus žmogus. Alkanam žaidimai nerūpi.

Visiškai sutinku, kad Sąjūdyje viską nulemia bendri, kolektyviniai tikslai, tarp jų ir pliuralizmo siekimas. Kitaip ir būti negali — neįsivaizduoju individualistinio sąjūdžio. Sąjūdis ir individualizmas — nesuderinamos sąvokos. Tačiau dėl to nesijaudinu, nes tikiu, kad kūrybinėje inteligentijoje individuali vaizduotė grįš iš atostogų tuoj pat, kai tik persitvarkymo sąjūdis pasidarys nebereikalingas.

KĘSTUTIS GIRNIUS: Persitvarkymo sąjūdžio susirūpinimas praeitimi yra ir pagirtinas ir gyvybiškai svarbus ne tik tautai aplamai, bet ir visai inteligentijai. Kova dėl neiškreiptos tautos istorijos ir kultūros paveldėjimo yra tuo pačiu kova dėl žmogiškojo orumo ir autonomijos. Žmogus žeminamas ir laikomas kone mažu vaiku, kai atsiranda tariamas autoritetas, pasisavinęs teisę spręsti,

ką galima skaityti ir ko negalima, kas ideologiškai saugu ir kas ne. Šių suvaržymų, veidmainiškai teisinamų visų interesų vardan, nenusikratęs, žmogus negali jaustis laisvas. Be to, iškovodamas laisvę į lietuvių tautos paveldėjimą, žmogus laimi teisę laisvai naudotis ir kitų tautų, ypač Vakarų, pasiekimais. Be šios teisės sunku dirbti rimtą mokslo darbą.

Bet susirūpinimas praeitimi turi ir platesnį aspektą. Istorija yra tautos atmintis, tad sudėtinė jos tapatybės dalis, jos deformacija yra ir tautos savimonės deformacija. Kiekviena tauta turi savo istorinius mitus ir simbolius, giliai įsišaknijusius jos sąmonėje ar pasąmonėje ir turinčius didelį vaidmenį nustatant tautos pasaulėvaizdį. Jų išgujimas iš viešojo gyvenimo — ne kas kita kaip lietuvių tautos ypatybių niveliavimas. Ne tik šių dienų istorija iškreipta, bet ir praeities. Sigitas Geda teisingai protestavo prieš pastangas lietuvių istoriją paversti savotiška valstiečių kančios kronika, lyg lietuvių istorinė paskirtis tik kantriai kentėti. Dar gyvas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atminimas buvo viena tų priežasčių, dėl kurių lietuvių tautinis atgimimas daugiau pasiekė negu gudų. Be šio atminimo nebūtų buvęs toks atkaklus reikalavimas atgauti Vilnių, o Lietuva be Vilniaus būtų gerokai skurdesnė šalis. Kuo pilnesnė tautinė sąmonė, tuo daugiau šaltinių stiprybei semtis. Šiuo metu lietuviams negresia išnykimas, bet kyla pavojus, kad jie taps dvasiškai sužalota tauta, stichiškai nusiteikusia prieš rusus, bet atskirta nuo daugelio savo gilesnių ir humaniškesnių tradicijų. Todėl šių tradicijų sugrąžinimas yra pirmos eilės uždavinys.

Susirūpinimas praeitimi, paminklais ir gamta yra taip pat mėginimas atkovoti Lietuvos žemę iš svetimųjų ir užtikrinti, kad lietuviai vėl turės lemiamą žodį, sprendžiant kas vyksta Lietuvos teritorijoje, kokie paminklai, pilys ar bažnyčios bus restauruojamos, kokie ir kokio dydžio pramonės įrengimai bus statomi Lietuvos teritorijoje. Neatgavęs, iš tiesų neatkovojęs teisės į savo praeitį ir žemę, žmogus neįveiks to baimės ir prisitaikėliškumo slogučio, kuris padaręs tiek daug žalos tautos kultūrai ir dorovei.

Pagaliau manau, kad inteligentai jaučia pareigą, gal ir nesąmoningai, sugriauti tuos melus, kurių kūrime jie noromis ar nenoromis suvaidino tokį didelį vaidmenį. Jei partijos propagandistai nustatė melo griaučius, tai inteligentai juos išpildė, pagražino, suteikė moksliškumo ir patikimumo regimybę. Melus griaudami ir klastotes

atmesdami, persitvarkymo sąjūdžio nariai iš dalies atitaiso savo ir savo kolegų praeities darbus.

Sąjūdis yra laikina organizacija su politine, o ne kultūrine programa. Sąjūdžio bendri siekiai nei itin skatina kūrybinius polėkius, išskyrus gal rašytojų, nei jiems trukdo. Faktiškai sąjūdis siekia to, ką daugelis kitų šalių piliečiai laiko savaime suprantama darbo sąlyga. Jei viskas sektųsi ir šie tikslai būtų įgyvendinti, tai sąjūdis galėtų išsiskirstyti ir kiekvienas jo narys ramiai pasišvęsti individualiam kūrybiniam darbui. Bet jei sąjūdis sužlugs ar bus nuslopintas, tai nebus ir sąlygų kūrybiniams prasiveržimams.

RIMVYDAS GLINSKIS: Kaip visuomenėje, kurioje nuolat aiškino jos ateitį užsimerkdami prieš dabartį, gali atsirasti energijos vėl veržtis į ateitį? Be to, tai gana pavojinga, jei prasilenki su oficialiąja nuomone, nors šiandien ir ji nelabai numano kokia ateitis bus. Užtat apleistų dabarties problemų — begalės. Be jų išsprendimo nėra jokios ateities. Vien Ignalinos atominės elektrinės avarija nutaustančią lietuvių išeiviją paliktų šiame pasaulyje vienišą. Be to, sąjūdis žvelgdamas į ateitį, turi gerai matyti ir Maskvos horizontą. Tik šios dienos teisingas supratimas daro jį realiu. Manau, kad individualiai sąjūdžio lyderiai ar net grupuotės turi savo samprotavimus apie perspektyvą, tačiau visuomenėje, tik pradėjusioje mokytis demokratijos, turbūt dar ne laikas atsiskleisti, kaip, atversdami beveik visas savo kortas, pasielgia disidentai.

Norėdamas išlikti stiprus, vieningas ir apimti daugumą Lietuvos gyventojų, sąjūdis turi vesti tik svarbiausių, bendriausių problemų sprendimo politiką. Šiandieninė iniciatyvinė grupė sudaryta iš įvairiausių žmonių, mano manymu, net nesuderinamų, bet kaip tik šie tikslai juos išlaiko drauge ir duoda jau žymius rezultatus. Didžiosios diskusijos priešakyje. Tą galima išpranašauti iš jų leidžiamo laikraštuko. Jame rašantis, dar daugeliui nepažįstamas jaunimas pateikia labai plačią ir kontrastingą idėjų skalę. Sąjūdžio garbei, kad išėję prieš tautą, jie pakyla aukščiau individualumo ir parodo savo vieningą programą Lietuvos labui.

Ar nematote šiek tiek analogijos tarp visos Sovietų Sąjungos persitvarkymo sąjūdžio ir Katalikų bažnyčios atsinaujinimo po Vatikano II suvažiavimo: atsilikusieji pradeda sparčiai vytis toliau pažengusius, pagauna viso pasaulio vaizduotę, atrodo

pagrindiniu dinamikos centru, turinčiu geresnius vadovus negu kitur, bet maždaug per dešimtmetį išblėsta, pradeda patys save varžyti, vėl pasidaro pasauliui neįdomiu, provincialiu dalyku? Kitais žodžiais: ar persitvarkymo sąjūdyje irgi reikia per dešimt metų pasiekti tai, ką galima pasiekti?

TOMAS VENCLOVA: Nemanau, kad esu kompetentingas spręsti apie Katalikų bažnyčios atsinaujinimą, taigi ir apie jo analogijas su persitvarkymo sąjūdžiu. Taip pat nesiryžtu daryti dešimties metų (ar net vienerių metų) prognozės. Padėtis Tarybų Sąjungoje ir Lietuvoje tokiai prognozei pernelyg neįprasta — ir nestabili. Manau, vyksta kažkas, ko bene dar niekad istorijoje nėra buvę — totalitarizmo staigus savaiminis irimas. Niekada nesitikėjau to sulaukti, ir stebiu tatai labai savotiškos emocinės būsenos pagautas (anot Tiutčevo, „laimingas, kas aplankė šį pasaulį jo lemtingomis akimirkomis"). Nežinau, kuo tai pasibaigs. Žinau tiek, kad analogijos su kitais procesais čia gali būti tik paviršutiniškos. Atsakydamas į pirmąjį klausimą, pats pasiūliau analogiją su 1905 metais. Bet ir ji paviršutiniška.

ZENONAS REKAŠIUS: Panašumai akivaizdūs. Tiek bažnyčia, tiek partija — gan konservatyvios institucijos. Vienus persitvarkyti skatino sekuliarizacijos baimė, kitus — šlubuojanti ekonomija. Panašūs ir persitvarkymo pobūdžiai. Tiek vienu, tiek kitu atveju atsisakyta kai kurių pasenusių dogmų (bet ne visų!), truputį apribota biurokratų galia, suteikta visuomenės nariams daugiau laisvių (t. y. dalinė, tačiau labai ribota demokratizacija). Tačiau tiek vienu, tiek kitu atveju persitvarkymas ribojasi praktiškais įstatymų, nuostatų ar draudimų pakeitimais, neliečiant esminių tikėjimo (Vatikano II atveju) ar ideologijos (sovietų „perestroikos" atveju) principų. Manau, kad dėl to ir persitvarkymo pasekmės bus panašios. Todėl, prieš spėliodami kuo baigsis Maskvos persitvarkymas, pažiūrėkime, ką gi iš tikrųjų savo visuomenei davė Vatikano Antrasis.

Nemanau, kad Vatikano II suvažiavimas bet kada būtų pagavęs pasaulio vaizduotę. Nekatalikiškas pasaulis jį pasitiko susidomėjusio, bet nesuinteresuoto žiūrovo žvilgsniu. Suvažiavimas net nebandė teologinių dėsnių ir principų performuluoti moderniam, mokslo ir technikos revoliuciją pergyvenusiam XX amžiaus žmogui

suprantama kalba. Buvo peržiūrėta draudimų ir leidimų buhalterija (penktadieniais mėsą valgyti leidžiama; nuo nėštumo apsaugančios tabletės draudžiamos; lotynų ar vietinės kalbos draudimai ir leidimai sukeisti vietomis; kunigams prie altoriaus nurodyta apsisukti 180 laipsnių kampu). Tačiau esmė liko ta pati. Žmogui, kurio nebeįtikino molinio Adomo ar iš šonkaulio išskaptuotos Ievos teologija, kurį mokslas išmokė klausti, analizuoti, abejoti, Vatikanas II ir toliau draudė eiti Dievop vadovaujantis savo proto kompasu. Neklausk, nesiginčyk, būk paklusnus, neabejok. Abejonė ir toliau liko piktosios dvasios gundymu.

Kaip tik dėl to Vatikano II pradėtas persitvarkymo „iš viršaus" procesas nieko neišsprendė ir sekuliarizacijos nesustabdė. Tačiau šį tą gero Vatikanas II davė. Jis pripažino vertybėmis toleranciją ir minties laisvę. O tai savo ruožtu vertė Bažnyčią atsisakyti klerikalizmo, t. y. atsisakyti politinės prievartos kaip apaštalavimo priemonės. Bažnyčia įteisino politinį pliuralizmą, atsiribojo nuo vadinamųjų „katalikiškų" partijų, atsisakė kai kurių valstybinių privilegijų. Tai įgalino tikinčiuosius pradėti persitvarkymą „iš apačios". Moterys ėmė reikalauti Bažnyčioje lygių teisių, dalis kunigijos atsisakė celibato, masėse pasireiškė teologinė atranka — ką ir kokiu laipsniu praktikuoti, ką ignoruoti.

Panašiai persitvarkymo procesas persimeta iš viršaus į apačią ir Sovietijoje. Ir čia buvo tik deklaruota ideologijos krizė, tačiau naujų principų, kuriais galima būtų pakeisti jos „susidėvėjusias dalis", nepaskelbta. Apsiribota praktišku įstatymų pakeitimu ir biurokratijos reforma. Tačiau marksistinė ideologija prarado savo neklaidingumo aureolę; prasidėjo persitvarkymas iš apačios.

KĘSTUTIS GIRNIUS: Nematau didelių panašumų tarp Vatikano II ir persitvarkymo Tarybų Sąjungoje. Įvykiai Tarybų Sąjungoje yra be galo reikšmingi, bet masinės komunikacijos priemonės linkusios perdėti, viską sudramatinti. Juk prieš kokius trejus metus spauda, net ir Europos, rašė apie Reagano revoliuciją, dinamišką jos vadą. Išeivijos lietuviai persitvarkymais labai rūpinasi, nes reformos smarkiai keičia Lietuvos gyvenimą ir tik į gerąją pusę. Bet kitais požiūriais Tarybų Sąjungos persitvarkymai nei ūkiškai, nei ideologiškai nėra itin radikalūs. Radikalumo regimybė iš dalies kyla dėl to, kad stagnacija buvo pasiekusi tikrai neregėtą lygį. Palyginus su Lenkija ir Vengrija, Maskva dar gerokai

atsilikusi. Tarybinių persitvarkymų negalima lyginti ir su nuodugniomis reformomis Kinijoje, kur per kelerius metus kolūkiai buvo panaikinti, žemė atiduota šeimoms, net kariuomenės dydis smarkiai sumažintas. Tarybų Sąjungoje nėra esminių ideologijos pasikeitimų, nesiūloma pašalinti partijos valdžios monopolio. Tuo tarpu Čekoslovakijoje 1968 m., praėjus vos trims mėnesiams po Dubčeko paskyrimo CK pirmuoju sekretoriumi, dramaturgas Havelas oficialioje spaudoje rašė apie būtinumą įsteigti kitą partiją, kuri galėtų varžytis su komunistais, nes tik visuotinė demokratija gali užtikrinti partijos vidaus demokratiją, o ne atvirkščiai. To dar nerašoma Lietuvos spaudoje, bet gal greitai ir rašys. Persitvarkymai reikšmingi ne todėl, kad keliamos naujos ir originalios mintys, bet dėlto, kad jie leidžia beveik 300 milijonų žmonių vesti normalesnį gyvenimą, o tai gerokai svarbesnis reiškinys negu kurio nors literatūrologo sukurta nauja teorija, kurios efektingas pusamžis yra tik truputį per penkerius metus.

RIMVYDAS GLINSKIS: Manau, bet kuris protingas sovietologas nesiimtų prognozuoti Sovietų Sąjungos ir penkiems metams. Jos istorija — tai didžiausių netikėtumų ir paradoksų vėrinys. Vargiai įmanoma išsiaiškinti dabartį, o be jos nėra ko svajoti nuspėti ateitį.

Ar, persitvarkymams Lietuvoje išjudėjus, išeivijos gyvenimas (su maždaug septynių kūrybingų žmonių išimtim) netampa dar labiau besvoris, inertiškas, negu jis ir anksčiau buvo? Ar galėtų išeivija prasmingai šiame sąjūdyje dalyvauti? Jei taip, tai kokiais būdais?

TOMAS VENCLOVA: Jeigu išeivijoje esama septynių kūrybingų žmonių, tai jau labai gerai. Kūrybingas žmogus visur ir visada yra didžiausia retenybė. Daug tik tokių, kurie laiko save kūrybingais.

Metęs juokus į šalį, pasakysiu, kad mano manymu išeivija save nepakankamai vertina. Tautos istorijoje ji atliko visai prasmingą vaidmenį ir dar nėra išeikvojusi savo potencialo.

ZENONAS REKAŠIUS: Vargu ar galėtų išeivija prasmingai įsijungti į Lietuvos persitvarkymą dėl dviejų priežasčių.

Pirma — tam nėra paskatinimo iš Lietuvos. Visus su persitvarkymu susijusius klausimus jie sprendžia savarankiškai, mūsų neklausdami net patarimo. Tokiu būdu įsijungimas į persitvarkymo

procesą išeivijoje galėtų būti tik asmeniškas. Net ir tokiu atveju reikėtų daug geresnio ir realesnio Lietuvos padėties supratimo, negu kad vyrauja išeivijoje.

Antroji priežastis, tai išeivijoje įsivyravęs stereotipinis požiūris, pagal kurį Lietuva pavergta, lietuviai ten vergauja, o mūsų pareiga juos išvaduoti. Kadangi realių išsivadavimo ar išvadavimo galimybių iki šiol nebuvo ir kol kas dar nėra, visos laisvinimo pastangos buvo kreipiamos į nepripažinimo politiką, t. y. į pastangas išsaugoti Lietuvos aneksijos teisėtumo nepripažinimą ten, kur jis iki šiol yra išlikęs. Lietuvoje gyvenantieji nori persitvarkymą panaudoti tautinės situacijos pagerinimui. Norėdami išsiveržti iš izoliacijos, skiriančios juos nuo nekomunistinio pasaulio, jie reikalauja teisės respublikai santykiauti su užsieniu, dalyvauti tarptautinėse organizacijose. O tai reikštų pripažinimą — išeivijoje toli gražu ne visiems priimtiną politinį posūkį.

KĘSTUTIS GIRNIUS: Persitvarkymo bei intelektualinės laisvės plitimas gali įvairiais būdais paveikti išeivijos kultūrinį gyvenimą ir ne tik neigiamai. Nereikia nei pervertinti, nei nuvertinti svarbių išeivijos laimėjimų, kuriuos Lietuvos mokslininkai vertina labiau negu mes. Vien savo kūrėjų gausumu Lietuva neišvengiamai nustelbs išeivijos pastangas, bet kol kas dar būtų galima veiksmingai bendradarbiauti, bent humanitarinių ir visuomenės mokslų srityse. Dėl cenzūros ir mokslo ryšių apribojimų Lietuvos mokslininkai nėra gerai susipažinę su naujaisiais Vakarų mokslo poslinkiais, kurie galėtų praturtinti jų darbą. Pavyzdžiui, Lietuvoje daug istorikų, bet kol kas jie nemėgina savo darbuose panaudoti demografų, antropologų ir sociologų įžvalgų. Kartais atrodo, kad kultūros ir literatūros istorikai tiek paskendę faktų sraute, kad jiems nelieka jėgų siekti platesnės sintezės, aptarti laiko dvasią, prancūzų vadinamą „mentalitė". Be abejo, šitokioms pastangoms nedėkinga konjunktūra irgi darė savo. Lietuvos filosofai, sociologai ir psichologai nepasižymi kokiais nors ypatingais polėkiais. Didelių mąstytojų nerasi ir išeivijoje, bet yra daug bendrų problemų ir rūpesčių, kuriuos būtų galima spręsti bendromis jėgomis. Pagaliau prasivėrė normalesnio bendradarbiavimo galimybės ir reiškiamas susirūpinimas Baltarusijoje, Latvijoje ir Kaliningrado srityse gyvenančiais lietuviais. Tikėkimės, kad išeivių neužmirš. Vargu ar

bus galima atgaivinti išeivijos dailiąją literatūrą, nes jaunimas pakankamai gerai neišmoks kalbos. Tačiau metų ar ilgesnė stažuotė Lietuvoje sudarytų sąlygas jaunesniems mokslininkams pagerinti kalbos žinias ir įsitikinti, kad galima rašyti tėvų kalba.

RIMVYDAS GLINSKIS: Nenoriu sutikti, kad išeivijos svorį sudaro „septyni kūrybingi žmonės". Ši elitinė teorija klaidinga tuo, kad Lietuvai išeivija egzistavo ir tebeegzistuoja savo įvairove, nežiūrint kiek teisinga jos politika ar kiek ji turi intelekto. Tai vieninteliai pasaulyje žmonės nuolat besidomintys ja, o tie septyni, jei ką atstovauja, tai tik save kaip individus, o ne lietuvių tautą.

Manau, naujoji politika kaip tik suaktualino išeivijos vaidmenį. Ji net norėdama nebegali likti nuošaly. Vien tik važinėjimo po pasaulį palengvinimas išeivijai tuoj taps problema. O spausdinimas pagrindiniuose Amerikos laikraščiuose įvykių Lietuvoje irgi įlieja nacionalistinio kraujo nutautėjantiems lietuviams, sužadina norą jei ne apsilankyti Lietuvoje, tai bent daugiau ja domėtis, paremti.

Išeivijos reikšmė auga. Pagrindiniais uždaviniais išskirčiau du. Viena — sekti įvykius Lietuvoje ir skelbti pasauliui autentišką informaciją tokią, kokia ji yra iš tikrųjų, neišsirenkant kas patogu ar priimtina. Taip pat daugiau patiems analizuoti, kas gi ten vyksta, nes iš toliau aiškiau matyti. Vakarų pasaulio gyvenimo patyrimas padeda suprasti, ko nėra Lietuvoje.

Antra, išeivija gali perduoti be galo daug informacijos apie įvairiausius pasaulio pasiekimus. Naujoji politika žada laisvesnį judėjimą, pasikeitimą mokslo ir meno žmonėmis, bet įveikti beveik penkiasdešimties metų izoliaciją nežinia kuomet Lietuva įstengs. Ir pagaliau išeivija turi pati pasisemti, nes be lietuviškos kultūros jai greitas galas. Vis mažiau sukurdama čia, ji turėtų daugiau naudoti, ką sukuria Lietuvoje. Netikėta dovana išeivijai buvo Jaunimo teatras iš Vilniaus, įrodęs visiems, kad turime pasaulinio lygio kultūros perlų. Tik todėl, kad nemokame parodyti pasauliui, apie juos nieks nesužino. Išeivija, atrasdama Lietuvos kultūros pasiekimus, galėtų daugiau apie tai informuoti šalyse, kur gyvena, išversti į kitas kalbas.

Išeivija teoriškai tebelieka tiek kultūrinėje, tiek ypač politinėje veikloje Lietuvai patikimiausias langas į pasaulį. Kiek ji save pateisina — tegul pagalvoja kiekvienas.

KELETAS PASTABŲ DĖL METMENŲ ANKETOS

Dar vis daug kas mano, kad kas šiuo metu vyksta Lietuvoje tėra paviršutinė kosmetika. Vienas aktyvistas, pasižiūrėjęs Vingio parko Vilniuje demonstracijos filmo, pareiškė: Bolševikų darbas. Vertindamas skepticizmą ir pats daugiau mažiau būdamas skeptikas, vis dėlto manyčiau, kad Dalios Grinkevičiūtės šiurpių prisiminimų apie lietuvius tremtinius prie Laptevų jūros paskelbimas, puikūs Justino Marcinkevičiaus komentarai bei Jono Mikelinsko reportažas apie chaosą „Pergalės" kolūkyje (*Pergalė,* 1988, nr. 8) ne daug ką bendro turi su kosmetika. Net ir tie, kurie „komunistinio šlamšto" nenorėjo nei į rankas paimti, dabar laukia kiekvieno naujo *Pergalės, Literatūros ir meno* ar net *Gimtojo krašto* numerio.

Visiškai kitas dalykas, ar atskleidus tą rūsčią sovietinę tikrovę pasidarys lengviau ir geriau gyventi. Vakaruose aukštai vertinamas rusų istorikas Rojus Medvedevas turbūt teisingai pastebėjo, kad „Sovietų Sąjungoje skaityti įdomiau negu gyventi". Berods, panašiai būdavo ir carinėje Rusijoje. Iš tų, kurie praeitą vasarą lankėsi Lietuvoje, pasakojimų ir iš kitų šaltinių neatrodo, kad jau būtų sutrumpėję eilės prie maisto krautuvių, kad būtų atsiradę daugiau deficitinių prekių, arba kad būtų lengviau gauti padoresnį butą. Daiktai sunkiau kuriasi negu geri norai.

Kita vertus, yra nemaža ir tokių, kurie už visus tuos nepriteklius norėtų visą bėdą suversti kaip tik ant tų visokių perestroikų ir viešumos šalininkų. Neseniai Molėtų rajono kompartijos sekretorė guodėsi: „Gorbačiovo idėjos iki Molėtų rajono dar neatėjo ir nepageidautina, kad ateitų". O to pat rajono Dudėnų tarybinio ūkio naujai „išrinktas" direktorius dar vaizdingiau išsireiškė: „Šūdas ta jūsų demokratija, reikia iššaudyti visus tuos, kurie rašinėja, tuomet bus galima dirbti" (*Gimtasis kraštas,* 1988, 7.14-20 d.) Labai panašiai maždaug prieš šimtą metų galvojo ir anas Kuršėnų klebonas apie ano meto *Aušros* „rašinėtojus".

Iš šių kelių pavyzdėlių galima matyti, kaip sunku pasakyti, kas iš tikrųjų vyksta šiuo metu Lietuvoje. Neturėdamas pakankamai informacijos nedrįsčiau atsakyti į visus šešis *Metmenų* redaktoriaus klausimus. Norėčiau tik pasisakyti trimis klausimais:

Kaip demokratizacija atsilieps į disidentinį sąjūdį?

Būtų įdomus klausimas, ar visokie disidentiniai sąjūdžiai, savilaida ir užsienio propaganda turėjo kokios nors įtakos į M. Gorbačiovo pasukimą viešumo ir persitvarkymo kryptimi? Į tą klausimą galėtų atsakyti tik pats Gorbačiovas ir jo artimieji bendradarbiai. Greičiausiai toji įtaka buvo labai mažytė. Man atrodo, kai kas iš viso labai perdeda viso to disidentizmo ir antisovietinės propagandos reikšmę. Net Grenados valdžios be marinų invazijos negalima buvo nuversti. Visas tas disidentizmas konkrečiai tebuvo reikšmingas tik Maskvoje ir tik vienai Sovietų Sąjungos tautinei mažumai ir tai tik dėl to, kad tos tautinės mažumos interesai sutapo su kai kurių Vakarų sluoksnių interesais.

Apie disidentizmą Lietuvoje iš viso negalima kalbėti. Disidentizmas yra pasisakymas už mažumos teises. Tuo tarpu Lietuvoje reikalas sukasi apie visų arba bent absoliučios daugumos teises. Užtat palyginus taip lengvai ir su nepaprastu entuziazmu visi jungiasi į persitvarkymo arba demokratizacijos sąjūdį. Šiandien jau bent kai kuri Lietuvos viešoji spauda nuėjo gerokai toliau negu buvusi pogrindinė arba „disidentinė" spauda. Praeitos vasaros Vingio parko demonstracijos Vilniuje jokiu būdu negalima pavadinti disidentine demonstracija. Tai jau, gali sakyti, viso krašto, visų Lietuvos žmonių demonstracija. Įdomu, persitvarkymo kryptimi bene pirmoji pasuko *Komjaunimo tiesa*. Disidentais šiandien galbūt būtų galima pavadinti aną Molėtų kompartijos sekretorę ir Dudėnų tarybinio ūkio direktorių, kuris, beje, jau berods, atstatytas. Tam tikrą disidentizmą dar bandys palaikyti visokie daugiausia užsienio propagandos inspiruoti sambūriai. Ekstremistų niekados ir niekur netrūksta.

Užtat kas liečia Lietuvą, man atrodo, netikslu buvo kalbėti apie kažkokį disidentinį laikotarpį, kaip netikslu yra kalbėti ir apie „postdisidentinį" laikotarpį. Lietuvoje jokio disidentinio laikotarpio nebuvo ir negalėjo būti.

Apie „praeities saugojimą" ir istoriją

Mūsų žmonėms turbūt niekas nebuvo taip įgrįsę, kaip tas didysis melas apie tai, kokia iš tikrųjų buvo ir kokia iš tikrųjų yra Lietuva. Čia įeina ne tik praeities falsifikavimas, bet ir negailestingas

kraštovaizdžio ardymas, geografinių vardų keitimas, ir pagaliau visa baisioji gamtosaugos problema. Visa tai, kas sudarė per amžius susiklosčiusias žmogaus ir gamtos sąveikos vertybes, atsidūrė mirtiname pavojuje. Visi mato, kas atsitiko su ta Rytprūsių dalimi, kuri buvo paversta Kaliningrado sritimi. Suprantama užtat, kodėl uždangai prasivėrus pasigirdo visuotinas S. O. S. šauksmas gelbėti viską, kas tik susiję ne tik su Lietuvos praeitimi, bet ir su jos dabartimi. Štai kodėl toks brangus kiekvienas akmuo, kiekvienas medis, kiekvienas raistas, kiekviena upė ir ežeras, kiekvienas paukštis ir žvėris, kiekvienas raštas, kiekvienas meno ir literatūros paminklas. Svarbu visa, ką Lietuvos gamta ir ką Lietuvos žmogus per amžius sukūrė. Reikai išsaugoti viską, kad Lietuva nepavirstų antruoju Anykščių šileliu.

problema — žmogaus į ją sugrąžinimas. Labai teisingai rašo literatūros istorikė Vanda Zaborskaitė: „Iš istorijos mokslo išstumtas žmogus. . . Istorija yra depersonalizuota" (*Literatūra ir menas*, 1987, 12., 12 d.). Kaip toli tuo istorijos nuasmeninimo keliu buvo nužengta, galima matyti kad ir iš šio fakto. Nepaisant viso asmenybės kulto per visą tą laikotarpį nebuvo išleistos nei vienos Stalino biografijos. Iš Stalino buvo padarytas stabas, kuris nieko bendro neturi su gyvu Stalinu. Tik dabar imama atskleisti, kas iš tikrųjų buvo Stalinas.

Lietuvoje jaučiamas labai didelis istorinės dramos, istorinio romano ir aplamai istorinės literatūros badas. Kaip kitaip išaiškinsi *Kultūros barų* pasišovimą persispausdinti savo puslapiuose visą A. Šapokos redaguotą Lietuvos istorijos vadovėlį.

Labai gerai, kad pagaliau į istoriją sugrįžta žmogus, didelis ir mažas, nes istorija tam tikra prasme yra ne kas kita, kaip žmogaus biografija. Aš tik truputį bijau, kad vienus stabus nuvertus kai kas nebandytų kitų stabų jų vietoje pastatyti. Žmonija ligi šiol gal daugiau instinktyviai negu sąmoningai ėjo išmintingu keliu, gražiausias šventyklas apstatydama bjauriausiomis baidyklėmis. Taip, rodos, tiesiai ir sakė žmogui: nebandyk savo išmislo kelti aukščiau už patį kūrėją. Arba kitais žodžiais: nebūk stabmeldys.

Kaip visa tai atsilieps į išeiviją?

Labai nenormali krašto padėtis sukūrė labai nenormalius išeivijos ir krašto santykius. Tragedija, kuri ištiko kraštą karo ir

pokario metais, per daug iškėlė išeivijos vaidmenį, jos pagrindiniu uždaviniu padarydama krašto vadavimą, nors visiems buvo aišku, kad toks uždavinys buvo toli virš jos jėgų. Nebuvo jokios vilties, kad kas nors iš šalies Lietuvą išvaduotų, nors tokia viltimi dar ir šiandien daug kas gyvena.

Dabar, vykstant persitvarkymo ir demokratizacijos procesams Lietuvoje, atrodo, galės susinormalizuoti santykiai tarp krašto ir išeivijos. Nuo išeivijos nukris visiškai jai nepakeliama krašto vadavimo našta. Savo nemažus ekonominius ir kultūrinius resursus galbūt galės panaudoti krašto pagalbai. Tai ir yra kiekvienos išeivijos pagrindinė pareiga kraštui. Ją neblogai suprato mūsų senoji išeivija. Reikia manyti, kad tą pareigą gerai supras ir dabartinė išeivija, ne tik padėdama spręsti sunkias istorinio ir kultūrinio palikimo apsaugojimo bei gamtosaugos problemas, bet ir investuodama stambesnes sumas į Lietuvos žemės ūkį bei pramonę. Be abejo, padėčiai sunormalėjus atsiras ne vienas, kuris panorės grįžti į Lietuvą ir savo žinias, talentą bei kapitalą panaudoti jos kultūrai ir ūkiui.

Gal tai per daug optimistinė perspektyva. Bet ar galima galvoti apie ką nors kita, kai prieš akis stovi tautos gyvybės klausimas.

Vincas Trumpa

METMENIMS AUKOJO:

$200.00
Dalia ir Raimundas Mieželiai

$150.00
Audronė ir Romas Misiūnai

$120.00

---

a.a. Lidijos A. Šimanskienės atminimui — X

$100.00
Ilona Gražytė-Maziliauskienė
Eugenia Pakulis

$50.00
Dr. V. Doniela

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

JUOZO GLINSKIO DRAMATURGIJA IR ŽIAURUMO TEATRAS

Žiaurumo teatro tėvas moderniojoje literatūroje yra Antonin Artaud (1896-1948), prancūzų rašytojas, poetas, aktorius, režisierius, ekscentrikas, žmogus, kurio gyvenimas buvo nuolatinė ir žiauri kova su savo psiche (daug metų praleido psichinėse sanatorijose) ir modernaus teatro kūrėjas. Jo įtaką teatrui neįmanoma trumpai pristatyti.

Artaud nenorėjo nei keisti egzistuojančio teatro formų, nei jas bandyti pritaikyti savo vizijai. Jis norėjo sunaikinti teatrą, kaip mes jį suprantame, ir sukurti naują teatro funkciją. Artaud vizijoj teatras nėra skirtas linksminti žiūrovą, leisti jam identifikuotis su herojais scenoje, ieškoti juose atpažįstamų psichologinių bruožų, gyvenimiškų problemų ar filosofinių svarstymų. Jis skirtas sukurti kalbos, gestų ir išraiškos metafiziką, išlaisvinti metafiziką, teatrą ir žiūrovą iš vergijos psichologijai ir žmonių interesams.

Antrajame žiaurumo teatro manifeste (1933) ir *Teatras ir jo antrininkas* (1938) Artaud paaiškina savo teatro viziją. Visas menas, o juo labiau teatras, yra beviltiškai subanalinti. Pats kūrybos procesas subanalintas. Artaud kūryba yra kančia ir ta kančia turi pasiekti žiūrovą, panaikinti rampos apsaugą, išmesti jį iš patogaus stebėjimo taško, priversti kentėti ir pasikeisti. Teatras niekados negali būti hedonistiškas, jis privalo būti moralinė jėga, sunkus uždavinys. Ta prasme žiaurumo teatras visados didaktiškas.

„Žiaurumas", aiškina Artaud, nereiškia kraujo, sadizmo, šiurpulingų scenų, fizinio smurto ir t. t. Jis turi būti suprantamas plačiausia prasme, kaip išplėšimas žmogaus iš sustabarėjusių minties ir kalbos formų. Absoliutus pasiryžimas tai pasiekti yra žiaurumas pilno sąmoningumo, kad gyvenimas yra nesustojanti, kankinanti kova tarp kūno ir sielos; vieno gyvenimas — kito mirtis. Erotinis jausmas yra žiaurumas, Mirtis yra žiaurumas, Prisikėlimas yra

žiaurumas, Transfigūracija yra žiaurumas. Artaud, kuris turėjo savo gyvenime intensyvias religingumo fazes, ir Golgotoje matė žiaurumo spektaklį.

Teatras, Artaud perspektyvoje, yra kūryba, tapimas ir chaosas. Ten, kur viešpatauja paprastumas ir tvarka, nėra teatro. Be žiaurumo elemento, kuris randamas kiekviename sukrėčiančiame spektaklyje, nėra tikro teatro. Kūrėjo žiaurumas sau (nesileidžiant į jokius kompromisus), žiaurumas žiūrovui (kuriam neleidžiama pasyviai stebėti spektaklį) veda į išgyvenimą teatre momento, kuris pakeistų žiūrovo gyvenimą, užuot jį patenkinęs.

Visa tai, be abejo, buvo nepasiekiama. Artaud statomi spektakliai nepatraukė publikos, jie neilgai išsilaikė scenoje. Artaud gyvenimas yra gal geresnis „žiaurumo teatro" pavyzdys negu tai, ką skaitome jo teorijoje. Jo įtaka moderniam teatrui tačiau labai didelė. Dramaturgo agresija prieš žiūrovus, Absurdo teatro formos, aktorių ir žiūrovų santykis moderniame teatre — visa tai skolinga Artaud vizijai. Ryškiausiai tai matome Jarry, Adomov, Ionesco, Genet ir Weiss dramaturgijoj.

Juozas Glinskis inkorporuoja daug šių elementų savo dramose „Grasos namai" (1970), „Cikuta — Sokratui" (1976), „Po svarstyklių ženklu" (1977) ir „Kingas" (1968), išspausdintose rinkinyje *Balsas* (Vilnius: Vaga, 1983).

Trijuose iš šių veikalų Glinskis pristato personažus, dažnai traktuojamus romantiškai: kunigą, poetą, varguolių, mužikėlių užtarėją Strazdą, Atėnų tiesos gynėją Sokratą, nerviškai palaužtą mūsų tautos genijų-kūrėją Čiurlionį. „Kingas" daugiausia šiuolaikinis ir abstraktus veikalas.

Geriausiai žinomas, spalvingiausias ir artimiausias žiaurumo teatrui veikalas yra „Grasos namai". Tai vienuolyno, kalėjimo celės, kankinimo arenos ir praeities-dabarties košmarų vientisumas. Du pagrindiniai dramatiniai siūlai susieja karštligiškos įtampos fragmentus: bažnyčios tarnai Orlovskis ir Ryla kenčia už kūno nepaklusnumą dvasiai ir individo nepaklusnumą autoritetui. Strazdas kalinamas už abu šiuos nepaklusnumus ir už besąlyginį kūrėjo laisvės statymą į pirmą vietą. Orlovskis ir Ryla baigia kelią mirty ir beprotybėj. Strazdo likimas pakliūva į negailestingos dilemos spąstus. Strazdas trokšta būti „laisvas paukštis", jo daina skrenda virš purvino gyvenimo ir atneša šviesos pragiedrulius

vargaujantiems jo broliams. Strazdą kankina ne vien autoriteto grandinės, jo moteris (Marija Pikulienė) ir sūnus (Pranciškus) taip pat jam uždeda „lenciūgus" — meilės atsakomybės. Paukščio laisvė pražudo Mariją, jų sūnus virsta plėšiku-nihilistu. Iš to iškyla ir pagrindinė veikalo mintis:

> Kaip, gyvenimo atsisakius, prasideda tikrasis gyvenimas, taip ir, laimės atsižadėjus, tikroji laimė prasideda.

Glinskio veikale daug išorinio žiaurumo — žaizdų, „kankinimo sosto", traiškančios jėgos, šlykščių detalių (žiurkės deginimo scenoje), isterikos, blasfemijos, Rabelais tipo grubaus juoko, ritualų, primenančių Sade, folklorinių motyvų ir žemės lyrizmo, bet visa tai tik rėmai esmei: kūrėjo laisvė sunaikina asmens meilės ryšius, dvasinis pradas sunkiai nugali išbadėjusio kūno ir lyties alkį. Veikalo viduryje yra Strazdo credo-pamokslas, iškeliąs pagrindinę gėrio-laisvės esmę:

> — O užvis labiau mylėkite liuosybę savo, nes liuosybė iš dievo duota, o vergystė nuo ponų pareina. Jeigu jums mainais už liuosybę siūlys auksą arba sidabrą, spjaukite tokiam į akis.

Strazdas yra vienas, laisvas, kovojantis su savo aistrom ir su autoritetu individas. Jis būtų patikęs Artaud, jei pastarasis būtų apie jį žinojęs.

„Grasos namai" yra labai gyvas, juoda ir raudona spalvom nupieštas fresco. „Cikuta — Sokratui" veikale Glinskis sau pastato dar didesnį uždavinį. Nelengva įsivaizduoti visa tai scenoje. Čia tiek daug kruvinų susidūrimų, išdavysčių, orgijų, „teatro teatre" ir dar visokių pritrenkiančių efektų. Pagrindinis Sokrato personažas visoj toj masėj šiek tiek silpnesnis. Jis, tiesa, įveda kitą dimensiją. Jei „Grasos namuose" individualizmas, kūnas ir siela veda į vieną — kančią, „Cikuta — Sokratui" iškelia tą patį individualizmą ir prakeiktą tarnavimą aistroms (Erotos savo laiku buvo pavergęs ir Sokratą), pridedant dar tiesos, daimono ir tiesos, didesnės už kūno ir proto tiesą, dimensijas. Sokratas, kaip ir Strazdas, žino aistrų pavojingumą:

> Tavo žodžiai panašūs į kiparisą — tokie pat aukšti ir tokie pat bevaisiai. Ar gali būti laisvas ir galingas tas, kas blaškos, vergaudamas savo puikybei ir aistroms?

Tiesos grožis yra amžinas ir nesikeičiantis, be dėmės:

> Bet labiausiai mylėkim dvasios tyrumą ir grožį, nes tik dvasios akimis pamatysime tai, kas negimsta ir nemiršta, netarpsta ir nenyksta, ko negalima palygint nei su mylimojo ar mylimosios grožiu, nei su tėvynės didybe — pamatysime tiesos grožį, amžiną, nesikeičiantį, be dėmės.

Sokratas daug labiau moralizuojantis personažas negu Strazdas, tai ir padaro jį ne tokiu gyvu ir ne tokiu veiksmingu. Sokrato daimonas (galime jį vadinti kaip norime — asmenišku dievu, psichologiniu stoviu) dramoje pakankamai neišryški. Galbūt trūksta paprastos žmogiškos dimensijos (žiaurumo teatras paneigtų šią dimensiją), bet gyvas momentas išlieka Sokrato paskutiniuose žodžiuose, kai jis prašo kaimynui atiduoti gaidį, kurį jis buvo pasiskolinęs.

Reikia pripažinti, kad mažiausiai Glinskiui pasisekė su Konstantinu Čiurlioniu „Po svarstyklių ženkle" dramoje. Strazdas ir Sokratas, nepaisant trūkumų, buvo dramos „elan" ženkle. Teatre gaiviškumas visados labiau pageidautinas negu retorika. Čiurlionio figūra čia, deja, įsprausta į dviejų partnerių (dviejų gundymų) gorsetą. Čiurlionis ieško kontakto su Ari (stebuklinga kalnų mergaite, jo sielos antrininke), bet gyvenimo vidutiniškumas (jo šeima) nuolatos nori pakirpti jo sparnus. Čiurlionis stengiasi pasiekti „naujai išreikštą pasaulę", o šeima rūpinasi jo, žmogaus, gerove. Jie nepažįsta Konstantino, jo vidinės kovos ir košmaro:

> Tu nežinai, kiek pikto many, brutalumo. Ir aš anksčiau to nežinojau. Maniau — tik tamsūs debesėliai. Tačiau kas kartą jų daugiau ir daugiau. Jų šešėliai liečia mane. Jie šnibžda baisius dalykus. Ir aš klausau jų. Aš darau, ką jie liepia. Aš bijau — į vakarą šešėliai didėja. Bijau saulėlydžio.

Du partneriai (Čiurlionio asmenybės dvi pusės) per visą dramą veda dialogą, bet, deja, be įsitikinimo. Tartum argumentai už idealo ieškojimą arba paprasto, riboto gyvenimo privalumus nebūtų ypatingai svarbūs. Ilgi išvedžiojimai ir begalinis kartojimas nublukina genijaus-žmogaus dilemą. Čiurlionio charakteris turėtų žiūrovui sukelti nuostabos, savotiškos baimės jausmą. Į genijų, į beprotybę negalima reaguoti indiferentiškai. Absoliuto ieškojimas

gali mus žavėti arba erzinti. Glinskio Čiurlionio daugu daugiausia gaila. O tai jau genijaus tikra mirtis scenoje.

Glinskis Čiurlioniui ir per šaltas, ir per daug gailestingas. Per šaltas ta prasme, kad kūrėjo vidinė kova jam nėra žiauri — ji pernelyg racionaliai išplanuota. Kalbėti apie grožį apskritai sunku, dramaturgai retai renkasi muzikus ar dailininkus herojais, nes grožis kalba pats už save. Čiurlionio atveju Glinskis pasirinko debatą vietoj aistros grožiui. O toji aistra ir yra Čiurlionio tragikos centre ir viso veikalo pagrindinė dinamika. Todėl ir susidaro įspūdis, kad Čiurlionis autoriui kur kas svetimesnis už Strazdą ar Sokratą. Žiaurumo čia tikrai nėra daug — jei toks terminas egzistuotų, galima tai būtų pavadinti abstrakčia melodrama.

„Kingas" daugeliu atžvilgių skiriasi nuo kitų trijų veikalų. Jis vienintelis, kurio veiksmas vyksta dabartyje, nėra vieno centrinio herojaus, herojus yra smurtas ir jo variantai. Nusikaltusių jaunuolių internatas yra mikro-pasaulis, kuriame vyksta universalus žaidimas — nuoga jėga žaidžia su savo aukomis. „Kingas" — nuogiausias, galbūt universaliausias iš *Balso* veikalų. Struktūra griežtai kontroliuojama (gana laisvos struktūros kituose veikaluose priešingybė). „Kingas" neturi ir moralinio imperatyvo, aiškiai apibrėžto kaip laisvė, tiesa ar grožis. To ir negalima tikėtis iš veikalo, kurio leitmotyvas, išreikštas ir kartojamas teigiamojo charakterio, yra:

Aš turiu negalvot, aš turiu negalvot, nieko nieko negalvot. . .

Taip Saulius ginasi nuo totalaus asmenybės išprievartavimo. „Kingas" — pesimistiškiausias iš Glinskio dramų. Sauliaus, kuris dar turi nepriklausomą „aš", kuris tiki, kad gali būti kažkoks gerumas žmoguje, kuris negali sutikti su faktu, kad visame pasaulyje kankinami vaikai, mirtis-nusižudymas nieko nepakeičia ir nieko nepalieka. Jo nugalėjimas tik pabėgimas iš nesibaigiančio košmaro.

Trys smurto aspektai ir trys aukos prototipai sudaro „Kingo" esmę. Roslavskis, internato vyriausiasis, atstovauja smurtui kaip institucijai, režimui, falsifikuojančiam tikrovę, iš kitos pusės vaidina, nors parodine prasme, tėvą. Žemiau stovi cinikas Aleksandras, romantiškas ir elegantiškas prisitaikėlis, kuriam nesvarbu tiesa, nes niekas nėra tiesa, tik momento išnaudojimas. Primityviausia smurto išraiška — du broliai Rauckiai, nevisai normalūs ir visai negalvojantys įrankiai. Smurtas kaip savęs patenkinimas.

Trys aukų variantai — Tomas, kuris pasirenka bet ką pakelti ir prisitaikyti, nes tik taip galima išlikti. Elenutė, Roslavskio „augintinė", auka, pasirenkanti prisitaikymą kaip sąlygą geresniam gyvenimui. Pagaliau Saulius, „psichas", nesutinkąs išnykti:

ALEKSANDRAS: Čia tau ne Amerika, Sauliau, o specialioji mokykla. Čia nėra aš. Čia yra mes.
SAULIUS: Aš nebūsiu. Aš negaliu toj mokykloj. Man reikia vienam. Eiti ir eiti. Iki kokio didelio vandenyno. Kur nė vieno žmogaus.

Gindamas savo suluošintą, bet dar gyvą „aš", Saulius nušoka nuo internato stogo. Vandenynas — laisvės simbolis nepasiekiamas.

Prieš mirtį Saulius kartoja vienintelę jam žinomą tiesą. Jis nuolat girdi balsą, kuris yra ir viso Glinskio teatro balsas:

SAULIUS: Visą laiką rėkia vaikai, nėra sekundės, kad pasaulyje nerėktų vaikai. Jeigu surinktum visus balsus į vieną balsą, būtų didelis riksmas, ir jis pasiektų kokį nors kitą pasaulį, ir tada vaikai galėtų nutilti. Visą laiką rėkia vaikai, nėra sekundės, kad pasauly nerėktų vaikai, jeigu surinktum visus rėksnius į vieną krūvą, būtų didelis rėksnys, ir jis pasiektų kokį nors kitą pasaulį, visą laiką rėkia vaikai. . .

Tam balsui išgirsti reikia pažadinti jautrumą, užliūliuotą progresyviom socialinėm idėjom.

Nereikia turėti iliuzijų, kad Juozo Glinskio dramos kada nors bus populiarios. Iš tikrųjų, jau šiandien žiaurumo teatras yra pilnai integruotas mūsų visuomenėje. „Emocinio smurto" scenoje yra labai daug, kaip daug jo ir kasdieniniame gyvenime. Peter Weis *Marat Sade* jau beveik klasika. O vis dėlto išeina iš panašių spektaklių žmonės ir bando vienas kitam aiškinti, kad „modernu", „avangardas visados mėgsta šokiruoti", „kad ir nežmoniškai, bet tik kitoniškai" ir t. t. Kitais žodžiais, visvien bando atskirti save nuo to, kas griauna iliuzijas, kas apnuogina kančią, kas pagaliau yra, paprasčiausiai sakant, „žiauru". Ir tame gynimesi yra išgirsto šauksmo atgarsis. Tai ir šio teatro prasmė.

Ilona Gražytė-Maziliauskienė

Rb. 15.-

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Eglė Juodvalkė, Marija Paškevičienė, Vytautas Vepštas

Administracija: Aleksas Vaškelis
3113 W. Vina del Mar Blvd.
St. Petersburg Beach, FL 33706

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1988, Nr.55

30.474.102